

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Μεταπτυχιακή Εργασία

**Αναστηλωτικά Προγράμματα και Διαχείριση Μνημείων την
περίοδο της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών
(1967-1974)**

Ζάχου Αναστασία-Έλενα

**Επιβλέπων Καθηγητής
Λεκάκης Στυλιανός**

Δεκέμβριος 2017

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

**Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Πολιτιστική Πολιτική
και Ανάπτυξη**

Μεταπτυχιακή Εργασία

**Αναστηλωτικά Προγράμματα και Διαχείριση Μνημείων την
περίοδο της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών
(1967-1974)**

Ζάχου Αναστασία-Έλενα

**Επιβλέπων Καθηγητής
Λεκάκης Στυλιανός**

Η παρούσα πτυχιακή εργασία υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση πτυχιακού τίτλου σπουδών στην Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Δεκέμβριος 2017

Περίληψη

Οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις στην Ελλάδα μεταπολεμικά προετοίμασαν το δρόμο σε μία ομάδα επίορκων αξιωματικών να καταλύσουν τη δημοκρατία και να επιβάλλουν χωρίς ιδιαίτερη, αρχικά, αντίσταση μία στυγνή Δικτατορία. Κατά την επτάχρονη διάρκειά της καταπατήθηκαν ανθρώπινα δικαιώματα και ελευθερίες και επιδεινώθηκε η οικονομική κατάσταση της χώρας. Το χειρότερο από όλα όμως ήταν ότι άλλαξε η πολιτιστική φυσιογνωμία της χώρας, καθώς, για οικονομικούς και προπαγανδιστικούς λόγους, καταστράφηκαν ιστορικά κτίρια, αλλοιώθηκαν παραδοσιακά οικιστικά σύνολα και άλλαξε όψη το φυσικό τοπίο. Γενικά, η επτάχρονη πολιτική εκτροπή επηρέασε δυσμενώς και την πολιτιστική κληρονομιά. Η μελέτη αυτή επικεντρώνεται στη διαχείριση των μνημείων και του φυσικού τοπίου την περίοδο της Δικτατορίας (1967-1974).

Summary

Political, social and economic developments in post-war Greece fertilized the ground and led the way for a group of military officers to commit perjury, defile democracy and impose, without significant resistance initially, a blatant dictatorship. During its seven-year life, human rights and freedoms were violated and the economy deteriorated. One of the worst consequences stood also the fact that the country's cultural character was damaged, historical buildings were destroyed, traditional cultural complexes were altered and the landscape changed in the context of maximizing profits and spreading propaganda by the rulers. The seven-year political diversion adversely and irreparably affected the cultural heritage of the country. This study focuses on the management of monuments and natural landscape during the dictatorship (1967-1974).

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά, αρχικά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Σ. Λεκάκη για την καίρια βοήθειά του, την καθοδήγηση και την άψογη συνεργασία που είχαμε. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους οικείους μου για την ψυχολογική στήριξη που μου παρείχαν, και όχι μόνον, και για το ότι με ανέχτηκαν καθ' όλη τη διάρκεια αυτού του μεταπτυχιακού προγράμματος.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	1
1 Πολιτική, κοινωνική, οικονομική κατάσταση πριν τη Δικτατορία.....	3
1.1 Πολιτική κατάσταση πριν τη Δικτατορία.....	3
1.2 Οικονομική κατάσταση πριν τη Δικτατορία.....	8
1.3 Πολιτισμός και κουλτούρα πριν τη Δικτατορία.....	12
1.4 Πολεοδομία και αρχιτεκτονική πριν τη Δικτατορία.....	14
2 Πολιτική, κοινωνική, οικονομική κατάσταση κατά τη Δικτατορία.....	16
2.1 Πολιτική κατάσταση και κοινωνία κατά τη διάρκεια της Δικτατορίας.....	16
2.1.1 Επιβολή και προσπάθεια ιδεολογικοπολιτικής νομιμοποίησης.....	17
2.1.2 Αντίσταση και πτώση της Δικτατορίας.....	19
2.2 Οικονομία την περίοδο της Δικτατορίας.....	20
2.3 Πολιτισμός και κοινωνία κατά τη Δικτατορία.....	24
2.3.1 Χρήση αρχαιοελληνικών συμβόλων, παρελάσεις, φιέστες και εθνικές επέτειοι.....	25
2.3.2 Λογοκρισία και επεμβάσεις σε όλους τους τομείς του πολιτισμού.....	25
2.4 Πολεοδομία και αρχιτεκτονική στη Δικτατορία.....	27
3 Θεσμοί, νόμοι και προσωπικότητες την περίοδο της Δικτατορίας που επηρέασαν τη διαχείριση αρχαίων και ιστορικών μνημείων στην Ελλάδα.....	32
3.1 Ο ρόλος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Αρχαιολογικής Εταιρείας την περίοδο της Χούντας.....	33
3.2 Καίριες νομοθετικές αλλαγές κατά την περίοδο της Δικτατορίας οι οποίες επηρέασαν την Αρχαιολογική Υπηρεσία.....	34
3.3 Υπηρεσία Αναστήλωσης Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων(ΥΠΙΑΝ).....	36
3.4 Συγκεκριμένες προσωπικότητες σε καίριες θέσεις: Ο ρόλος του Σ. Μαρινάτου ως Διευθυντή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.....	37
4 Ιδεολογικό πλαίσιο αναστηλώσεων και Εθνική Ταυτότητα.....	41
4.1 Ιδεολογικό πλαίσιο αναστηλώσεων την περίοδο της Δικτατορίας.....	41
4.2 Εθνική ταυτότητα και χρήσεις του παρελθόντος.....	43
4.2.1 Ιστορικά γεγονότα που συνέβαλαν στην ελληνική εθνική ταυτότητα.....	45
4.3 Συντήρηση και αναστήλωση αρχιτεκτονικών μνημείων στην Ελλάδα.....	47
5 Διαχείριση μνημείων, φυσικό τοπίο, οικιστικά σύνολα και αναστηλωτικές επεμβάσεις την περίοδο της Δικτατορίας.....	52
5.1 Καταστροφές ιστορικών κτιρίων, αλλοιώσεις παραδοσιακών οικιστικών συνόλων και φυσικού τοπίου.....	52
5.1.1 Χαρακτηριστικά παραδείγματα κατεδάφισης ιστορικών μνημείων.....	53
5.1.2 Αλλοιώσεις φυσικού τοπίου και οικιστικών συνόλων.....	64
5.2 Καταστροφές σε αρχαιότητες.....	79
5.3 Αναστηλωτικές επεμβάσεις.....	93
5.4 Αναπόφευκτες αλλαγές στη δόμηση της ελληνικής ταυτότητας.....	98
Συμπεράσματα.....	100
Βιβλιογραφία.....	103
Εικόνες.....	130
Κατάλογος Εικόνων.....	138

Εισαγωγή

Αντικείμενο του παρόντος συγγράμματος αποτελεί το ζήτημα της διαχείρισης των μνημείων και των αναστηλωτικών προγραμμάτων κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής Δικτατορίας στην Ελλάδα (1967-1974). Το σύγγραμμα επιχειρεί αρχικά, να προσφέρει μία ολοκληρωμένη όψη της κατάστασης τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής Δικτατορίας σε πολιτικό, οικονομικό, πολιτιστικό και πολεοδομικό επίπεδο. Επίσης, αναφέρονται οι επίσημοι κρατικοί φορείς διαχείρισης μνημείων την περίοδο της επταετίας καθώς και προσωπικότητες σε νευραλγικές θέσεις οι οποίες καθόρισαν την τύχη των μνημείων σε πολλές περιπτώσεις. Τέλος, το σύγγραμμα προσπαθεί να συγκεντρώσει περιπτώσεις μνημείων και χώρων που καταστράφηκαν ή αλλοιώθηκαν την περίοδο αυτή, καταδεικνύοντας έτσι αρχικά τις προθέσεις των συνταγματαρχών και σε δεύτερη φάση την ανεπανόρθωτη αλλοίωση και καταστροφή τμήματος της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας.

Το περιεχόμενο του συγγράμματος αναπτύσσεται σε πέντε κεφάλαια. Το πρώτο αναφέρει την πολιτική, οικονομική, πολιτιστική και πολεοδομική κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα μεταπολεμικά μέχρι και πριν τη Δικτατορία. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η πολιτική, οικονομική, πολιτιστική και πολεοδομική κατάσταση της χώρας κατά τη διάρκεια της επταετίας 1967-1974 με στόχο να καταστεί σαφής η δραματική αλλαγή που επήλθε στους τομείς αυτούς την περίοδο αυτή. Το τρίτο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στους επίσημους κρατικούς φορείς και σε ορισμένες προσωπικότητες που επηρέασαν την τύχη των μνημείων την περίοδο αυτή και στο τέταρτο αποσαφηνίζεται το ιδεολογικό πλαίσιο των αναστηλώσεων στην Ελλάδα. Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται απόπειρα συγκέντρωσης και καταγραφής ορισμένων χαρακτηριστικών περιπτώσεων διαχείρισης μνημείων και του φυσικού περιβάλλοντος την περίοδο της Δικτατορίας.

Η συγγραφή της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής βασίστηκε σε ενημέρωση από βιβλιογραφία. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι η βιβλιογραφία για τη διαχείριση μνημείων την

περίοδο της στρατιωτικής Δικτατορίας στην Ελλάδα είναι πενιχρή. Το εικονογραφικό υλικό και περιπτώσεις κατεδαφίσεων μνημείων και αλλοιώσεων του φυσικού περιβάλλοντος αντλήθηκαν ως επί το πλείστον από εφημερίδες της εποχής και κυρίως από Το Βήμα(1967-1974), στο οποίο υπήρχε ημερήσια στήλη για τον πολιτισμό.

Κεφάλαιο 1

Πολιτική, κοινωνική, οικονομική κατάσταση πριν τη Δικτατορία

Μεταπολεμικά και μέχρι τη Δικτατορία του 1967, δύο γεγονότα επηρέασαν δραστικά τις εξελίξεις στην Ελλάδα, ο ίδιος ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εμφύλιος. Συγκεκριμένα, στην πολιτική κυριάρχησαν οι απηνείς διώξεις των ηττημένων κομμουνιστών από τους νικητές εθνικόφρονες, η έντονη αντιπαράθεση της Ε.Ρ.Ε.¹ και της Ε.Κ.² για την κατάκτηση της εξουσίας και οι προκλητικές παρεμβάσεις του παλατιού και των ξένων συμφερόντων υπέρ της Ε.Ρ.Ε.(Βουρνάς 1997:158-159, Παπαρηγόπουλος 2009:194-198). Στην οικονομία, έγινε προσπάθεια για οικονομική ανάπτυξη μέσω επενδύσεων με το σχέδιο Μάρσαλ και τη «χρυσή οκταετία» Κ.Καραμανλή. Στον πολιτισμό, με τη συσπείρωση των προοδευτικών δυνάμεων και τη ριζοσπαστικοποίηση της νεολαίας, παρατηρείται μεγάλη άνθηση στη μουσική και στη λογοτεχνία, ενώ στην πολεοδομία και στην αρχιτεκτονική κυριαρχούν οι κανόνες της αριστερής ιδεολογίας που δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στις λαϊκές ανάγκες.

1.1 Πολιτική κατάσταση πριν τη Δικτατορία

¹ Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση. Πρόκειται για μετονομασία από τον Κ.Καραμανλή του κόμματος Ελληνικός Συναγερμός με επικεφαλής τον Στρατάρχη Παπάγο.

² Ένωση Κέντρου. Πολιτικό κόμμα εξέφραζε τις κεντρώες δυνάμεις της χώρας με επικεφαλής τον Γ.Παπανδρέου.

Η κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα (1941) βύθισε τη χώρα στο χάος. Όμως, η εθνική αντίσταση που συγκροτήθηκε σταδιακά (1943-44) οδήγησε στη δημιουργία μεγάλων προσδοκιών σχετικά με τη μορφή του πολιτεύματος. Ωστόσο, η διολίσθηση προς τον Εμφύλιο πόλεμο, η διοικητική εμπλοκή της Βρετανίας αμέσως μετά την απελευθέρωση, τα Δεκεμβριανά, η ήττα του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ.³, η Συμφωνία της Βάρκιζας, η τρομοκρατία, ανέτρεψαν τις προηγούμενες προσδοκίες και σηματοδότησαν ένα νέο κύκλο αναβρασμού. Πρώτος σταθμός αυτού του κύκλου υπήρξε ο Εμφύλιος πόλεμος και τελευταίος η Δικτατορία των συνταγματαρχών (1967)(Γρηγοριάδης 2011α). Οι πράξεις βίας που έγιναν και από τις δύο πλευρές κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου υπερέβησαν τα εσκαμμένα, διότι έγιναν από Έλληνες σε Έλληνες. Η παλιά διαμάχη-διαίρεση ανάμεσα σε βενιζελικούς-αντιβενιζελικούς, δημοκρατικούς-μοναρχικούς υπερκεράστηκε από αυτήν ανάμεσα στους κομμουνιστές και στους αντικομμουνιστές και στους συμπαθούντες των δύο αντιμαχομένων. Η συντριβή της κομμουνιστικής απειλής ή του «συμμοριτοπόλεμου», κατά τη Δεξιά, συνέβαλε στο πολίτευμα της χώρας και στη δημιουργία μίας κατ' επίφαση δημοκρατίας, καθώς πρωταρχικός στόχος των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων δεν ήταν τόσο η ανασυγκρότηση της κοινωνίας, όσο η καταστολή του κομμουνισμού στο εσωτερικό και στο διεθνές επίπεδο (Glogg 2015: 197-198). Η περίοδος μετά τη λήξη του Εμφυλίου μέχρι την επιβολή της Δικτατορίας το 1967 χαρακτηρίζεται από τη δυσλειτουργία των δημοκρατικών θεσμών για την οποία καθοριστικό ρόλο έπαιξε ο ρυθμιστής του πολιτεύματος, ο βασιλιάς της Ελλάδας. Περιστοιχισμένος από ένα υπερσυντηρητικό περιβάλλον όξυνε αντί να αμβλύνει με τις παρεμβάσεις του τις πολιτικές αντιθέσεις, υπονομεύοντας ανεπανόρθωτα τα ήδη προβληματικά θεμέλια του πολιτεύματος (Παπαρηγόπουλος 2009: 171).

Οι πρώτες, βραχύβιες, μετεμφυλιακές κυβερνήσεις, κεντρώοι και κεντροδεξιοί συνασπισμοί, διχάστηκαν αναφορικά με το βαθμό επιείκειας που έπρεπε να δείξουν στους ηττημένους του Εμφυλίου. Κανείς από τους ηγέτες των κομμάτων (Σ. Βενιζέλος, Ν. Πλαστήρας, Γ. Παπανδρέου) δεν έτρεφε ιδιαίτερη συμπάθεια προς την Αριστερά, αλλά η υπερψήφιση των Κεντρώων Κομμάτων από το λαό σήμαινε ότι το μεγαλύτερο μέρος του εκλογικού σώματος προέκρινε τη συμφιλίωση και απέρριπτε τον οξύ

³ Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο(Ε.Α.Μ.)
Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Αγώνας (Ε.Λ.Α.Σ.)

ρεβανσισμό, την έντονη τάση εκδίκησης, του Λαϊκού Κόμματος (Τσαλδάρης) (Glogg 2015: 205-208, Ραφαηλίδης 2010: 282,344).

Στις εκλογές του 1951 πήραν μέρος δύο νέα κόμματα, ο Ελληνικός Συναγερμός, με επικεφαλής τον Στρατάρχη Παπάγο και η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (Ε.Δ.Α.)(Στεφανίδης 2008: 205-206, Ραφαηλίδης 2010: 302-303). Με παρέμβαση του Αμερικανού Πρέσβη άλλαξε το εκλογικό σύστημα από αναλογικό σε πλειοψηφικό, γεγονός που ευνοούσε σαφώς τον Παπάγο. Έτσι ξεκίνησε μία περίοδος διακυβέρνησης της Δεξιάς έως το 1963. Πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτήν την περίοδο και ιδιαίτερα μετά την κρίση των ελληνοτουρκικών σχέσεων για το Κυπριακό και το θάνατο του ασθενούντος Παπάγου το 1955, έπαιξε ο Κ. Καραμανλής (Glogg 2015: 205-208, Σβορώνος 1994: 144). Αφού μετονόμασε τον Ελληνικό Συναγερμό σε Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (Ε.Ρ.Ε.), διεξήγαγε εκλογές το 1956 με έναν περίπλοκο εκλογικό νόμο που του έδινε καθαρή πλειοψηφία, αν και πήρε μικρότερο ποσοστό λαϊκής ψήφου από εκείνο του κεντρικού συνασπισμού της αντιπολίτευσης. Στις εκλογές του 1958 παρά τη μεγάλη πτώση του ποσοστού της λαϊκής ψήφου, το σύνολο των εδρών της Ε.Ρ.Ε. στη βουλή αυξήθηκε (Glogg 2015: 205-208).

Οι εξαιρετικές διακυμάνσεις στη συμπεριφορά των ψηφοφόρων ανάμεσα στις εκλογές του 1958 και του 1961 ώθησαν την Ένωση Κέντρου (Ε.Κ.) και την Ε.Δ.Α. να αποκηρύξουν το αποτέλεσμα των εκλογών του 1961 ως προϊόν βίας και νοθείας (Βουρνάς 1997: 158, Ραφαηλίδης 2010: 364-365), αποτέλεσμα μηχανορραφιών και παράνομων πιέσεων από το στρατό, που είχε εφαρμόσει ένα σχέδιο του ΝΑΤΟ, το «Περικλής» και προοριζόταν να αντιμετωπίσει τις απειλές εναντίον της εσωτερικής ασφάλειας. Κάτι τέτοιο δεν επαληθεύτηκε ποτέ, αν και ο Γ. Παπαδόπουλος, ο κατοπινός δικτάτορας, παραδέχτηκε αργότερα ανάμειξη του στρατού στην εφαρμογή του σχεδίου(Glogg 2015: 208-211, Ραφαηλίδης 2010: 363).

Ο τρόπος αντιμετώπισης της Αριστεράς την περίοδο της πρώτης κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε. δεν άλλαξε, αφού, αν και με μικρότερη ένταση, συνεχίστηκαν οι εκτοπισμοί και οι

φυλακίσεις (Στεφανίδης 2008: 204, Βουρνάς 1997: 162). Την ίδια περίοδο ενισχύθηκαν παρακρατικοί μηχανισμοί που δρούσαν εναντίον του υποτιθέμενου «κομμουνιστικού κινδύνου». Κάποιοι από αυτούς μετείχαν στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου του 1967 (Παπαρηγόπουλος 2009: 190). Στη δεύτερη κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. σημαντικότερο γεγονός ήταν η αναγνώριση της Ανεξαρτησίας της Κύπρου για την οποία κατηγορήθηκε από την αντιπολίτευση ότι απέκλειε μια για πάντα την ένωση με την Ελλάδα (Ραφαηλίδης 2010: 288). Άλλο σημαντικό γεγονός ήταν η υπογραφή της συμφωνίας σύνδεσης της Ελλάδας με την Κοινή Αγορά (Ε.Ο.Κ) στην Αθήνα 9 Ιουλίου του 1961 (Παπαρηγόπουλος 2009: 190-191).

Μετά τις εκλογές του 1961, η Ε.Ρ.Ε. αντιμετώπισε προβλήματα στο εσωτερικό κυρίως λόγω της σκλήρυνσης της στάσης της Ένωσης Κέντρου (Ε.Κ.) με αλλεπάλληλες δυναμικές διαδηλώσεις (Ραφαηλίδης 2010: 360-361). Αποκορύφωμα της όξυνσης αποτέλεσε η δολοφονία του βουλευτή της Ε.Δ.Α. και αγωνιστή της ειρήνης Γ. Λαμπράκη από παρακρατικούς στη Θεσσαλονίκη (Βουρνάς 1997: 177-179, 185-186, Ρωμαίου 2004: 20-22, 30-32). Ο Γ. Παπανδρέου κατηγορήσε τον Κ. Καραμανλή για ηθική αυτουργία. Ένα μήνα μετά τη δολοφονία Λαμπράκη ο Καραμανλής παραιτήθηκε εξαιτίας της διαφωνίας του με το βασιλιά και αυτοεξορίστηκε (Παπαρηγόπουλος 2009: 194-196, Σβορώνος 1994: 148).

Στις εκλογές του 1963 που έγιναν με αδιάβλητο τρόπο κέρδισε η Ένωση Κέντρου (Ε.Κ.) του Γ. Παπανδρέου με μικρή διαφορά από την Ε.Ρ.Ε. Στους δεκαεπτά μήνες που παρέμεινε στην εξουσία η Ε.Κ. έκανε βήματα εκδημοκρατισμού της χώρας. Κατάργησε μηχανισμούς ελέγχου του δημοκρατικού φρονήματος, προχώρησε στη διάλυση παρακρατικών οργανώσεων, επέτρεψε την απρόσκοπτη λειτουργία και δράση διαφόρων οργανώσεων της Αριστεράς για παράδειγμα της Δημοκρατικής Νεολαία Λαμπράκη, απελευθέρωσε πολιτικούς κρατούμενους, ενεργοποίησε τις συνταγματικές επιλογές για ελεύθερη δράση των συνδικαλιστικών οργανώσεων (Παπαρηγόπουλος 2009: 197-198, Σαιν-Μαρτέν 1984: 30).

Ωστόσο η έλλειψη συνοχής της κοινοβουλευτικής ομάδας, η διαμάχη Γ. Παπανδρέου και Κ. Μητσοτάκη για τη διαδοχή, η αδυναμία ελέγχου του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας λόγω άρνησης του νεαρού Βασιλιά Κωνσταντίνου, οδήγησαν σε παραίτηση τον Γ. Παπανδρέου στις 15 Ιουλίου του 1965 (Παπαρηγόπουλος 2009: 201). Ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος μετά το διορισμό κυβέρνησης αποστατών που δεν μακροημέρευσε, με πρόσχημα την ύπαρξη στον στρατό δήθεν συνωμοτικής οργάνωσης αριστερών αξιωματικών με το όνομα ΑΣΠΙΔΑ (Γρηγοριάδης 2011α: 15-16, Σβορώνος 1994: 150-151, Ραφαηλίδης 2010: 401-402), επεδίωξε δημιουργία κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε. και ανέθεσε το σχηματισμό της στον Π. Κανελλόπουλο. Η πρόταση καταψηφίστηκε και ορίστηκαν εκλογές για τις 28 Μαΐου του 1967. Η προεκλογική περίοδος διακόπηκε βίαια από το στρατιωτικό πραξικόπημα των συνταγματάρχων (21/04/67) (Καλλιβρετάκης 2010: 23-26).

Η δράση των πραξικοπηματιών και κυρίως του πρωτεργάτη Γ. Παπαδόπουλου ήταν ευρύτατα γνωστή τουλάχιστον μία δεκαετία πριν. Οι αρμόδιοι αρχηγοί Γ.Ε.Ε.Θ.Α και Γ.Ε.Σ.⁴ γνώριζαν, από το 1956 και μετά, την ύπαρξη της ομάδας και των προθέσεων της. Η στρατιωτική δικαιοσύνη κινήθηκε τρεις φορές εναντίον του Γ. Παπαδόπουλου με βαρύτερες κατηγορίες χωρίς όμως κανένα αποτέλεσμα. Μετά τον Εμφύλιο οι στρατιωτικοί ήταν πεπεισμένοι ότι αποτελούσαν το βασικό στήριγμα του καθεστώτος και σε αυτούς ανάκτορα και πολιτικοί όφειλαν πολλά. Η πεποίθηση αυτή εκφραζόταν από τον Ιερό Δεσμό Ελλήνων Αξιωματικών (Ι.Δ.Ε.Α.), ισχυρή, «μυστική» οργάνωση με χρόνο ίδρυσης το 1944 (Γρηγοριάδης 2011α : 8-10, Οικονομίδης 2000:14-19). Απώτερος στόχος της η γενική πειθάρχηση και οργάνωση της ελληνικής κοινωνίας με στρατιωτικό πνεύμα. Η ένταξη σε αυτήν των κατοπινών δικτατόρων ανιχνεύεται στις αρχές της δεκαετίας του 1950 (Καλλιβρετάκης 2010: 23-26).

Η ομάδα Παπαδόπουλου ευνοήθηκε από τις πολιτικές εξελίξεις για την επίτευξη των σκοπών της. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, το καθεστώς της βασιλευόμενης δημοκρατίας, το οποίο μετά τη λήξη του Εμφυλίου παρέμεινε ακμαίο επί δέκα χρόνια, άρχισε να κλονίζεται. Η αντιπαράθεση της αστικής τάξης μέσα στους κόλπους της

⁴ Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας (Γ.Ε.Ε.Θ.Α.)
Γενικό Επιτελείο Στρατού (Γ.Ε.Σ.)

Δεξιάς μετέβαλε το συσχετισμό υπέρ της κεντρώας μερίδας της. Συγκεκριμένα, το 1957 ο Κ. Καραμανλής αντιμετώπισε μία εσωκομματική αντιπολίτευση με την αποχώρηση από την κυβέρνηση του αντιπροέδρου Α. Αποστολίδη, ενώ το Φεβρουάριο του 1958 συγκρούστηκε με δύο ισχυρούς παράγοντες της Ε.Ρ.Ε., τον υπουργό Εμπορίου Π. Παπαληγούρα και τον υπουργό Δημοσίων Έργων Γ. Ράλλη. Η κρίση κορυφώθηκε με την αποχώρηση από την Ε.Ρ.Ε. δεκατριών βουλευτών και την παραίτηση του Κ. Καραμανλή (Παπαρηγόπουλος 2009:190) Η διαμάχη αυτή μεταξύ των αστικών τμημάτων ευνοούσε κεντροαριστερές και αριστερές δυνάμεις που έκαναν πιο αισθητή την κρίση του καθεστώτος και απαιτούσαν κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η ομάδα του Παπαδόπουλου βρήκε πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθεί. Σε αυτή τη διαδικασία ανιχνεύονται δύο αποφασιστικοί σταθμοί. Ο πρώτος σταθμός ήταν αμέσως μετά τις εκλογές του 1958, όταν η Ε.Δ.Α. πήρε αξιосέβαστο ποσοστό, πράγμα που πανικόβαλε τη Δεξιά. Έτσι δημιουργήθηκε το σχέδιο «Περικλής»⁵. Ο δεύτερος σταθμός ήταν μετά το 1963, όταν οι δυνάμεις του Κέντρου για πρώτη φορά απείλησαν το πολιτικό κατεστημένο της Δεξιάς (Γρηγοριάδης 2011α :10-11).

Τα μοναδικής αγριότητας γεγονότα του 1965, γνωστά ως Ιουλιανά, άνοιξαν πληγές που μαστίζουν ακόμα την Ελλάδα. Μέχρι τότε η πολιτική χαρακτηριζόταν από έντονο πατριωτισμό, κομματική συνέπεια και ιδεολογική αφοσίωση. Τότε, η διάσπαση της Ένωσης Κέντρου (Αποστασία), η προσπάθεια σχηματισμού κυβέρνησης δήθεν κεντρώας με φανερή υποστήριξη από το παλάτι και τους αμερικανούς και η άσκηση αφόρητης πίεσης προς τους βουλευτές, η σταδιακή ανάμειξη μέρους του στρατεύματος, καθώς και των υπηρεσιών κατασκοπείας, άνοιξαν το δρόμο προς το απριλιανό Πραξικόπημα (Μαρκεζίνης 2011: 33-34). Το στρατιωτικό παρακράτος σε αγαστή συνεργασία με το πολιτικό επεδίωκε την με κάθε μέσο διατήρηση της Δεξιάς στην εξουσία (Γρηγοριάδης 2011α :13).

1.2 Οικονομική κατάσταση πριν τη Δικτατορία

Στον τομέα της οικονομίας, η κυβέρνηση Σ. Βενιζέλου- Πλαστήρα που έμεινε στην εξουσία για έναν περίπου χρόνο (1951) δεν πέτυχε σπουδαία αποτελέσματα, αφού ο

⁵ Βλέπε σελίδα 5

πόλεμος στην Κορέα είχε απορροφήσει μεγάλα κεφάλαια της Αμερικής που προορίζονταν για την Ευρώπη και έτσι περιορίστηκαν και οι εισροές κεφαλαίων στην Ελλάδα. Τα περιθώρια για αναπτυξιακή πολιτική ήταν στενά (Παπαρηγόπουλος 2009: 183). Η απόλυτη κυριαρχία του Παπάγου στις εκλογές του 1952 εγκαινίασε μία δεκαετία πολιτικής κυριαρχίας της Δεξιάς αλλά και οικονομικής ανασυγκρότησης της χώρας. Αποφασιστικό ρόλο στα οικονομικά ζητήματα διαδραμάτισε ο Σ. Μαρκεζίνης, υπουργός Συντονισμού. Σε δηλώσεις του (6-12-1952) επισήμανε την ανάγκη περιορισμού του δημόσιου τομέα, ικανοποιητική ενίσχυση της αγροτικής οικονομίας, της βιομηχανίας και του εμπορίου, μέσω δανείων με ευνοϊκούς όρους, απλούστευση της φορολογίας, δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών, μείωση του επιτοκίου δανεισμού και, τέλος, βαθιά αναδιάρθρωση του τραπεζικού συστήματος (Παπαρηγόπουλος 2009: 184-185, Σβορώνος 1994: 145).

Ωστόσο, η έντονη απροθυμία για επενδύσεις σε οτιδήποτε άλλο εκτός της οικοδομής συνεχιζόταν, με αποτέλεσμα την αλλοίωση του περιβάλλοντος της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και σταδιακά πολλών επαρχιακών πόλεων από τις πολυκατοικίες του μπετόν. Οι πολύ υψηλές στρατιωτικές δαπάνες λειτούργησαν ως εμπόδιο στις παραγωγικές επενδύσεις (Σβορώνος 1994: 145-146). Όποιες βιομηχανικές επιχειρήσεις υπήρχαν ήταν συνήθως μικρές, οικογενειακές και επικεντρωμένες σε τομείς χαμηλής τεχνολογίας (ύφασμα, καπνός, τρόφιμα, ποτά). Ο τομέας που άκμασε πραγματικά ήταν αυτός της παροχής υπηρεσιών. Η οικονομία συνέχισε να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την αμερικανική βοήθεια και από τα παραδοσιακά στηρίγματα του ισοζυγίου πληρωμών, όπως το μεταναστευτικό και το εφοπλιστικό συνάλλαγμα (Clogg 2015:201-202, Καζάκος 2013).

Μετά το θάνατο του Παπάγου, ο βασιλιάς Παύλος επέλεξε διάδοχο τον Κ. Καραμανλή, υπουργό Δημοσίων Έργων και Συγκοινωνιών μέχρι τότε. Αυτός προχώρησε στην εφαρμογή ενός καινοτόμου σχεδίου οικονομικής ανασυγκρότησης και ανάπτυξης. Συγκεκριμένα, προώθησε την προσέλκυση επενδύσεων στον τομέα της βιομηχανίας με την εγκατάσταση πολλών μονάδων, κυρίως στην περιοχή του Θριάσιου πεδίου (ναυπηγεία Σκαραμαγκά, Χαλυβουργική Ελευσίνας, διυλιστήρια Ασπροπύργου) αλλά

και στην υπόλοιπη χώρα σε περιορισμένη, όμως, κλίμακα. Άρχισε, επιπλέον, η κατασκευή πολλών δημόσιων έργων υποδομής ειδικά, στην οδοποιία και στον εξηλεκτισμό των πόλεων καθώς επίσης και στην παραγωγή και στη γεωργία. Η δραχμή ως εθνικό νόμισμα, κέρδισε την εμπιστοσύνη του ελληνικού λαού με τη σταθερότητά του, ενώ αυξήθηκαν σημαντικά οι καταθέσεις στις ελληνικές τράπεζες. Το Α.Ε.Π.⁶ παρουσίαζε συνεχή αύξηση, όπως και η γεωργική παραγωγή (Παπαρηγόπουλος 2009: 189-190).

Μετά τις εκλογές του 1958, η νέα κυβέρνηση Καραμανλή επιδίωξε την επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης για την προοπτική ένταξης της χώρας στην Ε.Ο.Κ. Με τη συνεργασία Ιταλών ειδικών εκπόνησε πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης για την περίοδο 1960-1969. Στις μεγάλες επενδύσεις της περιόδου περιλαμβάνονται η ίδρυση βιομηχανίας αλουμινίου, λιπασμάτων και παραγωγής και επεξεργασίας χάλυβα. Πράγματι, με μία πρώτη ματιά, κατά την οκταετία Καραμανλή (1955-1963), η χώρα βρισκόταν σε φάση μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης. Ωστόσο, τα οικονομικά του κράτους βασιζόνταν κυρίως στους μισθωτούς, τους συνταξιούχους και στην έμμεση φορολογία, ενώ η φοροδιαφυγή αποτελούσε κανόνα. Επίσης, αν και ο μέσος όρος του κατά κεφαλήν εισοδήματος διπλασιάστηκε, το μεγαλύτερο μέρος του ενεργού πληθυσμού καρπώθηκε μικρό μέρος αυτής της αύξησης λόγω ανισοκατανομής του πλούτου (Παπαρηγόπουλος 2009: 191-192, Σβορώνος 1994: 146). Τέλος, μικρό μόνο μέρος των επενδύσεων κατευθύνθηκε στη γεωργία και στη βιομηχανία. Στα αξιοσημείωτα της περιόδου περιλαμβάνεται ο χαμηλός ρυθμός αύξησης του τιμαρίθμου⁷, εξαιτίας της περιορισμένης αγοραστικής δύναμης μεγάλου μέρους του πληθυσμού της χώρας (Παπαρηγόπουλος 2009: 191-192).

Η κυβέρνηση Παπανδρέου (1963), στον οικονομικό τομέα, κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια να διευρύνει τη φορολογική βάση, επιχειρώντας τη δικαιότερη κατανομή των οικονομικών βαρών. Επιδίωξε νέες επενδύσεις στον ιδιωτικό και στο δημόσιο

⁶ Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

⁷ Τιμάρθμος είναι ο μέσος όρος των τιμών των αναγκαίων για τη ζωή αγαθών σε ορισμένη περίοδο. Συνδέεται άμεσα με τη ζήτηση των αγαθών, η οποία εξαρτάται από την αγοραστική δύναμη του πληθυσμού μίας χώρας. Όταν η αγοραστική δύναμη είναι περιορισμένη, μειώνεται η ζήτηση αγαθών και επομένως ο τιμάρθμος ή μένει στάσιμος ή αυξάνεται με χαμηλό ρυθμό.

τομέα, προχώρησε σε μερική αναδιανομή του εθνικού προϊόντος μέσω αυξήσεων στους μισθούς, ενώ για τη βελτίωση και την προστασία του εισοδήματος των αγροτών έκρινε σκόπιμη τη ρύθμιση των αγροτικών χρεών (Παπαρηγόπουλος 2009: 198). Βέβαια και την περίοδο αυτή οι στρατιωτικές δαπάνες είναι ανυπολόγιστες και βολικές δικαιολογίες για να καλυφθούν πράξεις διαπλοκής και οικονομικών σκανδάλων (Ραφαηλίδης 2010: 398-399). Ωστόσο, τα ήπια μέτρα του Παπανδρέου για τον πληθωρισμό ανησύχησαν την οικονομική ολιγαρχία της χώρας, αφού φαινόταν να απειλούν την αξιοσημείωτη σταθερότητα των τιμών που είχε επιτευχθεί στη διάρκεια της πρώτης οκταετίας Καραμανλή, αν και στην πράξη οι τιμές των καταναλωτικών αγαθών είχαν σημειώσει πτώση το 1962 (Glogg 2015: 217-218).

Γενικά, ο Β' Π.Π. και ο Εμφύλιος διέλυσαν την Ελλάδα και οικονομικά. Τα όποια προβλήματα μέχρι το 1952-1953 θα τα αντιμετωπίσουν συνολικά δεκαοχτώ κυβερνήσεις που θα προχωρήσουν σε οχτώ υποτιμήσεις της δραχμής. Το δημόσιο χρέος συντίθεται από το προπολεμικό και το μεταπολεμικό. Σταδιακά και ίσως χάρις στο Αμερικανικό Σχέδιο Μάρσαλ, η Ελλάδα κατάφερε να ορθοποδήσει οικονομικά και να δώσει ένα ανθρώπινο πρόσωπο διαβίωσης σε ένα σημαντικό τμήμα του λαού (Γκούβας 2013: 6-7). Το Σχέδιο Μάρσαλ έχει περάσει στην ιστορία ως μία από τις μεγαλύτερες επιτυχίες της αμερικανικής διπλωματίας. Η παροχή οικονομικής βοήθειας ήταν κομβικής σημασίας για την Ελλάδα, αφορούσε την αποκατάσταση τηλεπικοινωνιών, δημιουργία ενιαίου συστήματος παραγωγής και παροχής ηλεκτρικής ενέργειας, δίκτυο μεταφορών μέσω σιδηροδρόμων, οδικών αρτηριών, γεφυρών, λιμανιών ενώ, το δεύτερο κύμα επενδύσεων αφορούσε τη γεωργία (Ελλίς 2007, Μητρόπουλος 1997).

Ωστόσο, οι οικονομικές περίοδοι, γενικώς, εμπεριέχουν βέβαια και τις επιπλοκές τους, σκάνδαλα, ατασθαλίες, κατασπατάληση χρήματος. Τα βασικά στηρίγματα της οικονομίας της μεταπολεμικής Ελλάδας ήταν το ναυτιλιακό συνάλλαγμα, καθώς η ελληνική ναυτιλία ήταν πρώτη στον κόσμο. Ήταν επίσης, το μεταναστευτικό συνάλλαγμα, καθώς εκατομμύρια Έλληνες ξενιτεύτηκαν και έστειλαν τις οικονομίες τους στην πατρίδα ενώ επιστρέφοντας επένδυαν συνήθως σε ένα σπίτι. Ήταν ακόμα, το σταδιακά αυξανόμενο τουριστικό συνάλλαγμα, καθώς άρχισε να αποκτά τουριστική υποδομή και οργανωμένες τουριστικές υπηρεσίες και τέλος, οι εξαγωγές αγροτικών

προϊόντων. Αυτά σε συνδυασμό με την ανεξέλεγκτη «αντιπαροχή» «χτίστε όσο και όπως μπορείτε» οδήγησαν στο «θαύμα της δεκαετίας Καραμανλή» (Γκούβας 2013: 6-7).

1.3 Πολιτισμός και κουλτούρα πριν τη Δικτατορία

Από το 1949, με το τέλος του Εμφυλίου, παρατηρείται μία πλατειά συσπείρωση των προοδευτικών δυνάμεων, γεγονός που οδήγησε σε έναν σχεδόν εικοσαετή οργανισμό τέχνης και διανοήσης υψηλού επιπέδου ποιοτικά. Είναι η περίοδος όπου αναπτύσσεται ένα ισχυρό πολιτιστικό κίνημα, η «Άνοιξη του 1960», αποτελούμενο από εκπροσώπους, που προέρχονται από ένα ευρύ φάσμα του αριστερού και όχι μόνο χώρου (Σαρηγιάννης 2013, Σαρηγιάννης 2014α).

Ωστόσο, η άποψη ότι στη διάρκεια της προδικτατορικής περιόδου η ελληνική νεολαία βάδιζε προς τη ριζοσπαστικοποίηση, αποτέλεσε έναν από τους λόγους-φόβους που οδήγησαν στο πραξικόπημα του 1967. Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 εμφανίστηκε στο προσκήνιο μία νεολαία με σαφή τα σημάδια επιρροής της από το πολιτιστικό γίγνεσθαι της Αμερικής εκείνης της περιόδου και προκάλεσε ανησυχία στον κόσμο των ενηλίκων για την ποιότητα της συμπεριφοράς της (Κατσάπης 2011: 203-204). Οι νέοι αυτοί, «παράδειγμα προς αποφυγήν», άκουγαν ροκ εν ρολ, χόρευαν στα πάρτι, διάβαζαν «ρυπαρά έντυπα» με ερωτικές ιστορίες και παρακολουθούσαν άσεμνες ταινίες. Όλα αυτά, κατά τους αυτόκλητους υπερασπιστές των καλών ηθών, οδηγούσαν στον εκμαυλισμό της ηθικής (Κατσάπης 2011:204). Στα τέλη της δεκαετίας ένα κύμα νεανικής παραβατικότητας, ασήμαντων κατά βάση παραβάσεων, προσδιορίστηκε ως «τεντιμποϊσμός» και σύντομα κατέκλυσε τις αθηναϊκές εφημερίδες παίρνοντας διαστάσεις ηθικού πανικού (Αβδελά 2005: 30-43).

Στα μέσα της δεκαετίας του 1960, μία άλλη γενιά νέων, οι χίπις, έδειχνε να αποκλίνει ακόμη περισσότερο από την παραδοσιακή ηθική, προκαλώντας την περί ηθικής και ευκοσμίας αντίληψη των μεγαλύτερων. Το «χάσμα των γενεών» που γύρω στο 1965 εμφανίστηκε στις εφημερίδες δεν ήταν τίποτε άλλο από μία λεκτική υπερβολή συντηρητικών σχολιαστών προκειμένου να προβάλλουν την ανησυχητική

απομάκρυνση των νέων από τη δική τους ηθική. Η απομάκρυνση αυτή εκδηλωνόταν με την υιοθέτηση συμβόλων που ήδη αναγνωρίζονταν ως «νεανικά», τα οποία εξέφραζαν τη νεανικότητα, το μέσο διαφοροποίησής τους από τον κόσμο των ενηλίκων, τη δική τους παγκόσμια «γλώσσα», ανεξάρτητη από εθνικές, ταξικές και πολιτισμικές διαφορές (Κατσάπης 2011: 205-206).

Η έκρηξη του κινήματος των χίπις (1966) σηματοδότησε γενικά την ανάπτυξη μίας νεανικής κουλτούρας με επίκεντρο τις αξίες της αγάπης, της αλληλεγγύης και της ειρήνης, που έψαχνε το νόημα της ζωής άλλοτε στα μονοπάτια του διαλογισμού της ανατολής και άλλοτε μέσα από τη χρήση παραισθησιογόνων ουσιών. Στόχος ήταν η καταδίκη της μεταπολεμικής κοινωνίας της αφθονίας και της ψυχροπολεμικής ιδεολογίας. Με αφορμή τον πόλεμο του Βιετνάμ αναπτύχθηκε ιδίως στα μεγάλα αμερικανικά πανεπιστήμια ένα έντονο αντιπολεμικό κίνημα και μία δυναμική ριζοσπαστικής ανατροπής του κατεστημένου, στην οποία πρωταγωνίστησε η νεολαία και η κουλτούρα της (Κατσάπης 2011:213).

Η μανία με τους Μπήτλς (1964) είχε ως αποτέλεσμα να εμφανιστούν και στην Ελλάδα νέοι παθιασμένοι με την καινούρια μόδα. Δεκάδες ερασιτεχνικά σχήματα δημιουργούνται από επίδοξους Λένον και Μακάρτνεϊ, ενώ για πρώτη φορά υπάρχει έντονη κινητικότητα γύρω από το σύγχρονο νεανικό τραγούδι και τους πολυάριθμους θαυμαστές του. Το 1964 κυκλοφορούν οι «Μοντέρνοι Ρυθμοί» και λίγο αργότερα οι «Μοντέρνοι Ρυθμοί και Τραγούδια», τα πρώτα νεανικά μουσικά περιοδικά, ενώ ξεκινούν ειδικές μουσικές εκπομπές στο ραδιόφωνο (Δασκαλά 2015: 15-16).

Το 1965 ο Δ. Σαββόπουλος κυκλοφορεί «Το φορτηγό». Τα τραγούδια του απηχούν το κλίμα αμφισβήτησης και διαμαρτυρίας της αμερικανικής φολκ μουσικής παραγωγής με πιο γνωστό εκπρόσωπο τον Μπόμπ Ντύλαν (Πολίτης 2002: 461-462). Σε ένα από τα τραγούδια του με τίτλο «Βιετνάμ, γιε-γιε», η πολιτική και ιστορική πραγματικότητα συναντά το χαρακτηρισμό γιε-γιε που παραπέμπει στη γιεγιέδικη συμπεριφορά της οργισμένης νεολαίας, που επαναστατεί αμφισβητεί κάθε μορφής κατεστημένο και διεκδικεί να αλλάξει την κοινωνία. Την ίδια περίοδο το λαϊκό τραγούδι αναγεννιέται, συνδεδεμένο με την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα. Ο Σ. Καζαντζίδης θεωρείται ο

εκφραστής του πόνου των εκπατριζόμενων μεταναστών. Ο Μ. Θεωδοράκης μελοποιεί έργα Ελλήνων ποιητών που αγκαλιάζονται από το ευρύ κοινό, εγκαινιάζοντας το πολιτικό τραγούδι. Η δυτικότροπη έντεχνη μουσική συνδυάζεται αρμονικά με το μπουζούκι των λαϊκών ερμηνευτών (Μπιθικώτσης, Χιώτης). Ο Μ. Χατζηδάκης γράφει τη μουσική και τα τραγούδια για την ταινία «Ποτέ την Κυριακή» του Ντασσέν. Η Μ. Μερκούρη κερδίζει στο Φεστιβάλ Κανών το βραβείο πρώτου γυναικείου ρόλου και ο Χατζηδάκης το Όσκαρ Μουσικής, καθιστώντας τα τραγούδια σήμα κατατεθέν της χώρας στο εξωτερικό (Δασκαλά 2015: 15-16).

Η λεγόμενη υψηλή κουλτούρα συναντά τη μαζική και περνά στην καθημερινή ζωή των λαϊκών στρωμάτων. Το ρεμπέτικο, άμεσα συνδεδεμένο με το περιθώριο, αναγνωρίζεται ως σύγχρονο αστικό τραγούδι. Ο λαός θεωρείται εκφραστής και συνεχιστής του κλασικού μεγαλείου και μέσω της υψηλής τέχνης επιχειρείται ο εξευγενισμός του (Αθανασάτου 1999: 108-109).

Την ίδια περίοδο η λογοτεχνική παραγωγή παρακολουθεί τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις, ανοίγεται σε καινούρια θέματα, επανεξετάζει τολμηρά παλαιότερα ζητήματα, υιοθετεί τους προβληματισμούς του υπαρξισμού, καταγγέλλοντας τη μαζική κοινωνία καθώς και τον ολοκληρωτισμό, απομακρύνεται από το ρεαλισμό που χαρακτήρισε τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Είναι η περίοδος όπου πολλά περιοδικά εκδίδονται, εκφράζοντας διάφορες πολιτικές και κοινωνικές πεποιθήσεις, όπως τα περιοδικά «Κριτική», «Επιθεώρηση Τέχνης», «Εποχές», «Πάλι» (Σαρηγιάννης 2013, Μουτσόπουλος 2012).

1.4 Πολεοδομία και αρχιτεκτονική πριν τη Δικτατορία

Στο πλαίσιο αυτό, μέσα στον πολιτιστικό οργασμό που διέπει την σχεδόν εικοσαετία, από τον Εμφύλιο μέχρι και πριν το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1967, η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία δε θα μπορούσαν να μείνουν ανεπηρέαστοι τομείς,

χωρίς ιδιαίτερη ιδεολογική φόρτιση. Βασικό ρόλο στους δύο αυτούς τομείς έπαιξαν τα συνέδρια του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών (ΣΑΔΑΣ) (Σαρηγιάννης 2013). Τα συνέδρια αυτά συνέβαλαν στη συνειδητοποίηση των κλαδικών, θεσμικών και εθνικών προβλημάτων, ενώ παράλληλα προσέφεραν τη δυνατότητα σε ομάδες ή άτομα να προβάλλουν τις απόψεις τους (Φιλιππίδης 1984: 328-329). Κύρια αιτήματα του ΣΑΔΑΣ ήταν η Λαϊκή Κατοικία, τα Κοινωνικά Κτήρια, τα Ρυθμιστικά Σχέδια και η υποχρεωτική καθιέρωση αρχιτεκτονικών διαγωνισμών (Σαρηγιάννης 2013).

Η αριστερή ιδεολογία στην πολεοδομία στην Ελλάδα ακολούθησε τέσσερις βασικούς άξονες. Ο πρώτος άξονας ήταν βασισμένος στις μαρξιστικές απόψεις του LeCorbusier, και τόνιζε ότι δεν απαιτείται μόνο να προβάλλονται οι λαϊκές ανάγκες αλλά και να υπάρχει ολοκληρωμένη εικόνα για τη σημασία και το ρόλο της πόλης και της πολεοδομίας στο κάθε κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Ο δεύτερος άξονας αφορούσε την πεποίθηση των αρχιτεκτόνων ότι το Υπουργείο θα εφάρμοζε Ρυθμιστικά Σχέδια και η επιτυχία ή η αποτυχία αυτών εξαρτιόταν από τη σωστότερη ή λιγότερο σωστή κρατική πολιτική στο θέμα αυτό. Ο τρίτος άξονας αφορούσε την εκπόνηση Ρυθμιστικών Σχεδίων χωρίς να τίθεται το βασικό ερώτημα για ποιόν και για τίνος το όφελος και, τέλος, ο τέταρτος άξονας ήταν η λαϊκή κατοικία ως κρατική υποχρέωση. Ο τελευταίος αυτός άξονας, λιγότερο ιδεολογικά φορτισμένος σε σχέση με του υπόλοιπους άξονες, αφορούσε την οικοδόμηση συγκροτημάτων κατοικιών οι οποίες θα παρέχονται σε «δικαιούχους», και θα χρηματοδοτείται από το κράτος. Το αίτημα αυτό δεν έλαβε την έκταση που είχαν αντίστοιχα προγράμματα στις δυτικές χώρες (Σαρηγιάννης 2013).

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί όσον αφορά την πολιτιστική διαχείριση, ότι μόλις το 1950 εμφανίζεται για πρώτη φορά στα ελληνικά δεδομένα η έννοια των «σύγχρονων μνημείων» και ο Ν.1469 με τον οποίο διευρύνεται το περιεχόμενο της πολιτιστικής κληρονομιάς, θεωρώντας ως προστατευόμενα μνημεία και όσα χρονολογούνται μετά το 1453. Στο ίδιο πλαίσιο κινούνται και οι Γενικοί Κτιριακοί Κανονισμοί του 1955 καθώς και η δημιουργία της Εφορείας Νεοτέρων Μνημείων το 1965 (Lekakis υπό δημ.:6).

Κεφάλαιο 2

Πολιτική, κοινωνική, οικονομική κατάσταση κατά τη Δικτατορία

Στις 21/04/1967 καταλύθηκε στην Ελλάδα η δημοκρατία και επιβλήθηκε στρατιωτική Δικτατορία. Οι πραξικοπηματίες μετά την εύκολη επικράτησή τους επιδόθηκαν σε μία προσπάθεια ιδεολογικής νομιμοποίησης μέσω προπαγάνδας. Στην οικονομία, προσπάθησαν ανεπιτυχώς, εν μέσω σκανδάλων και ατασθαλιών, να αποδείξουν ότι τα καταφέρνουν καλύτερα από ότι κατά την κοινοβουλευτική περίοδο. Στον πολιτισμό δόθηκε έμφαση στη μαζική κουλτούρα με περιεχόμενο λαϊκιστικό, εθνικιστικό, αντικομμουνιστικό και με λογοκριτικές επεμβάσεις σε όλους τους τομείς ενώ στην πολεοδομία και στην αρχιτεκτονική κυριάρχησαν η βιομηχανοποίηση της κατασκευής, η αντιπαροχή και η άναρχη και απρογραμματίστη τουριστική ανάπτυξη.

2.1 Πολιτική κατάσταση και κοινωνία κατά τη διάρκεια της Δικτατορίας

Το πρωί της 21/04/1967 με τις ευλογίες της CIA, τον πλήρη αιφνιδιασμό της Αριστεράς και την ανοχή του βασιλιά Κωνσταντίνου καταλύθηκε βίαια από μία ομάδα κατώτερων αξιωματικών το ήδη ανάπηρο καθεστώς της βασιλευόμενης δημοκρατίας και επιβλήθηκε στυγνή Δικτατορία.

2.1.1 Επιβολή και προσπάθεια ιδεολογικοπολιτικής νομιμοποίησης

Ο σχεδιασμός του παλατιού μετά την αποστασία του '65 και την απόφαση να απομακρυνθεί από την εξουσία ο λαοπρόβλητος Γ.Παπανδρέου, ύστερα από απαίτηση των Αμερικανών, ήταν να κάνουν το πραξικόπημα οι στρατηγοί, αλλά τους πρόλαβαν οι συνταγματάρχες (Βουρνάς 1999:7-11, Miller 2017:38).

Την «εκτροπή» ως λύση για τη δημοκρατία φαινόταν να προκρίνει έναν χρόνο αργότερα, 1966, ο «εθνάρχης» Κ. Καραμανλής προκειμένου να αποφευχθεί η σύμπραξη Κέντρου-Αριστεράς (Ψαρράς 2017:25-29). Μέσα σε λίγες ώρες χωρίς καμία ουσιαστικά αντίσταση, μικρή ομάδα αξιωματικών κατέλυσε αστραπιαία το κοινοβουλευτικό καθεστώς «πιάνοντας όλους στον ύπνο», κατά δήλωση του Α.Παπανδρέου (Βουρνάς 1999:12-21). Ακολούθησαν συλλήψεις πολιτικών και πολιτών, εγκλεισμός σε στρατόπεδα, άγριοι ξυλοδαρμοί και εξευτελισμός (Βουρνάς 1999: 22-36, Μπουρδάρας 2017:24). Βουλευτές, δημοσιογράφοι, ο πρόεδρος της Ε.Δ.Α. Η.Ηλιού και περίπου εφτά χιλιάδες άτομα από όλη την Ελλάδα, μεταφέρονται με αρματαγωγά στη Γυάρο (Βουρνάς 1999:45-51).

Το Δεκέμβριο του 1967, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος επεδίωξε να ανατρέψει την στρατιωτική κυβέρνηση, αλλά απέτυχε και κατέφυγε στη Ρώμη. Παρά την κατάρρευση του βασιλικού κινήματος, ο βασιλιάς ενσάρκωνε την κορυφή της πολιτείας στις διεθνείς σχέσεις. Για αυτό ο Γ.Παπαδόπουλος παρά τις εσωτερικές αντιδράσεις δεν άλλαξε το πολίτευμα, δίνοντας τη δυνατότητα επιστροφής στον Κωνσταντίνο, αλλά με τους όρους του νέου συσχετισμού δυνάμεων (Γρηγοριάδης 2011β:7-11, Ραφαηλίδης 2010:416-417). Οι ξένοι διπλωμάτες, αρχικά, δεν αναγνώρισαν την κυβέρνηση των συνταγματάρχων, προσμένοντας την ανακήρυξη εξόριστης κυβέρνησης από το βασιλιά (Γρηγοριάδης 2011β:13-14). Αυτό δεν έγινε και η μία μετά την άλλη οι κυβερνήσεις των δυτικών και ανατολικών χωρών άρχισαν να αναγνωρίζουν το νέο καθεστώς, αποκαθιστώντας διπλωματικές σχέσεις μαζί του (Γρηγοριάδης 2011β:21-22). Έτσι ξεπεράστηκε το μεγαλύτερο πρόβλημα της Χούντας, που εστιαζόταν στην άσκηση εξωτερικής πολιτικής, καθώς, παρά τη συμμετοχή στο Ν.Α.Τ.Ο. και την πολιτικο-οικονομική ένταξη στους κανόνες της Δύσης, πολλές χώρες της Δ.Ευρώπης δεν

αναγνώριζαν το καθεστώς, σε αντίθεση με χώρες της Α.Ευρώπης που, απεμπολώντας την αντιφασιστική τους ιδεολογία, αναγνώρισαν -μεταξύ των πρώτων- διπλωματικά το νέο καθεστώς και συνέχισαν τις οικονομικές σχέσεις με την Ελλάδα (Ζαούσης 1997: 488, Θεοδωρόπουλος 2017:26-27).

Η απουσία σαφούς ιδεολογικού προσανατολισμού στην αρχική φάση της Δικτατορίας οδήγησε στην αναζήτηση καθοδηγητών, οι οποίοι αμείβονταν για τις προπαγανδιστικές τους υπηρεσίες, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την περίπτωση του Γ. Γεωργαλά (Ζαούσης 1997: 487, Παπαδημητρίου 2001:8). Η κατάλυση της νομιμότητας από τη Χούντα διευκολύνθηκε σημαντικά από την ολοκληρωτική απουσία οποιασδήποτε προετοιμασίας από τα πολιτικά κόμματα για την αντιμετώπιση παρόμοιων καταστάσεων. Ωστόσο, η νομιμοποίηση του καθεστώτος αποδείχθηκε δύσκολη παρά την ιδιώτευση και της απάθεια της πλειονότητας των πολιτών(Ραφαηλίδης 2010:419, Σεφεριάδης κ.α. 1999:27).

Μερικά μέλη του στρατιωτικού καθεστώτος ανέλαβαν να υπερασπιστούν τις «παραδοσιακές ελληνοχριστιανικές αξίες» από τις επιδράσεις, δυτικές και κοσμικές, που ακολούθησαν την ραγδαία αλλαγή της μεταπολεμικής περιόδου. Η ιδεολογική τους προπαγάνδα εδραζόταν, αν και ανομολόγητα, στις αυταρχικές αντιλήψεις του Μεταξά (Glogg 2015: 221). Ανάμεσα στους παλαιούς πολιτικούς αδυνατούσαν να βρουν κάποιον σύμμαχο λόγω της αμοιβαίας περιφρόνησης. Το 1968, η Χούντα προκειμένου να νομιμοποιήσει τη βίαια κατάληψη και άσκηση της εξουσίας εισήγαγε ένα αυταρχικό σύνταγμα, το οποίο επικυρώθηκε με ένα ελεγχόμενο δημοψήφισμα (Glogg 2015: 222-223).

Πολλοί μελετητές εντάσσουν τη Χούντα στην περίπτωση των Γραφειοκρατικών Αυταρχικών Καθεστώτων της Ν.Ευρώπης (Ισπανία, Πορτογαλία) ή της Λ.Αμερικής (Αργεντινή, Χιλή). Κάτι τέτοιο δεν ισχύει πρώτον, γιατί η προδικτατορική οικονομία βρισκόταν σε άνθηση ή δεν αντιμετώπιζε συμπτώματα οικονομικής κρίσης, δεύτερον, το ελληνικό μαζικό κίνημα μετά τα Ιουλιανά του 1965 δεν αμφισβητούσε το κοινωνικό

καθεστώς, αλλά το σύστημα πολιτικής κυριαρχίας και τρίτον, το καθεστώς δεν κατόρθωσε να βρει συμμάχους στις πολιτικές και κοινωνικές ελίτ. (Σεφεριάδης κ.α. 1999:15-20).

2.1.2 Αντίσταση και πτώση της Δικτατορίας

Η Χούντα όχι μόνο απέτυχε μέσω προπαγάνδας να εδραιώσει το δικό της εθνικόφρονα ιδεολογικό λόγο, αλλά οδήγησε άθελά της στη συγκρότηση μίας εθνικής ιδεολογικής συναίνεσης, με επίκεντρο το λόγο της Αριστεράς. Κατά την περίοδο της Δικτατορίας αντιμάχονται δύο σφαίρες επιρροής, η επίσημη καθεστωτική με φορέα της την κρατική τηλεόραση και η αντιστασιακή με φορείς τον Τύπο, ξένες εκπομπές ραδιοσταθμών, εκδόσεις και τον πολιτικό κινηματογράφο (Σεφεριάδης κ.α. 1999:31). Η επιβολή της Δικτατορίας και η κατασταλτική της πολιτική ανέκοψε την προδικτατορική πολιτιστική άνθηση και δημιουργία με επίκεντρο τα αιτήματα του μαζικού κινήματος για εκδημοκρατισμό, ειρήνη και αύξηση των δαπανών για την παιδεία. Ωστόσο, δημιούργησε νέα δεδομένα στο χώρο του φοιτητικού κινήματος, που κάτω και από την επίδραση του Μάη του '68 στη Γαλλία, μετέτρεψε τα πανεπιστήμια από χώρους αναπαραγωγής της άρχουσας ιδεολογίας, σε χώρους αντίστασης κατά της Χούντας με αποκορύφωμα την εξέγερση του Πολυτεχνείου (Σεφεριάδης κ.α. 1999: 24-25, Λυγερός 2017:30-31).

Κορυφαία επίσης πράξη αντίστασης θεωρείται η αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας του Γ.Παπαδόπουλου από τον Α. Παναγούλη, ο οποίος για την πράξη του αυτή φυλακίστηκε και βασανίστηκε απάνθρωπα στα κρατητήρια της Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας (Ε.Σ.Α) (Γρηγοριάδης 2011β:65-69, Ραφαηλίδης 2010:422). Αρχικά, δεν υπήρχε κανένας μηχανισμός λαϊκής αντίστασης στο πραξικόπημα και αυτό γιατί τα αστικά κόμματα περισσότερο φοβούνταν την κινητοποίηση των μαζών από όσο τη Δικτατορία. Σταθμό στην αντιδικτατορική αντίσταση αποτέλεσε η ίδρυση του Πατριωτικού Αντιδικτατορικού Μετώπου (Π.Α.Μ.: Θεοδωράκης, Φιλίνης, Βότσης κ.α.) και της Δημοκρατικής Άμυνας (Δ.Α.). Η πρώτη ελεγχόταν από την Αριστερά και η δεύτερη από την Κεντροαριστερά. Κινήσεις αντίστασης υπήρξαν και στο στράτευμα από εν ενεργεία αλλά και απόστρατους αξιωματικούς, χωρίς όμως να αποτελούν άμεση

απειλή για το καθεστώς. Το ίδιο συνέβη και με το κίνημα του Ναυτικού (Ραφαηλίδης 2010:434, Γρηγοριάδης 2011β:91-99). Αφορμή για τη μαζικότερη αντιδικτατορική εκδήλωση αποτέλεσε η κηδεία του Γ.Παπανδρέου στις 3 Νοεμβρίου 1968(Ραφαηλίδης 2010:424, Γρηγοριάδης 2011β:91-99). Το Φεβρουάριο του '68 ο Α.Παπανδρέου ίδρυσε το Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα (Π.Α.Κ.) με έδρα τη Στοκχόλμη και την οικονομική και πολιτική συμπάρασταση του κυβερνώντος Σοσιαλδημοκρατικού Σουηδικού Κόμματος. Στις προσπάθειες ανάπτυξης της αντιστασιακής δραστηριότητας, η Χούντα αντέδρασε με βία και τρομοκρατία και πολιτικές δολοφονίες όπως του Ν.Μανδηλαρά και του Γ.Τσαρουχά (Γρηγοριάδης 2011β:105-129, Διαμάντης 2004α:40-43, Διαμάντης 2004β:44-48).

Στις 15/11/73 οι φοιτητές καταλαμβάνουν το Πολυτεχνείο και κτίρια του Α.Π.Θ. Στις 17/11 επεμβαίνει ο στρατός, εκκενώνει το κτίριο και την επομένη κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος. Στις 25 του ίδιου μήνα ο Ταξίαρχος Δ. Ιωαννίδης ανατρέπει τον Γ. Παπαδόπουλο με τη σύμπραξη των στρατηγών. Στις 15/07/74 το δικτατορικό καθεστώς ανατρέπει με στρατιωτικό πραξικόπημα τον Πρόεδρο της Κύπρου Μακάριο, δίνοντας την αφορμή στους Τούρκους να εισβάλουν στη Μεγαλόνησο και να καταλάβουν μεγάλο μέρος της (Ηρακλείδης 2001:22). Τέλος, στις 23 του ίδιου μήνα το καθεστώς αναγκάζεται να παραδώσει την εξουσία στους πολιτικούς (Κατσίγερας 2017:46-48). Έτσι έκλεισε επώδυνα με την εθνική τραγωδία η εφτάχρονη χωρίς ουσιαστική αντίσταση περιπέτεια της χώρας, οι επιπτώσεις της οποίας συνεχίζονται μέχρι σήμερα (Καρκαγιάννης 2017:18-19). Όσον αφορά τη λαϊκή αποδοχή του καθεστώτος μπορεί να συνοψιστεί στην ευφυή προσθήκη του Γ.Παπανδρέου στο σύνθημα «Ελλάς-Ελλήνων-Χριστιανών», των λέξεων «Καθολικώς Διαμαρτυρομένων» (Λαμπρινός 2013:113).

2.2 Οικονομία την περίοδο της Δικτατορίας

Στον τομέα της οικονομίας, η Χούντα επεδίωξε να αποδείξει ότι μπορεί να τα καταφέρει ξεπερνώντας τους ρυθμούς ανάπτυξης της κοινοβουλευτικής περιόδου. Η υπερανάπτυξη της οικονομίας, όμως, οδήγησε σε πληθωρισμό (Γρηγοριάδης 2011β: 211-212). Η οικονομική πολιτική των συνταγματαρχών ήταν καπιταλιστική και

αντεργατική. Μείωσε την κρατική παρέμβαση και τους ελέγχους του ιδιωτικού κεφαλαίου, προκειμένου να αναπτυχθεί η ιδιωτική πρωτοβουλία και αφαίρεσε από τους εργαζόμενους το δικαίωμα της απεργίας (Νικολάου 2017:29,Γρηγοριάδης 2011β: 214). Επιδίωξε, επίσης, την προσέλκυση ξένων κεφαλαίων τόσο για τη συμβολή τους στην ανάπτυξη, όσο και κυρίως για τη δημιουργία μέσω αυτών πολιτικών ερεισμάτων στο εξωτερικό (Γρηγοριάδης 2011β: 218).

Κατά την περίοδο 1967-1974, συνεχίστηκε η απότομη μετάβαση της οικονομίας από τη γεωργία στη βιομηχανία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την όξυνση του ρεύματος της αστυφιλίας και την ερήμωση της υπαίθρου. Η φιλολαϊκή έως δημαγωγική πολιτική οδήγησε στην αύξηση του εξωτερικού δανεισμού. Το πρόβλημα επέτεινε η πρώτη πετρελαϊκή κρίση (1971-1972) με το διπλασιασμό της τιμής των καυσίμων και συνακόλουθα τη μεγάλη αύξηση των τιμών προϊόντων και υπηρεσιών (Γκούβας 2013: 7-8). Μέχρι το 1973 οι δείκτες της οικονομίας ήταν ικανοποιητικοί, αλλά αυτό είχε επιτευχθεί κυρίως μέσω εξωτερικού δανεισμού, βραχυπρόθεσμου και μακροπρόθεσμου. Στο ισοζύγιο πληρωμών παρατηρήθηκε μεγάλη επιδείνωση πρώτον, γιατί η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.) δεν έδωσε 200 εκατομμύρια δολάρια λόγω αντίδρασης στο καθεστώς και δεύτερον, γιατί η Ελλάδα έχασε άλλα 200 εκατομμύρια δολάρια από τη μείωση της εισροής ξένου τουριστικού συναλλάγματος. Το αποτέλεσμα ήταν το εξωτερικό χρέος να υπερδιπλασιαστεί από το αντίστοιχο προδικτατορικό μέσα στα πρώτα πέντε χρόνια. Στα τέλη του 1972 και το 1973 η δραχμή άρχισε να διολισθαίνει και να μειώνεται η αγοραστική της αξία (Ζαούσης 1997: 119-121).

Γενικά, αρχικά κατά την επταετία, το ΑΕΠ αυξήθηκε εντυπωσιακά, συνεχίζοντας βέβαια μια πορεία που είχε ξεκινήσει αρκετά χρόνια πριν και αντανάκλούσε τη γενική εικόνα ανάπτυξης στις χώρες της Δύσης. Στη συνέχεια, με μία σειρά φορολογικών κινήτρων αυξήθηκαν οι ιδιωτικές επενδύσεις κυρίως στον τομέα της οικοδομής, λόγω και της αύξησης των οικοδομικών συντελεστών και της τάσης των παλιννοστούντων μεταναστών να αγοράζουν ακίνητα. Αντίθετα στη βιομηχανία οι επενδύσεις ήταν λίγες και βασίστηκαν κυρίως στις τραπεζικές πιστώσεις (Χεκίμογλου 2001: 27-28). Στο Χ.Α.Α. (Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών) παρατηρήθηκε μια σύντομη ευφορία, ενώ οι δημόσιες

δαπάνες αυξήθηκαν κυρίως για την εσωτερική ασφάλεια του καθεστώτος, ενώ για την εθνική άμυνα μειώθηκαν (Χεκίμογλου 2001: 29).

Οι πόροι για την αύξηση των κρατικών δαπανών προήλθαν κυρίως από τον εξωτερικό δανεισμό με συνέπεια τον πολλαπλασιασμό του ελληνικού δημόσιου χρέους (ο δανεισμός υπερέβη κατά τρεις φορές το σύνολο των δανείων που είχε λάβει η χώρα από την ίδρυση του ελληνικού κράτους), ενώ η μεγάλη αύξηση του πληθωρισμού οδήγησε στη μείωση της αγοραστικής αξίας του εισοδήματος των καταναλωτών. Ο κύριος όγκος των επενδύσεων κατευθύνθηκε στον τουρισμό. Όμως πολλά δάνεια δεν εξοφλήθηκαν, πιστωτικοί πόροι παγιδεύτηκαν, ενώ αν είχαν διατεθεί στη βιοτεχνία, θα είχε περιοριστεί ίσως η χαμηλή προσφορά αγαθών και η αύξηση του πληθωρισμού. (Χεκίμογλου 2001: 30-31).

Η μεγάλη αύξηση στον τομέα της ναυτιλίας οφειλόταν στη σκανδαλώδη εύνοια που επέδειξε η Χούντα στους πλοιοκτήτες. Η φοροδιαφυγή τους έπαψε δια νόμου να είναι ποινικό αδίκημα και η φορολογία τους σχεδόν εκμηδενίστηκε. Τα δάνεια στις ναυτιλιακές επιχειρήσεις από το ελληνικό κράτος ήταν σχεδόν χαριστικά και τεράστια. Έτσι εξηγείται η φιλοδικτατορική στάση της Ένωσης Ελλήνων Εφοπλιστών (Ε.Ε.Ε.) (Ελευθεράτος 2015: 83-93).

Ο αριθμός των απασχολούμενων αυξήθηκε και ο ρυθμός μετανάστευσης μειώθηκε. Οι αμοιβές των εργαζόμενων αυξήθηκαν αρχικά, ενώ στο τέλος της επταετίας μειώθηκαν δραματικά λόγω πληθωρισμού (Νικολάου 2017:29, Χεκίμογλου 2001: 31-32). Το ποσοστό των κοινωνικών δαπανών στο ΑΕΠ, ενώ αρχικά αυξήθηκε λίγο, το 1974 συρρικνώθηκε στα προδικτατορικά επίπεδα. Το ασφαλιστικό σύστημα παρά τη ρητή δέσμευση του Παπαδόπουλου δεν αναμορφώθηκε. Το 1968 εφαρμόστηκε σεισάχθεια για τα επαγγελματικά χρέη με αποτέλεσμα τη μαζική αποφυλάκιση επιχειρηματιών και επαγγελματιών, ενώ καταργήθηκε και η προσωποκράτηση για χρέη. Το 1968, επίσης, χαρίστηκαν τα αγροτικά χρέη (μέχρι του ποσού των 100.000 δραχμών ανά αγρότη) (Ελευθεράτος 2015:97), καθιερώθηκε η δωρεάν διανομή φοιτητικών συγγραμμάτων,

θεσπίστηκε η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων, αφού πρώτα οι δημόσιες υπηρεσίες εκκαθαρίστηκαν από τα ύποπτα για τα κοινωνικά τους φρονήματα στοιχεία, ενώ το 1971 καταργήθηκε το πιστοποιητικό των κοινωνικών φρονημάτων, χωρίς βέβαια να πάψει και ο έλεγχος των φρονημάτων (Χεκίμογλου 2001:31-33, Kafiris 1975:38-39).

Κάποιοι, βέβαια, διακινούν στο διαδίκτυο ή υποστηρίζουν με προβληματικά στοιχεία το μύθευμα ότι η Χούντα παρέδωσε μηδενικό δημόσιο χρέος και έκανε χρηστή οικονομική διαχείριση με πρόθεση τον εξαγνισμό της (Χατζηδάκης 2017: 191-195, Ελευθεράτος 2015:11-12). Ωστόσο τα σκάνδαλα και η διαφθορά ήταν καθημερινό φαινόμενο, με τη μορφή ατομικών ρουσφετιών, προσωπικών εξυπηρετήσεων, τακτοποίησης συγγενών. Για την ανέγερση του ναού του Σωτήρος στην Αθήνα συγκεντρώθηκαν 406 εκατομμύρια δραχμές. Το έργο δεν έγινε ποτέ, αλλά τα χρήματα έκαναν φτερά. Είναι το γνωστό σκάνδαλο «Τάμα» (Χεκίμογλου 2001:38-39, Δημοκίδης 2017, Το Βήμα(28/3/1968):4, Έθνος(Δεκέμβριος 1969), Το Βήμα(14/6/1970):10, Το Βήμα(12/6/1974):7).

Γνωστό, επίσης, έγινε το σκάνδαλο με τα «μαύρα κρέατα» του Μ.Μπαλόπουλου. Εν ολίγοις, ο Ο.Η.Ε. είχε επιβάλλει εμπορικό αποκλεισμό στη Ροδεσία (Ζιμπάμπουε), εξαιτίας της ρατσιστικής πολιτικής της. Η χώρα αυτή πουλούσε κρέας μισοτιμής, το οποίο μεταφερόταν με πλοία και με αεροπλάνα στην Ελλάδα, ενώ με πλαστά πιστοποιητικά διοχετεύονταν στην αγορά. Τα κέρδη για τους εισαγωγείς ήταν τεράστια. Εκτός του Μ.Μπαλόπουλου στο τέχνασμα ήταν και ο Χ. Παπαδόπουλος, αδελφός του δικτάτορα, ο γαμπρός του Πατακκού κ.ά. (Χέλμης 2006:123,129,161, Χεμίκουλου 2001:44-45).

Η διαρκής καταστολή υπήρξε ατελέσφορο μέσο για τη διατήρηση της εξουσίας. Και επειδή οι δικτατορικές κυβερνήσεις δεν μπορούσαν να αντλήσουν νομιμοποίηση μέσω της περιοδικής διεξαγωγής, ελεύθερων εκλογών, κατέφυγαν σε άλλα μέσα και μέτρα για να αποκτήσουν κοινωνικά ερείσματα. Το συνηθέστερο από αυτά ήταν η επιλεκτική διανομή κοινωνικών παροχών. Η προνοιακή ιδεολογία της Χούντας βασίστηκε στην απειλή της εξάπλωσης των κομμουνιστικών ιδεών στα φτωχά λαϊκά στρώματα.

Επιλεγμένες ομάδες του πληθυσμού ωφελήθηκαν από αποσπασματικές παροχές. Η πετρελαϊκή, όμως, κρίση του 1973, η αύξηση του πληθωρισμού και η δημοσιονομική στενότητα εξανέμισαν τα όποια πολιτικά οφέλη προσδοκούσε η Χούντα από τη μέριμνα για επιλεγμένες κοινωνικές ομάδες, ενώ η ψαλίδα μεταξύ πλουσίων και φτωχών νοικοκυριών κατά το δεύτερο μισό της επταετίας μεγάλωσε (Σεφεριάδης κ.α.1999: 30)

2.3 Πολιτισμός και κοινωνία κατά τη Δικτατορία

Η στρατιωτική Δικτατορία, η οποία εγκαθιδρύθηκε στην Ελλάδα την 21^η Απριλίου του 1967, αυτοπροβλήθηκε ως λαϊκό κίνημα, επενδύοντας ταυτοχρόνως στον εθνικό εθνικισμό (Πανταζόπουλος 2017: 44-45). Ο εθνικισμός της Δικτατορίας δεν ήταν ένα απλό και τυπικό ιδεολογικό επιστέγασμα των συμβολισμών και της βάνουσης πρακτικής του καθεστώτος αλλά προήγαγε μία καλά εμπεδωμένη παράδοση, η οποία έβλεπε την εθνοφοροσύνη και τον ελληνοχριστιανικό πολιτισμό ως απάντηση στην απειλή του κομμουνισμού. Η επίκληση του «έθνους» και του «λαού» κατείχαν κεντρική σημασία στο λόγο της. Στο πλαίσιο αυτό συχνά επένδυε σε αναφορές σχετικές με την ταπεινή κοινωνική καταγωγή των ηγητόρων και την αντίθεσή τους με την «οικονομική ολιγαρχία» και την «αθηναϊκή μπουρζουαζία», την υπερταξική ενότητα του λαού, του οποίου εχθρός ήταν το «σύστημα» που ανατράπηκε. Ταυτόχρονα εξυμνούσε το «λαό» αυτόν μέσα από λιτανική υπενθύμιση των «ιερών» του παραδόσεων, τόνιζε την κομβική σημασία του «χωριού» και τέλος, ο στρατοκρατικός λόγος της Δικτατορίας επένδυε στην ανάδειξη των αγροτών ως της σημαντικής εθνικής μονάδας, αφού ονομάζονταν, «Έλληνες των Ελλήνων» και θεωρούνταν η ενσάρκωση της εθνικής ψυχής (Πανταζόπουλος 2017: 44-45, Παπαδημητρίου 2001: 8). Επίσης, ήταν έκδηλος ο εγκωμιασμός ενός ανώτερου φυλετικά λαού, με «ελληνικό αίμα» και «χριστιανικό περιεχόμενο» (Εικ.1-2) (Πανταζόπουλος 2017: 44-45).

Η εφταετία χαρακτηρίζεται από έντονο λαϊκισμό, εθνικισμό και αντικομμουνισμό. Ο αναπόφευκτος σκοταδισμός που επέφερε η Δικτατορία των συνταγματαρχών αποτυπώνεται σε κάποια κωμικοτραγικά σκηνικά. Θέτοντας στο επίκεντρο τον ελληνοχριστιανικό πολιτισμό θέλησε να συμβιβάσει αυτόν με τις ουσιαστικά αντιφατικές αξίες του αρχαίου ελληνικού και βυζαντινού πολιτισμού μέσω εκδηλώσεων

παρωδιών με έντονο το κιτς στοιχείο(Εικ.3-4) (Kokkinidou, Nikolaidou 2006:172-174). Η Χούντα επένδυσε στη μαζική κουλτούρα υιοθετώντας τη λογική του εθνικού υπερθεάματος, την παραστασιακή χρήση συμβόλων, το θέαμα, την επαναληπτικότητα και την αισθητική αφασία (Παπανικολάου 2010:190).

2.3.1 Χρήση αρχαιοελληνικών συμβόλων, παρελάσεις, φιέστες και εθνικές επέτειοι

Στο πλαίσιο αυτό, οι συνταγματάρχες διοργάνωναν στις εθνικές επετείους, συμπεριλαμβανομένης και της 21^{ης} Απριλίου, γιορτές με παραστάσεις γεμάτες λεκτική και οπτική «λαμπρότητα». Ένα αρχαίο μυθολογικό σύμβολο, ο φοίνικας, αναδύεται ζωντανός από τις φλόγες. Το «πουλί» ως έμβλημα του καθεστώτος, συμβόλιζε την «εθνική αναγέννηση»(Εικ.5)(Kokkinidou, Nikolaidou 2006:17). Επιπλέον, οι εορτές της «πολεμικής αρετής των Ελλήνων», στο Παναθηναϊκό Στάδιο, όπου νέοι με αρχαιοελληνική και βυζαντινή ενδυμασία, παράλληλα με βετεράνους του πολέμου, αρματοδρομίες, αναπαραστάσεις των μαχών μεταξύ Σπαρτιατών και Περσών και φαντάρων σε μηχανάκια που έκαναν ακροβατικά, συνέθεταν την αισθητική που προήγαγαν οι δικτάτορες (Kokkinidou, Nikolaidou 2006:172-174, Παπανικολάου 2010:191). Ολυμπιάδες τραγουδιού, υπερβολικοί στολισμοί κάθε άνοιξη με αφορμή το Πάσχα, οι συνταγματάρχες σε κάθε ευκαιρία να χορεύουν τσάμικο φορώντας μαύρα γυαλιά, άρματα από φελιζόλ, αρχαίες τριήρεις και το θωρηκτό «Αβέρωφ», αποτελούσαν κάποιες από τις πολιτιστικές επιλογές της Χούντας (Βασιλόπουλος 2013). Τέλος, το ποδόσφαιρο αναδείχθηκε σε βασικό παράγοντα εθνικής ψυχαγωγίας, χαρακτηριστικό παράδειγμα το «έπος του Γουέμπλεϊ», η πορεία του Παναθηναϊκού μέχρι τον τελικό Κυπέλλου Πρωταθλητριών Ομάδων το 1971»(Εικ.6-14) (Kokkinidou, Nikolaidou 2006:17).

2.3.2 Λογοκρισία και επεμβάσεις σε όλους τους τομείς του πολιτισμού

Στο συγκεκριμένο χουντικό «πολιτισμό» ήρθε να προστεθεί και ο «πολιτισμός των απαγορεύσεων» και της λογοκρισίας(Αναστασιάδης 2001:34). Μεταξύ των πρώτων κατασταλτικών μέτρων των συνταγματαρχών συγκαταλέγονται και αυτά που σχετίζονται με τη φίμωση της πνευματικής ζωής του τόπου. Μέσω του ελέγχου τους

από τη στρατιωτική Υπηρεσία Τύπου, ο Τύπος, οι εκδόσεις βιβλίων, η μουσική, ο κινηματογράφος, η τηλεόραση, το ραδιόφωνο και το θέατρο τέθηκαν σε καθεστώς προληπτικής λογοκρισίας (Μάρκου 2016, Μάης 2014:8-9). Λίγες μέρες μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα το «υπουργείο Προεδρίας» συνέστησε την «Υπηρεσία Λογοκρισίας». Οι λογοκριτές είχαν τρεις σφραγίδες εκ των οποίων η μία έγραφε «Ανήθικον», η άλλη «Αντεθνικόν» και η τρίτη «Πεισιθανάτιον»(Αναστασιάδης 2001:35-36).

Συγγραφείς και βιβλία

Σε μία πρώτη φάση, η πολιτιστική αντίσταση στη Χούντα χαρακτηρίζεται από σιωπή, όπου οι περισσότεροι συγγραφείς παύουν να δημοσιεύουν από το 1967 διαμαρτυρόμενοι για την λογοκρισία και τη μαύρη λίστα βιβλίων, ο οποίος περιλαμβάνει γύρω στα 800 βιβλία ελλήνων και ξένων συγγραφέων (Λαμπρία 1997). Τη σιωπή του 1967-1969 διαδέχεται η αντιστασιακή πολυφωνία του 1970-1974. Ουσιαστικά, η σιωπή έσπασε το Μάρτιο του 1969 με την συνταρακτική ανοιχτή δήλωση-διαμαρτυρία κατά του δικτατορικού καθεστώτος του νομπελίστα ποιητή Γ.Σεφέρη, προκαλώντας αίσθηση τόσο στους αντιστασιακούς και φιλολογικούς κύκλους και ταρακουνώντας τη Χούντα, όσο και στο εξωτερικό με την τεράστια δημοσιότητα που έλαβε (Ζαφείρης 2011:6, Λαμπρία 1997). Αποκορύφωμα όλου αυτού είναι η έκδοση των «Δεκαοχτώ Κειμένων» τον Ιούλιο του 1970, με αντιστασιακό-αντιεξουσιαστικό χαρακτήρα (Αναστασιάδης 2001:40).

Μουσική

Στο στόχαστρο της λογοκρισία βρέθηκε και η μουσική, το ρεμπέτικο τραγούδι, το rock n' roll, τα τραγούδια του Μ.Θεοδωράκη, και επιπλέον όποιο τραγούδι περιείχε για τα δεδομένα των συνταγματαρχών αλληγορίες και κρυφά μηνύματα κατά της Χούντας. Το ελληνικό τραγούδι χάνει κάθε πνευματικότητα και αντί αυτού δημιουργούνται τραγούδια με στιχοπλοκία και εξυπνακίστικη διάθεση μίας ρηχής λαϊκότητας (Μαυρουδής 2001:43). Αντιστοίχως, η ίδια λογική ίσχυε και για τις θεατρικές παραστάσεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αντιχουντικά αποτελούν τα τραγούδια

«Αχ χελιδόνι» του Μ.Λοΐζου, ο «Δραγουμάνος του Βεζίρη» του Λ.Κηλαηδόνη όπως και η θεατρική παράσταση «Το Μεγάλο μας Τσίρκο»(Καραγιαννίδη 2016).

Τηλεόραση και κινηματογράφος

Η τηλεόραση άρχισε από το 1971-72 να μπαίνει στα ελληνικά σπίτια. Η μικρή οθόνη αναπαρήγε το γενικό αίσθημα ανασφάλειας και εκφοβισμού, με ασυνάρτητους λόγους του Γ.Παπαδόπουλου και του Σ.Παττακού, τη σειρά «Άγνωστος Πόλεμος» και τις πολεμικές ταινίες του Τζέιμς Πάρις, που προσπαθούσαν να εξυψώσουν το εθνικοπατριωτικό φρόνημα των Ελλήνων. Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και το ραδιόφωνο με εκπομπές όπως «Τα δίκτυα της Αράχνης». Στον αντίποδα, ο πολιτικός κινηματογράφος φαίνεται να ανθεί την περίοδο αυτή (Αναστασιάδης 2001:38). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι χρήματα πολλά δόθηκαν την περίοδο αυτή, σε γραφεία δημοσίων σχέσεων του εξωτερικού, σε πολιτικούς, δημοσιογράφους, συγγραφείς ακόμη και σεναριογράφους προκειμένου να εκθειάζουν το καθεστώς. (Χεμίκογλου 2001: 67-68).

Πανεπιστήμια

Τέλος, ανεπηρέαστα από όλη αυτή την περιρρέουσα κατάσταση δε θα μπορούσαν να μείνουν και τα Α.Ε.Ι., από όπου εκδιώχθηκαν οι αντιφρονούντες καθηγητές και αντικαταστάθηκαν από ανθρώπους του καθεστώτος σε έδρες και πρυτανείες (Λαμπριά 1997). Συνοπτικά, η ιδεολογία της Χούντας θα μπορούσε να αποκρυσταλλώνεται στη φράση «τα βασανιστήρια είναι απαραίτητα για την προστασία του πολιτισμού μας» και ο έλεγχος-λογοκρισία κομβικής σημασίας για τη «σωτηρία» του ελληνικού πολιτισμού (Kokkinidou, Nikolaidou 2006:172-174).

2.4 Πολεοδομία και αρχιτεκτονική στη Δικτατορία

Η πολεοδομία και η αρχιτεκτονική, την περίοδο της επταετίας, όπως ήταν φυσικό δεν έμειναν ανεπηρέαστες. Οι πολεοδόμοι χωρίστηκαν ιδεολογικά σε αυτούς που εφάρμοζαν τις αποφάσεις του καθεστώτος και σε αυτούς που ασκούσαν δική τους ιδεολογική πολιτική. Άνθισαν προτάσεις «μεταβολιστών», «μεγαστροκτουραλιστών»

και «πρωτοποριακών» αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων, προβάλλοντας ως λύση του προβλήματος των πόλεων την κατακόρυφη δόμηση, τη βιομηχανοποίηση της κατασκευής, ώστε να γίνει η κατοικία «καταναλωτικό αγαθό», και την αντικατάσταση του ασφυκτικού αστικού χώρου(Σαρηγιάννης 2014β:44-45). Οι αρχιτέκτονες κατά τη διάρκεια της επταετίας έλαβαν μέρος σε διάφορες κινητοποιήσεις, άρχισαν να προσανατολίζονται σε πολεοδομικές σπουδές και φανερά επηρεασμένοι από τα γεγονότα του Παρισινού Μάη του '68, να αμφισβητούν τις ως τότε ακλόνητες αξίες της αρχιτεκτονικής (Φιλιππίδης 1984:325).

Στην περίπτωση του Κέντρου Οικονομικών Ερευνών και Προγραμματισμού (Κ.Ε.Π.Ε.), ο καθηγητής Α.Κριεζής της τότε έδρας της «Πολεοδομίας», απομακρύνθηκε από τη Χούντα και ανέλαβε Πρόεδρος ο Α.Αραβαντινός. Η Επιτροπή που συστήθηκε για τη συγγραφή μίας έκθεσης για τον αστικό χώρο περιλάμβανε όλους τους ειδικούς για την Πολεοδομία, πανεπιστημιακούς αλλά και υπηρεσιακούς παράγοντες. Η συγκεκριμένη έκθεση συντάχτηκε από τους υπηρεσιακούς παράγοντες, οι οποίοι ασχολήθηκαν με καίρια ζητήματα όπως κοινωνικά προβλήματα, πολιτικά και πολεοδομικά σε σχέση με την πόλη και τον πληθυσμό της και προβλήματα κερδοσκοπίας στον αστικό χώρο, επιδερμικά. Αδιαφόρησαν για την επερχόμενη καταστροφή του αστικού χώρου, η οποία διαφαινόταν ήδη από το 1972, με την εισβολή των κερδοσκόπων, μικρομεσαίων εργολάβων και ιδιοκτητών, οι οποίοι δημιούργησαν, στις ευνοϊκές για αυτούς συνθήκες της Δικτατορίας, τον Α.Ν.⁸ 395/1968 περί του ύψους των οικοδομών και του συστήματος ελεύθερης δόμησης, με το πρόσχημα ότι θα ελάφρυνε το κέντρο και θα καθιστούσε εύκολη την εξυγίανσή του (Παπαϊωάννου 2009, Σαρηγιάννης 2014β:70-71).

Η αύξηση των συντελεστών δόμησης οδήγησε στον πολλαπλασιασμό των πολυκατοικιών με επιπτώσεις κυκλοφοριακές, κλιματικές και περιβαλλοντικές. Την καταστροφή του περιβάλλοντος ολοκλήρωσε το σύστημα της αντιπαροχής (Σαρηγιάννης 2014β:61). Η αλήθεια είναι ότι δεν υφίσταται κανένας ελληνικός νόμος περί «αντιπαροχής». Ως τέτοιος εκλαμβάνεται ο Ν. 3741/1929 περί οριζοντίου

⁸ Αναγκαστικός Νόμος (Α.Ν.)

ιδιοκτησίας. Θεσμοθετήθηκε με νόμο της κυβέρνησης Πλαστήρα και σταδιακά ξεκίνησε να γιγαντώνεται την περίοδο 1955-1963 με αποκορύφωμα την περίοδο της στρατιωτικής Δικτατορίας. Η αντιπαροχή και η ελεύθερη δόμηση εφαρμόστηκαν παράλληλα, αλλά απευθύνονταν η κάθε μία σε διαφορετική κοινωνική τάξη. Η αντιπαροχή αφορούσε τα μεσαία κοινωνικά στρώματα, ενώ η ελεύθερη δόμηση τα λαϊκά. Η αντιπαροχή εξυπηρέτησε μία τριγωνική σχέση οικοπεδούχου-κατασκευαστή-αγοραστή, με πλήρη απουσία τραπεζικών κεφαλαίων. Αποτέλεσμα του νόμου αυτού ήταν η δημιουργία γιγαντιαίων πολυκατοικιών, φθηνής στέγης, μέσα στον ιστό της πόλης (Καιρίδης 2007, Μάργαρης 1998, Περυσινάκη 2009:5-6, Σκόκος 2011).

Επιπλέον, σημαντικό ρόλο έπαιξε ο Α.Ν. 410/68 μέσω του οποίου ξεκίνησε η διαδικασία νομιμοποίησης των αυθαιρέτων στην περιφέρεια των μεγάλων πόλεων καθώς επίσης και το Ν.Δ. 1003/71 περί ενεργού πολεοδομίας όπου μπαίνουν οι βάσεις για ανάπτυξη και ανάπλαση με τη δημιουργία συγκροτημάτων οργανωμένης δόμησης. Γενικά από το 1971 έως το 1973, με μία σειρά θεσμικών μέτρων για την περιφερειακή ανάπτυξη ενθαρρύνεται και η δημιουργία βιομηχανικών ζωνών (Φιλιππίδης 1984:330).

Στον τομέα του τουρισμού, από την άνοιξη του 1968 και ύστερα, επί διοίκησης Μ.Μπαλόπουλου του Ε.Ο.Τ⁹, υιοθετήθηκε το ισπανικό μοντέλο του μαζικού τουρισμού. Χτίστηκαν ξενοδοχειακές μονάδες τεραστίων διαστάσεων από τις οποίες άλλες χρεοκόπησαν στη φάση της κατασκευής, άλλες στη φάση της λειτουργίας, αφήνοντας τεράστια χρέη στις τράπεζες ενώ κάποιες λειτούργησαν χωρίς να σέβονται το περιβάλλον, φυσικό, ιστορικό και πολιτιστικό της περιοχής (Σαρηγιάννης 2014:64). Η τουριστική ανάπτυξη της Ελλάδας την περίοδο της Δικτατορίας σημαδεύτηκε, αρχικά, από την ανάγκη των συνταγματαρχών να παρουσιάσουν υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης και αυξημένες επενδύσεις, στη συνέχεια, από την επιθυμία του καθεστώτος να αποκτήσει κοινωνικά ερείσματα δίνοντας ευκαιρίες στα μεσαία κοινωνικά στρώματα να δραστηριοποιηθούν στις κατασκευές και στον τουρισμό και, τέλος, από την εκτεταμένη δημιουργία μίας καταναλωτικής αγοράς σε ευρύτερα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας (Νικολακάκης 2013:158). Με τον κλάδο του τουρισμού

⁹ Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (Ε.Ο.Τ.)

ασχολήθηκαν εργολάβοι, οι οποίοι είτε είχαν οικόπεδο σε παραλιακή περιοχή και γνωριμίες στη Χούντα ή δεν είχαν τίποτα από τα δύο αλλά εκμεταλλεύτηκαν την τότε νομοθεσία και απαλλοτριώναν όποια περιοχή ήθελαν, έπαιρναν δάνειο και οικοδομούσαν (Σαρηγιάννης 2014:64). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να διπλασιαστεί μέχρι και να υπερτριπλασιαστεί ο ρυθμός αύξησης των κτινών, καθώς επίσης να αυξηθούν και οι μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες, ιδίως στις παραθαλάσσιες περιοχές της χώρας με έμφαση πλέον στους νησιωτικούς προορισμούς και πιο μαζικά και στις παραθαλάσσιες ζώνες κοντά στη συμπρωτεύουσα αλλά και στην Κρήτη (Νικολακάκης 2013:168).

Μία κομβική στιγμή ήταν το Ν.Δ. 1262/1972 Περί Ρυθμιστικών Σχεδίων, με το οποίο δημιουργήθηκε το Ειδικό Ταμείο Εφαρμογής Ρυθμιστικών Σχεδίων (Ε.Τ.Ε.Ρ.Π.Σ.) με σκοπό την αναδιανομή των εσόδων από πολεοδομικές πράξεις προς όφελος της πόλης, αλλά δεν είναι γνωστό αν ο σκοπός επιτεύχθηκε (Σαρηγιάννης 2014β:67). Πολλαπλασιάστηκαν οι αναθέσεις ρυθμιστικών μελετών κυρίως από το Υπουργείο Εσωτερικών, ενώ το Υπουργείο Συντονισμού το 1972 ανέθεσε στο γραφείο Δοξιάδη το Εθνικό Χωροταξικό σχέδιο και το Χωροταξικό Πρωτευούσης (Φιλιππίδης 1984:330). Επίσης, το «Δεκαπενταετές Πρόγραμμα Μακροχρονίου Προοπτικής» (1972) λειτούργησε προπαγανδιστικά για δύο λόγους. Ο ένας είναι η συμμετοχή πολλών επιστημόνων, γεγονός που παρέπεμπε σε αναγνώριση του καθεστώτος, ο άλλος έδειχνε ότι το καθεστώς είχε μακροχρόνια προοπτική (Σαρηγιάννης 2014β:68). Καίριο ρόλο την περίοδο αυτή έπαιξε, επίσης, το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών (1971), το οποίο κατείχε έναν εκτεταμένο χώρο ελέγχου και παντελή αδυναμία να συνεργαστεί με άλλες δημόσιες υπηρεσίες, υιοθετώντας πολιτικές οι οποίες βασίζονταν στις πελατειακές σχέσεις. Οι εν λόγω πολιτικές του Υπουργείου καθόρισαν το ελληνικό τοπίο και επέτρεψαν πολλές φορές την καταστροφή του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος (Lekakis υπό δημ.:7-8,11)

Τέλος, η κρατική ιδεολογία από το 1967, προσκολλημένη στο ζήτημα της ελληνικότητας και της ανάδειξης του έθνους προέβη σε διαγωνισμούς όπως το «Τάμα» που κατέληξαν σε φιάσκο αλλά και σε άλλες επεμβάσεις που καταδεικνύουν την εθνοκεντρική υστερία της επταετίας. Συγκεκριμένα, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα σχέδια της

ελληνικής πρεσβείας στη Μπραζιλία, τα οποία ανατέθηκαν στον Ι.Βικέλα, ο οποίος αναγκάστηκε να σχεδιάσει διαδοχικά μία «μακεδονική» και μία «νησιώτικη» παραλλαγή της πρεσβείας, ώστε να αποδείξει το άτοπο των απαιτήσεων των κυβερνώντων. Αντίστοιχο παράδειγμα αποτελεί και η Εθνική Πινακοθήκη η οποία έτυχε να χτίζεται την περίοδο της επταετίας και όπου σύμφωνα με τον Π.Μυλωνά το κτίριο κινδύνεψε πολλές φορές να παραμορφωθεί λόγω των απαιτήσεων του Υπουργού Πολιτισμού, ο οποίος με πρόθεση να εξελληνίσει το κτίριο πρότεινε την προσθήκη ιωνικών κιόνων στην πρόσοψη και μίας ζωοφόρου επάνω στο μετωπικό μπετόν (Φιλιππίδης 1984:368).

Κεφάλαιο 3

Θεσμοί, νόμοι και προσωπικότητες την περίοδο της Δικτατορίας που επηρέασαν τη διαχείριση αρχαίων και ιστορικών μνημείων στην Ελλάδα

Η ίδρυση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Αρχαιολογικής Εταιρείας τον 19^ο αιώνα υπήρξαν κομβικής σημασίας για την τύχη των αρχαιοτήτων και των εν γένει μνημείων στην Ελλάδα. Η εύρυθμη λειτουργία τους διεκόπη με την έλευση της στρατιωτικής Δικτατορίας, γεγονός που επηρέασε και τη λειτουργία της Υπηρεσίας Αναστήλωσης Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων. Κομβικό ρόλο στις εξελίξεις για τις αρχαιότητες και την τύχη τους έπαιξε ο Σ.Μαρινάτος, ο οποίος ανέλαβε τα ηνία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας καθ' όλη τη διάρκεια της εφταετίας, αλλά και οι διάφορες νομοθετικές αλλαγές που έγιναν όσον αφορά τη διαχείριση των αρχαιοτήτων.

3.1 Ο ρόλος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Αρχαιολογικής Εταιρείας την περίοδο της Χούντας

Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα εκδηλώθηκε, πριν ακόμη συσταθεί το ελληνικό Κράτος. Το πρώτο συστηματικό νομικό κείμενο για την προστασία των αρχαίων είναι ο νόμος της 10/22 Μαΐου 1834 της Αντιβασιλείας «περί των επιστημονικών και τεχνολογικών συλλογών, περί ανακαλύψεως και διατηρήσεως των αρχαιοτήτων και της χρήσεως αυτών». Ο συγκεκριμένος νόμος αποτέλεσε την αφετηρία για την ίδρυση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (Πετράκος 1982:13, 19-20). Σταθμούς στην ιστορία της Υπηρεσίας αποτελούν ο Ν. ΒΧΜΣΤ' (24/7/1899), ο ΚΝ 5351 «περί Αρχαιοτήτων» και βέβαια ο Ν. 3028/2002 «περί Προστασίας των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», που ισχύει σήμερα. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία υπήρξε ένας από τους ελάχιστους φορείς προστασίας και ανάδειξης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Πετράκος 1982:21-23).

Επίσης, μία από τις σημαντικότερες στιγμές της ιστορίας του ελληνικού κράτους τον 19^ο αιώνα υπήρξε η ίδρυση της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Ο ρόλος της Εταιρείας ήταν η συνεπικούρηση της ανεπαρκούς τότε κρατικής προσπάθειας. Συγκεκριμένα το 1836, η Αθήνα κατακλύστηκε από Έλληνες που έρχονταν από την επαρχία. Αυτή η μετακίνηση προκάλεσε ραγδαία οικοδομική ανάπτυξη η οποία ήταν ολέθρια για τις αρχαιότητες, διότι συνοδευόταν από δημιουργία δρόμων και κτίσιμο νέων κατοικιών. Στο πλαίσιο αυτό, μία ομάδα λογίων με επικεφαλής τον Α. Ρίζο Ραγκαβή και τον Κ. Πιττάκη και σαφή επιρροή από έναν Έλληνα του εξωτερικού, πλούσιο και μορφωμένο, τον Κ. Μπέλλιο, ίδρυσαν την «Εταιρεία περί ανασκαφής και αποκαλύψεως αρχαιοτήτων», η οποία το 1837 παίρνει την τελική της μορφή ως Αρχαιολογική Εταιρεία. Η ίδρυση, λοιπόν, της Αρχαιολογικής Εταιρείας ήταν απόρροια της παντελούς έλλειψης κρατικών μέσων συντήρησης και προστασίας των αρχαίων σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο κλασικός ελληνικός κόσμος αποτελούσε τότε θεμέλιο πάνω στο οποίο βασιζόταν η ιδεολογία του νέου κράτους και των πνευματικών του ανθρώπων (Πετράκος 2007:1-2, Πετράκος 1987:18-19, Πετράκος 2011:12-13)

Αρχικά, ανώτατο όργανο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ήταν το Αρχαιολογικό Συμβούλιο το οποίο απαρτιζόταν από ανώτατα στελέχη της Υπηρεσίας και Καθηγητές Πανεπιστημίων. Το Αρχαιολογικό Συμβούλιο ήταν υπεύθυνο για όλα τα σοβαρά θέματα σχετικά με τα αρχαία και τη διαχείριση μνημείων και φυσικά και των υποθέσεων ιδιωτικών συμφερόντων (Πετράκος 1982:39-40). Μέχρι το 1967, βάσει νόμου, ο εκάστοτε Υπουργός δεν είχε τη δυνατότητα να προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια σχετικά με θέματα αρχαίων και διαχείρισης μνημείων χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου.

Τέλος, είναι γεγονός ότι η ίδρυση της Αρχαιολογικής Εταιρείας υπήρξε συμπληρωματική της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και ιδιαίτερα ωφέλιμη για την Ελλάδα και τις αρχαιότητες, διότι τα πρώτα 120 χρόνια λειτουργίας της αποτελούσε τη μοναδική αρχαιολογική δραστηριότητα στην Ελλάδα. Στόχος και της Εταιρείας ήταν η προστασία της μνημειακής παράδοσης, η αποκάλυψη και διάσωση των αρχαιοτήτων, η αναστήλωση αυτών και η εύρεση της επιστημονικής αλήθειας προς όφελος της πατρίδας (Πετράκος 2007: 57-58). Στο πλαίσιο αυτό δραστηριοποιήθηκαν και οι επιμέρους τομείς της Υπηρεσίας, όπως το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και η Διεύθυνση Αναστηλώσεως (Πετράκος 1982:15). Ωστόσο, η Αρχαιολογική Υπηρεσία και οι επιμέρους τομείς της δεν κατάφεραν να μείνουν ανεπηρέαστοι από τις εκάστοτε πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα.

3.2 Καίριες νομοθετικές αλλαγές κατά την περίοδο της Δικτατορίας οι οποίες επηρέασαν την Αρχαιολογική Υπηρεσία

Κατά την περίοδο της Δικτατορίας το νομοθετικό πλαίσιο για τα αρχαία και τη διαχείριση ιστορικών μνημείων δεν έμεινε αλώβητο. Η πρώτη βασική τροποποίηση νόμου η οποία επηρέασε ριζικά την αμερόληπτη λειτουργία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας έγινε το 1966 στο Ν. 5351/1932, ο οποίος όριζε ότι η κυριότητα των αρχαίων στην Ελλάδα και η μέριμνα για αυτά ανήκουν στο κράτος, καθώς επίσης

κατοχύρωνε και την απαραίτητη σύμφωνη γνώμη του Αρχαιολογικού Συμβουλίου για κάθε επέμβαση σε αρχαιολογικό ζήτημα ή μνημείο. Το 1966 λοιπόν, με το Ν.Δ.4543 παρακάμπτεται σε ορισμένες περιπτώσεις οικοδόμησης ή εκτέλεσης έργων η γνώμη ή η άρνηση του Συμβουλίου. Σε αυτό το κλίμα έρχεται να προστεθεί το Ν.Δ.6.1968 του Ν.5351, μέσω του οποίου εξυπηρετούνται οικονομικά συμφέροντα και το οποίο προβλέπει την πλήρη αποδυνάμωση της γνώμης του Συμβουλίου (Πετράκος 1982:26).

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι η σύμφωνη γνωμοδότηση του Συμβουλίου επανέρχεται το 1973 με το Β.Δ.58/1973. Οι νόμοι που ίσχυαν μέχρι και το 1966 και κατοχύρωναν την ορθή λειτουργία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και τις αρμοδιότητες του Αρχαιολογικού Συμβουλίου τροποποιήθηκαν ή καταργήθηκαν την περίοδο της στρατιωτικής Δικτατορίας (Πετράκος 1982:41-42). Το 1967 ανέλαβε τη Γενική Διεύθυνση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ο Σ. Μαρινάτος, ο οποίος ονομάστηκε βάσει του Α.Ν.46/1967 Γενικός Επιθεωρητής Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων με βαθμό Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων. Παράλληλα καταργήθηκε η θέση του Προϊσταμένου της Υπηρεσίας Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως. Με τον ίδιο νόμο καταργήθηκε η σύνθεση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου, τα μέλη του από 18 περιορίστηκαν σε 5 και ιδρύθηκαν έξι τοπικά Αρχαιολογικά Συμβούλια ως μέρος των Επιθεωρήσεων Πολιτισμού και Επιστημών που είχαν ιδρυθεί σε έξι Περιφερειακές Διοικήσεις (Πετράκος 1982:43,47). Επίσης, κατά τη διάρκεια της επταετίας διορίστηκαν χωρίς διαγωνισμό είκοσι έξι Επιμελητές (Πετράκος 1982:52).

Τέλος, το 1969 με το Ν.Δ.126 «περί Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος» θεσπίστηκε η ενεργός συμμετοχή στο Αρχαιολογικό Συμβούλιο εκπροσώπου της Εκκλησίας με δικαίωμα ψήφου σε ζητήματα που αφορούν εκκλησιαστικά μνημεία. Επίσης, αξιοσημείωτες είναι οι ενέργειες του Σ. Μαρινάτου για βελτίωση του Ν.5351 όσον αφορά την πάταξη της αρχαιοκαπηλίας και την μη εξαγορά των ποινών φυλάκισης για όσους εμπλέκονται σε ζητήματα αρχαιοκαπηλίας (Πετράκος 1982:26-27).

3.3 Υπηρεσία Αναστηλώσεως Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων(ΥΠΑΝ)

Ως πρώτη μορφή της Υπηρεσίας Αναστηλώσεως θα μπορούσε να θεωρηθεί η σύσταση επιτροπής το 1894 «περί εξωραϊσμού και συντήρησης των αρχαιολογικών τόπων και μνημείων εργασιών», της οποίας το ενδιαφέρον επικεντρωνόταν στα μνημεία της Αθήνας αποκλειστικά. Το 1939 ιδρύεται η Υπηρεσία Αναστηλώσεως ως, αρχικά, τμήμα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, αλλά σχετικά ανεξάρτητο, το οποίο εκτελεί εργασίες στα αρχαία μνημεία μετά από έγκριση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου. Η συνεισφορά της Υπηρεσίας Αναστηλώσεως είναι αδιαμφισβήτητη, ιδιαίτερα όσον αφορά μνημεία βυζαντινά, εκκλησίες, τοιχογραφίες και κοσμικά κτίρια (Πετράκος 1982:66-67).

Το νομοθετικό πλαίσιο όσον αφορά τους τρόπους εργασίας στον τομέα συντήρησης και αποκατάστασης είχε ήδη οριστεί με τον Αρχαιολογικό Νόμο του 1932, ο οποίος προέβλεπε ως αποκλειστικό διαχειριστή τους την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Σημαντικός για την διευκόλυνση των εργασιών της ΥΠΑΝ ήταν ο Ν. 216/1943, αλλά κομβικής σημασίας, γιατί επεξέτεινε την προστασία των αρχαίων μνημείων στους ιστορικούς τόπους, τα τοπία εξαιρετικού φυσικού κάλλους και τα νεώτερα μνημεία ήταν ο Ν.1469 του 1950 (Πατράκος 1982:36). Επίσης, αισθητή βελτίωση παρατηρήθηκε μετά το 1961 με την ίδρυση του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, μέσω του οποίου αποκτήθηκε γη από το ελληνικό κράτος για αρχαιολογικούς σκοπούς (Μπούρας 2010:31).

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι και τη Δικτατορία των συνταγματαρχών, η προστασία των μνημείων μπορεί να διακριθεί, με βάση τη δραστηριότητα των επίσημων κρατικών φορέων και των προσωπικοτήτων, οι οποίες τους πλαισιώνουν, σε τρεις φάσεις. Συγκεκριμένα, η Υπηρεσία Αναστηλώσεως Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων (ΥΠΑΝ) με επικεφαλής τον Α. Ορλάνδο έως το 1958 αποτελεί την πρώτη φάση, η ΥΠΑΝ με επικεφαλής τον Ε. Στίκα μέχρι το 1967, τη Δικτατορία των συνταγματαρχών, αποτελεί τη δεύτερη φάση, και τέλος, η περίοδος της Χούντας (1967-1974) αποτελεί την τρίτη (Μαλλούχου-Tufano 2015: 248).

Η εποχή της ΥΠΑΝ υπό διοίκηση Α. Ορλάνδου χαρακτηρίζεται από πλήρη ταύτιση με τις επιταγές της μαζικής τουριστικής προσέγγισης, οι οποίες διέπουν τη μεταπολεμική και μετεμφυλιακή Ελλάδα. Την περίοδο αυτή, οι επεμβάσεις πραγματοποιούνται με συνοπτικές διαδικασίες και η όποια τεκμηρίωση απουσιάζει (Μαλλούχου-Tufano 2015: 248-250, Μπούρας 2010: 26-31). Στο πλαίσιο αυτό, οι επικριτικές φωνές πληθαίνουν και ο Ορλάνδος αντικαθίσταται από τον Ε. Στίκα. Η μετά το 1960 εποχή χαρακτηρίζεται από ενεργή συμμετοχή των αρχαιολόγων της Υπηρεσίας Αρχαιοτήτων και γίνεται κοινή πεποίθηση η ανάγκη για τεκμηρίωση και υιοθέτηση της διεθνώς επικρατούσας δεοντολογίας περί αναστηλωτικών επεμβάσεων. Από το 1965, ο ρόλος της ΥΠΑΝ είναι επιτελικός, προγραμματίζει και ιεραρχεί τα έργα, καθορίζει ένα γενικό πλαίσιο αρχών, ενώ η πρακτική εκτέλεση των έργων περιέρχεται στις κατά τόπους αρχαιολογικές υπηρεσίες (Πετράκος 1982:66-67, Μαλλούχου-Tufano 2015: 258-260, Μπούρας 2010: 32-42).

Η έντονη δυσaréσκεια για τις δραστικές επεμβάσεις στα αρχαία μνημεία, η οποία ενυπήρχε στους κόλπους της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, συνέπεσε με την έναρξη της πολιτικής ανωμαλίας στην Ελλάδα, της στρατιωτικής Δικτατορίας. Την περίοδο αυτή τη γενική επίβλεψη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας αναλαμβάνει ο Σπυρίδων Μαρινάτος, ακολουθούν διώξεις και απολύσεις μελών της Υπηρεσίας και σταδιακά επέρχεται πλήρης αδράνεια στον τομέα των αναστηλώσεων. Κομβική στιγμή αποτελεί η ίδρυση του Υπουργείου Πολιτισμού (1971), η οποία ωστόσο δεν ωφέλησε ιδιαίτερα. Η γενικότερη εικόνα της περιόδου αυτής, όσον αφορά επεμβάσεις σε μνημεία, είναι μάλλον αρνητική. Οι αποχαρακτηρισμοί περιοχών και οι καταστροφές μνημείων είναι σύνηθες φαινόμενο(Μπούρας 2010: 42-44, Mazower 2008: 39).

3.4 Συγκεκριμένες προσωπικότητες σε καίριες θέσεις: Ο ρόλος του Σ. Μαρινάτου ως Διευθυντή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας

Η μορφή και η διοίκηση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας καθορίζεται κυρίως από την οικονομική και πολιτική κατάσταση της χώρας (Πετράκος 1982:44). Την περίοδο της

πολιτικής ανωμαλίας στην Ελλάδα, της στρατιωτική Δικτατορίας, διορίστηκε Γενικός Διευθυντής της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ο φιλικά προσκείμενος στο νέο καθεστώς, Καθηγητής Αρχαιολογίας, Σ. Μαρινάτος.

Ο Σ. Μαρινάτος γεννήθηκε το 1901 στην Κεφαλονιά και σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου. Το όνομά του έχει συνδεθεί με σπουδαίες ανασκαφές, την ανασκαφή στο Ακρωτήρι της Θήρας, στο Μαραθώνα και πολλές άλλες. Υπήρξε πολυγραφότατος, αν και ο άξονας του ενδιαφέροντός του ήταν κυρίως ο επιστημονικός, λιγότερο ο κοινωνικός και ελάχιστα ο πολιτικός, γεγονός που απογοήτευσε πολλούς, οι οποίοι ανέμεναν από έναν άνθρωπο του πνεύματος να είναι παρών στα πολιτικά γεγονότα κυρίως της περιόδου της Δικτατορίας (1967-1974) (Κορρές 1974-1977:456,461, Βλαχόπουλος 2014:339, Πετράκος 2015:16-18).

Ο Σ. Μαρινάτος χαρακτηρίζεται από απόλυτη αφοσίωση στην ιδέα μίας φιλελεύθερης αλλά αυτοπειθαρχημένης ελληνικής κοινωνίας σε δυτικά πρότυπα. Επιθυμούσε εκσυγχρονισμένη παιδεία, βασισμένη στην άρτια γνώση της ελληνικής γλώσσας και μεθόδευση της επιστήμης σύμφωνα με την Αγγλο-Γερμανική παράδοση σκέψης (Μαρινάτου 2014β:161-162, Μαρινάτου 2014α: 457, Μαρινάτου 2015: 50-60). Το σημαντικό ανασκαφικό έργο του Σ. Μαρινάτου επισκιάστηκε από τις πολιτικές του επιλογές. Οι ακροδεξιές και εθνικιστικές του απόψεις συνοψίζονται στην εξύμνηση του δικτατορικού καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου στην πανηγυρική του ομιλία στην Ακαδημία Αθηνών στις 2 Μαΐου του 1968¹⁰ με αφορμή την επέτειο της Χούντας. Οι εθνικιστικές απόψεις του αποκρυσταλλώνονται και στην επιθυμία του το 1971 να ιδρύσει Μουσείο Ελληνικής Φυλής (Βλαχόπουλος 2014:368-370, Κεφαλονίτικα Νέα (4/11/2016)).

¹⁰ Ακαδημία Αθηνών «Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών», τ.43-47, 1968-1973, «Λόγοι, εκθέσεις, παρουσιάσεις βιβλίων, πράξεις και αποφάσεις της Ακαδημίας», περιλαμβάνονται και οι πανηγυρικοί ύμνοι προς της 21^{ης} Απριλίου στις επετείους της στις 2/5/1968, 24/4/69, 3/5/1970, 24/4/1971, 28/4/1972, 3/5/1973. Στις σελίδες 80-87 παρατίθεται η ομιλία του Σ.Μαρινάτου. Επίσης όλη η ομιλία δημοσιεύεται στα Κεφαλονίτικα Νέα 4/11/2016.

Η Δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου είχε μεγάλη επίδραση στην Υπηρεσία. Απομακρύνεται ο Ι.Κοντής και αναλαμβάνει τη θέση του Γενικού Επιθεωρητή ο Σ. Μαρινάτος (Πετράκος 2011:27). Ο Σ.Μαρινάτος συγκεντρώνει όλες τις αρμοδιότητες της Υπηρεσίας με αποτέλεσμα να παρατηρούνται καθυστερήσεις και δυσανασχέτηση από τους συναδέλφους του αλλά και από το λαό¹¹. Βάσει του άρθρου του διαπρεπούς φιλόλογου P. Vidal-Naquet στην εφημερίδα Le Monde το 1968 σκιαγραφείται η κατάσταση της Υπηρεσίας υπό διοίκηση Σ.Μαρινάτου. Αποκλεισμοί και απολύσεις υπαλλήλων που φτάνουν το 70% και διευκολύνουν την έκδοση οικοδομικών αδειών και την αρχαιοκαπηλική δράση συνεργατών των δικτατόρων είναι συνήθη φαινόμενα. Ενεργό συμμετοχή στην κατάσταση αυτή είχαν και διάφοροι ακαδημαϊκοί οι οποίοι ταυτίστηκαν με τις φιλοκαθεστωτικές απόψεις του Μαρινάτου και τις ακραίες διοικητικές του τάσεις, οι οποίες εξυπηρετούσαν ένα πελατειακό καθεστώς. Σε αυτό το πλαίσιο ο Σ. Μαρινάτος προώθησε, όσο μπορούσε τις δικές του ανασκαφές, του δόθηκε η δυνατότητα να πραγματοποιήσει το όνειρό του, την ανασκαφή της Θήρας, με χρηματοδότηση της Εταιρείας αλλά και κρατικούς πόρους, προσφορές ιδιωτών αλλά και την πλήρη στήριξη της Υπηρεσίας, με αποτέλεσμα να κατορθώσει στο διάστημα 1967-1973 να ερευνήσει ένα χώρο ο οποίος σε ομαλές συνθήκες θα χρειαζόταν δεκαετίες (Πετράκος 1987:172-173, Πετράκος 2011:27-28, Βλαχόπουλος 2014:368, Κεφαλονίτικα Νέα 4/11/2016, Kokkinidou, Nikolaidou 2006: 179-180).

Μαζί με τους συνταγματάρχες, την περίοδο της επταετίας, ανθούσε και η αρχαιοκαπηλία, γεγονός το οποίο δεν είχε προβλέψει ο Σ. Μαρινάτος και επιχείρησε πολλές φορές να την περιορίσει. Η πολιτική εξαθλίωση και το κιτς που επικρατούσε οδήγησε τον Σ. Μαρινάτο να δηλώσει το 1971 στους New York Times ότι ο ίδιος δεν ενδιαφέρεται για την πολιτική αλλά για την επιστήμη του και να καταλήξει στη διαπίστωση ότι η συγκεκριμένη κυβέρνηση είναι απλώς πιο φιλική στη χρηματοδότηση των ανασκαφών του (Βλαχόπουλος 2014:370, Κεφαλονίτικα Νέα 4/11/2016). Σε γενικές γραμμές, οι παρατυπίες που πραγματοποιήθηκαν στην διοίκηση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας την περίοδο της επταετίας, με την κατάργηση των διαγωνισμών αρχαιολόγων, τη βίαιη απομάκρυνση προσωπικού, την αισθητή μείωση

¹¹ Τα κακώς κείμενα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας φαίνονται ξεκάθαρα στο υπόμνημα το Μάρτιο του 1971 του Ι.Κοντή προς τον Σ. Μαρινάτο όπως αυτό παρατίθεται στο «Δοκίμιο για την Αρχαιολογική Νομοθεσία, Β.Πετράκος, 1982», σελ. 48-49

και διακοπή των ανασκαφών που διενεργούνταν μέχρι και πριν το 1967 και τη μεροληπτική στάση του Σ. Μαρινάτου σε ορισμένους αρχαιολόγους και ορισμένες ανασκαφές¹² είχαν καταστροφικές συνέπειες για τη λειτουργία της. Τέλος, γεγονός αποτελεί ότι οι θέσεις και τα αξιώματά που κατέχει ο Σ. Μαρινάτος την περίοδο της επταετίας δεν απορρέουν από την ακαδημαϊκή και επιστημονική του ιδιότητα αλλά λόγω των φιλικών αισθημάτων του για τους συνταγματάρχες της Δικτατορίας. Δυστυχώς, στην επιστήμη, όταν εισβάλλει η πολιτική και η ιδιοτέλεια, το έργο που παράγεται είναι κίβδηλο και βραχύβιο (Κεφαλονίτικα Νέα (4/11/2016), Πετράκος 1987: 144-174, Βλαχόπουλος 2014: 377).

¹² Βλ. αναλυτικά τη διακοπή ορισμένων ανασκαφών και την έναρξη άλλων και την προώθηση ορισμένων αρχαιολόγων και των ανασκαφών τους στο «Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Η Ιστορία των 150 Χρόνων της 1837-1987», Αθήνα 1987, Β.Πετράκος, σελ. 144-174

Κεφάλαιο 4

Ιδεολογικό πλαίσιο αναστηλώσεων και Εθνική Ταυτότητα

Η Ελλάδα από νωρίς ασχολήθηκε με ζητήματα συντήρησης και αναστήλωσης των μνημείων. Οι διεθνείς Χάρτες, της Αθήνας και της Βενετίας, είχαν θέσει τις βάσεις για τη διαχείριση μνημείων και την αναστήλωση αυτών. Η διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς έπαιξε κομβικό ρόλο στην ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας, η οποία υπήρξε κατευθυντήρια αξία για τη συντήρηση και αναστήλωση των αρχιτεκτονικών μνημείων.

4.1 Ιδεολογικό πλαίσιο αναστηλώσεων την περίοδο της Δικτατορίας

Η Ελλάδα, όπως είναι λογικό, λόγω της κατοχής σημαντικότερων αρχαιολογικών και αρχιτεκτονικών μνημείων του δυτικού πολιτισμού, ασχολήθηκε από νωρίς με ζητήματα συντήρησης και αναστήλωσης (Τουρνικιώτης 2010:13). Η λέξη αναστήλωση στο άρθρο 15 του Χάρτη της Βενετίας σημειώνεται ως *anastylose*, *anastylosis* και *anastilosis*. Συγκεκριμένα, βάσει του Χάρτη της Βενετίας ως αναστήλωση νοείται η «επανασυναρμολόγηση των υφιστάμενων αλλά διαμελισμένων μερών» κλασικών μνημείων ή αρχαιολογικών αρχιτεκτονημάτων. Επιπλέον, οι οποιεσδήποτε επεμβάσεις κατά τη διάρκεια αναστήλωσης, πρέπει να είναι περιορισμένης έκτασης, αναγνωρίσιμες και αναστρέψιμες. Οι Γάλλοι και οι Ιταλοί χρησιμοποιούν τη λέξη *restauro*, *restauration* και *restaurierung*, δηλαδή στα ελληνικά τη λέξη αποκατάσταση. Σύμφωνα με το Χάρτη της Βενετίας, άρθρο 9, ως αποκατάσταση νοείται «μία επέμβαση υψηλής εξειδίκευσης

που επιβάλλεται να γίνεται κατ' εξαίρεση. Έχει ως στόχο να διατηρήσει και να αποκαλύψει τις αισθητικές αξίες του μνημείου και βασίζεται στο σεβασμό της αρχικής του υπόστασης και των αυθεντικών του στοιχείων. Σταματάει στο σημείο που αρχίζουν να υπάρχουν υποθέσεις. Πέρα από αυτό το σημείο οποιαδήποτε εργασία, που ενδεχόμενα να θεωρηθεί απαραίτητη για αισθητικούς ή τεχνικούς λόγους, θα πρέπει να διαχωρίζεται από την αρχική αρχιτεκτονική σύνθεση και να φέρει τη σφραγίδα της εποχής μας. Θα πρέπει να είναι εύκολα αναγνωρίσιμη» (The Venice Charter 1964, ICOMOS, Δημακόπουλος 1986:16-17, Χατζηνώτα 2009:5-6).

Γενικά, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα έως και το 1950 η έννοια του μνημείου και της αναστήλωσής του δε διαφοροποιείται ιδιαίτερα, αλλάζει όμως ο αριθμός τους. Τυπολογικά πρόκειται για δημόσια και θρησκευτικά κτίρια και σύνολα ιδιαίτερης αξίας. Χρονολογικά, τοποθετούνται γενικά στην αρχαιότητα και το μεσαίωνα και αργότερα φτάνουν μέχρι τις αρχές της βιομηχανικής επανάστασης, ενώ γεωγραφικά περιορίζονται στην Ευρώπη. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η επιθυμία αποκατάστασης των ιστορικών αρχιτεκτονημάτων για λόγους διατήρησης της πολιτιστικής και εθνικής ταυτότητας επέφερε ριζικές αλλαγές (Μαλλούχου-Tufano 2015:208-209). Αρχικά, από τυπολογικής άποψης διευρύνονται τα ιστορικά μνημεία από μεμονωμένα δημόσια και θρησκευτικά κτήρια σε αρχιτεκτονική κληρονομιά, η οποία εμπεριέχει όλα τα κτίσματα και το περιβάλλον τους. Από χρονολογικής άποψης τα όρια πάλι διευρύνθηκαν και πλέον συμπεριλαμβάνονται κτίσματα από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι το μοντέρνο κίνημα και τη μεταπολεμική εποχή. Τέλος, η αναστήλωση και προστασία μνημείων παγκοσμιοποιήθηκε με αρχές και συμβάσεις διεθνείς, αλλά και όσον αφορά τα μνημεία τα οποία μετατράπηκαν από εθνική σε παγκόσμια κληρονομιά (Τουρνικιώτης 2010:13).

Παρατηρείται, πλέον, ωρίμανση και εμβάθυνση των ιδεών και των αντιλήψεων όσον αφορά τους τρόπους, τα μέσα και τα όρια των επεμβάσεων στα μνημεία. Επίσης, εμφανίστηκαν και νέες θεωρητικές προσεγγίσεις, όπως η ιταλική σχολή της κριτικής αποκατάστασης (*restauro critico*) και η θεωρία της συντήρησης (*teoria del restauro*), οι οποίες αποτέλεσαν τη βάση του Χάρτη της Βενετίας του 1964, του πρώτου διεθνούς Χάρτη Αποκαταστάσεως Μνημείων και Τόπων, ο οποίος μέχρι και σήμερα αποτελεί το κατεξοχήν πλαίσιο αρχών της μνημειακής προστασίας. Στο πλαίσιο αυτών των νέων

θεωρητικών προσεγγίσεων, κύριος στόχος της διαδικασίας αποκατάστασης είναι να επισημανθεί η καλλιτεχνική αξία του μνημείου, να αναδειχθεί η πραγματική του μορφή και να καταστεί εκ νέου λειτουργικό το μνημείο, το οποίο θα ενταχθεί στη σύγχρονη ζωή (Μαλλούχου-Tufano 2015:208-209, Λαμπρινουδάκης 2010: 273).

Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η αντίληψη της προστασίας και της αποκατάστασης των μνημείων διαδίδεται σε ολόκληρο τον κόσμο με αποτέλεσμα να πληθαίνουν τα διεθνή κανονιστικά κείμενα (Μαλλούχου-Tufano 2015:2015,2019). Στο Χάρτη των Αθηνών του 1931, ως αντικείμενο προστασίας ορίζονταν μνημεία με ιστορικό, καλλιτεχνικό ή επιστημονικό ενδιαφέρον και το άμεσο περιβάλλον τους, καθώς και ορισμένα σύνολα ιδιαίτερα γραφικά. Στη συνέχεια, στο Χάρτη της Βενετίας του 1964 εμφανίζεται η έννοια του ιστορικού μνημείου, καλύπτοντας τόπους πολιτιστικής και ιστορικής σημασίας. Στις Συστάσεις της UNESCO του 1968 για την προστασία των μνημείων που κινδυνεύουν από τα δημόσια και ιδιωτικά έργα, εισάγεται η πολύ ευρύτερη έννοια του πολιτιστικού αγαθού, η οποία περιλαμβάνει ιστάμενα και κινητά αγαθά με πολιτιστική σημασία. Το 1972 χρησιμοποιούνται στη Σύμβαση για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς της UNESCO οι όροι πολιτιστική και φυσική κληρονομιά, οι οποίοι περιελάμβαναν μνημεία και κτηριακά σύνολα με εξέχουσα παγκοσμίως ιστορική, αισθητική, εθνολογική και ανθρωπολογική σημασία. Τέλος, η συντήρηση και αποκατάσταση των μνημείων που επιδιώχθηκε από το Χάρτη της Αθήνας και της Βενετίας, συνδυασμένη με την ολοκληρωμένη προστασία και διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών, τόσο ως προς την υλική τους υπόσταση όσο και ως προς το σύνολο των άυλων αξιών που αυτά φέρουν, συναντώνται μερικά χρόνια αργότερα, το 1975 στη Διακήρυξη του Άμστερνταμ (Μαλλούχου-Tufano 2015:220,227, Συμewών 1986:13-14). Γενικά, τα μνημεία αποτελούν τη βάση προσδιορισμού και διατήρησης της εθνικής ταυτότητας.

4.2 Εθνική ταυτότητα και χρήσεις του παρελθόντος

Η ταυτότητα παραπέμπει σε έναν κανόνα ένταξης, αναγκαστικά συνειδητό, γιατί θεμελιώνεται σε συμβολικές αντιθέσεις. Χαρακτηριστικά της πολιτισμικής ταυτότητας

στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών είναι η πολυσημία και η ρευστότητα. Η πολιτισμική ταυτότητα αποτελεί συνιστώσα της κοινωνικής ταυτότητας, η οποία στην κοινωνική ψυχολογία εκφράζει τη συνισταμένη των αλληλεπιδράσεων μεταξύ ατόμου και κοινωνικού περιβάλλοντος και επιτρέπει στο άτομο να προσανατολίζεται και να εντοπίζεται μέσα στο κοινωνικό σύστημα (Cuche 2001: 147).

Η ταυτότητα είναι μία κατασκευή, είναι πάντα μία σχέση με τον άλλον. Άρα ταυτότητα και ετερότητα συνδέονται διαλεκτικά (Cuche 2001: 150, Plantzos 2008: 14). Στην Ελλάδα, στη συγκρότηση του έθνους-κράτους, εκτός από το έδαφος και το λαό, σημαντικό ρόλο παίζουν και θεσμοί, που μέσα από ποικίλες εθνοκεντρικές και εθνικιστικές αναπαραστάσεις, γαλουχούν τις εντός των εθνικών συνόρων κοινωνικές ομάδες (Καυταντζόγλου 2001:61). Επιπλέον, οι εκάστοτε κρατικοί φορείς δίνουν ιδιαίτερη έμφαση σε τόπους και μνημεία της κλασικής αρχαιότητας, τα οποία χρησιμοποιούνται επιλεκτικά, σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές, με συμβολική σημασία, για την υπενθύμιση στο λαό της σημαντικής καταγωγής του και της ανωτερότητάς του λόγω κλασικού παρελθόντος (Καυταντζόγλου 2001:67).

Η σύνδεση εθνικισμού και αρχαιολογίας είναι σαφής, καθώς ο εθνικισμός παράγει το έθνος και η αρχαιολογία την αρχαιολογική μαρτυρία και αναδυόμενα τα εθνικά κράτη χρειάζονται υλικά τεκμήρια για να αναδείξουν την αρχαιότητά τους. Οι αρχαιολογικές αφηγήσεις, οι μαρτυρίες και τα αρχαιολογικά μνημεία εμπλέκονται στη συνεχή παραγωγή και αναπαραγωγή του εθνικισμού και στη γαλούχηση των πολιτών του έθνους, κατά συνέπεια στην εθνικοποίηση της κοινωνίας (Χαμηλάκης 2012: 38-39). Το παρελθόν ζει στο παρόν μέσα από τις καθημερινές δραστηριότητες των ανθρώπων οι οποίες αναπαράγουν αισθητηριακές εθνικές μνήμες. Οι δραστηριότητες αυτές καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα. Για παράδειγμα από περπάτημα σε δρόμους που φέρουν αρχαιοελληνικά ονόματα που θυμίζουν είτε φιλοσόφους, είτε πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες μέχρι την παρακολούθηση αρχαίου δράματος σε αναστηλωμένα αρχαία θέατρα, την επίσκεψη σε μουσεία και τη συμμετοχή σε εθνικές παρελάσεις(Χαμηλάκης 2012: 42-43).

Οι αρχαιολόγοι, λοιπόν, έγιναν οι δημιουργοί της εθνικής αισθητικής, δίνοντας έμφαση και προτεραιότητα στο κλασικό παρελθόν. Προσπάθησαν να γεφυρώσουν το χάσμα ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, τόσο με φυσικό όσο και με συναισθηματικό τρόπο, μέσω της προώθησης και ανάδειξης συγκεκριμένων κλασικών μνημείων. Σε πολλές περιπτώσεις στο βωμό αυτό, δεν επιτρέπονται και απορρίπτονται «παρεμβολές» οι οποίες δεν αποτελούν μέρος της γραμμικής συνέχειας από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, ιδιαίτερα αν πρόκειται για ανεπιθύμητες ξένες παρεμβάσεις, «ανάξιων» μνημείων συγκριτικά με τα ελληνικά (Plantzos 2008: 11,14-16).

4.2.1 Ιστορικά γεγονότα που συνέβαλαν στην ελληνική εθνική ταυτότητα

Στην Ελλάδα, πριν την Επανάσταση του 1821, οι περισσότεροι Έλληνες έμοιαζαν με τις άλλες ξεχασμένες αγροτικές τάξεις και φυλετικές ομάδες της Βαλκανικής Χερσονήσου. Ωστόσο, η ανάπτυξη του εμπορίου στις ελληνικές παροικίες της Ευρώπης, η ελληνική γλώσσα της ορθόδοξης εκκλησίας και η ανάληψη της διοίκησης των παραδουνάβιων ηγεμονιών από Έλληνες οδήγησαν στη δημιουργία μίας κοσμοπολίτικης διασποράς που ενστερνίστηκε τις ιδέες του φιλελευθερισμού και του εθνικισμού (Hobsbawm 2005: 204). Αυτές τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης υλοποίησαν με μοναδικό τρόπο τα ποιμενικά φύλα και οι ληστές-ήρωες με τον ατελείωτο πόλεμο εναντίον οποιασδήποτε κυβέρνησης κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα (1821-30). Ένα από τα κέρδη της Επανάστασης του 1821 ήταν η δημιουργία και εξάπλωση της εθνικής συνείδησης με κριτήρια την κοινή γλώσσα, την κοινή καταγωγή και την κοινή θρησκεία. Όσοι χριστιανοί μιλούσαν ελληνικά, ανεξάρτητα αν ήταν μητρική τους γλώσσα, μπορούσαν να θεωρηθούν Έλληνες και οι Νεοέλληνες ήταν απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων, που κάποια στιγμή έγιναν χριστιανοί (Πολίτης 2009: 31-34). Στόχος της Επανάστασης του 1821 δεν ήταν απλά η ανεξαρτησία, αλλά η ανασύσταση του ελληνικού ιδεώδους της αρχαιότητας (Herzfeld 2002: 19). Προφανώς, πολιτισμική ταύτιση αρχαίων και νέων Ελλήνων ήταν αδύνατη. Την πολιτισμική συνέχεια την κατασκεύασαν Έλληνες λόγιοι, θέλοντας να υπερασπιστούν την εθνική ταυτότητα και την εν εξελίξει διαδικασία της εθνοκατασκευής (Herzfeld 2002: 20-47).

Επιπλέον, για να καταδειχθεί η συνέχεια του ελληνισμού από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, η βυζαντινή ιστορία εντάχθηκε οργανικά στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στην εθνική κληρονομιά. Η απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών έβρισκε το πολιτικό και ιδεολογικό υπόδειγμα στη βυζαντινή αυτοκρατορία, που συμβόλιζε την πολιτική ενότητα του ελληνισμού (Ροτζώκος 1999: 221-223). Θεμέλιος, βέβαια, λίθος ενός έθνους είναι ένας κοινός τόπος. Στην κυριολεκτική χρήση η λέξη «τόπος» αναφέρεται σε έναν χώρο φυσικά κατοικημένο από Έλληνες, είτε στο παρελθόν είτε στο παρόν. Ο τόπος του ελληνισμού είναι μεν γεωγραφικά περιορισμένος αλλά πολιτισμικά εξαπλωμένος(Λεοντή 1988: 126).

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, συνδέθηκε η ιστορία και η γεωγραφία με την πολιτική, χάρη στο όραμα της Μεγάλης Ιδέας, του νεο-βυζαντινού οράματος της ανάκτησης των χαμένων πατρίδων, ενώ στα χρόνια του Εμφύλιου πολέμου προβλήθηκε η πολιτισμική αποστολή της ανωτερότητας του ελληνισμού, ως φύλακα αρκετών αξιών της Δύσης (Λεοντή 1988: 131-132). Μέσω της Μεγάλης Ιδέας, ο Ελληνισμός συνδέθηκε με τον αλυτρωτισμό και η εδαφική επικράτεια επεκτείνονταν όπου κατοίκησαν αρχαιότεν Έλληνες(Λεοντή 1988: 133). Η λέξη κλειδί που αποδίδει τη σχέση του σύγχρονου Έλληνα με την πολιτιστική του κληρονομιά είναι η «περηφάνια», η οποία λειτουργεί θετικά ως αίσθημα ικανοποίησης και διάκρισης λόγω συμμετοχής σε κοινά αποδεκτή κλίμακα αξιών, αλλά και αρνητικά, ως αλαζονεία, έπαρση και ματαιοδοξία λόγω υπερτονισμού του «εγώ» (Καραΐσκου 2013:205). Η διαλεκτική σχέση ατομικής και συλλογικής περηφάνιας αποτέλεσε αντικείμενο εκμετάλλευσης από τον εθνικισμό. Από το μεσοπόλεμο και μετά παρατηρείται κατάχρηση των συμβόλων του παρελθόντος, τα οποία αξιοποιήθηκαν για την προβολή και μεταβίβαση εθνικιστικών αισθημάτων λόγω συγκινησιακής μέθεξης των πολιτών. Η κατάχρηση του παρελθόντος συναντάται ακόμα πιο έντονη σε περιόδους δικτατορικών καθεστώτων(Καραΐσκου 2013:206-207, Ζάχου 2015¹³).

¹³ Απόσπασμα από εργασία της φοιτήτριας Ζάχου Αναστασίας-Έλενας με τίτλο «Η ελληνική εθνική ιστοριογραφία σε συνάρτηση με διάφορες ιστορικές, ιδεολογικές και πολιτικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα στον ελλαδικό χώρο και την Ευρώπη τον 19^ο και 20^ο αιώνα οδήγησαν στη συγκρότηση της νεοελληνικής ταυτότητας δίνοντας έμφαση στο πολιτισμό της Αρχαίας Ελλάδας και το κλασικό ιδεώδες. Περιγράψτε συνοπτικά τους λόγους που ανέδειξαν τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό σε βασικό συστατικό της κυρίαρχης εθνικής αφήγησης και σημαντικό στοιχείο της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας στην Ελλάδα. Να εστιάσετε σε μία σύγχρονη πολιτισμική δραστηριότητα του επίσημου ελληνικού κράτους η οποία εκφράζει

4.3 Συντήρηση και αναστήλωση αρχιτεκτονικών μνημείων στην Ελλάδα

Κατευθυντήρια αξία για τη συντήρηση και αναστήλωση αρχιτεκτονικών μνημείων ήταν από την αρχή η εθνική τους αξία, η συμβολή τους δηλαδή στη θεμελίωση και οικοδόμηση της εθνικής ταυτότητας και της ιστορικής συνέχειας της κοινωνίας. Πάνω στην αρχιτεκτονική κληρονομιά στηρίζει η κοινωνία το παρόν της και οραματίζεται το μέλλον της. Αυτή η ιδιότητα των μνημείων να αντανakλούν την ιστορία ενός τόπου και η επικοινωνιακή τους δύναμη προσέδωσε και πολιτική διάσταση στην εθνική τους αξία, που σηματοδοτήθηκε από την ανάληψη από το κράτος της συνολικής διαχείρισής τους. Αυτή η εθνική αξία των μνημείων τονίστηκε ιδιαίτερα τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν η Ελλάδα και οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης διαμόρφωναν την εθνική τους ταυτότητα (Τουρνικιώτης 2010:14).

Στην εθνική αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα και κυρίως μεταπολεμικά προστέθηκε και ίσως υπερκαλύφθηκε από την οικονομική. Ενώ προπολεμικά ο τουρισμός αντιμετωπιζόταν ως παρασιτική δραστηριότητα ανάρμοστη και ξένη προς την ουσία του αρχιτεκτονικού μνημείου, μεταπολεμικά ο μαζικός τουρισμός αναδεικνύεται σε κοινωνικό και πολιτισμικό αγαθό συνδεδεμένο-συνυφασμένο με τη λογική του αξιοθέατου (Plantzos 2008:15-16, Τουρνικιώτης 2010:14-15). Έτσι, από τη δεκαετία του 1950 η επιλογή των μνημείων που αναστηλώνονται συμβαδίζει με την προοπτική ανάδειξης των μνημείων αυτών ως νέων πόλων έλξης ενός όλο και διευρυνόμενου κοινού και οι αναστηλωτικές εργασίες εντάσσονται στην κατασκευή ενός επισκέψιμου αρχαιολογικού χώρου, ενός χώρου ανάδειξης και προβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η αξιοποίηση των αρχαιολογικών χώρων απαιτεί και προϋποθέτει πλέον τεράστιες επενδύσεις, καθορίζει τον τουριστικό χάρτη και προσδιορίζει την κοινωνική και οικονομική λειτουργία του συνόλου και της περιφέρειας. Άρα, η συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση

αυτή τη προσκόλληση της συλλογικής ταυτότητας και μνήμης στην κλασική αρχαιότητα και να εξετάσετε τους λόγους που την καθιστούν αποτελεσματικό εργαλείο πολιτικής ρητορικής.», για τις ανάγκες της Ενότητας Πολιτισμός και Πολιτισμικές Σπουδές 2015

αρχιτεκτονικών μνημείων και συνόλων συνυφαίνεται άρρηκτα με την οικονομική τους αξία (Σφαέλλος 1957:9-10, Μαλλούχου-Tufano 1998:238-243).

Μεταπολεμικά στην Ελλάδα η συντήρηση και αναστήλωση αφορούσε μεγάλα μνημεία και ορόσημα της επίσημης ελληνικής ιστορίας, επιλεγμένα κυρίως από την ελληνική αρχαιότητα και το βυζάντιο και σπανιότερα ρωμαϊκά, ενετικά και οθωμανικά κτήρια. Σημαντικό κριτήριο επιλογής ήταν η εθνική και οικονομική αξία των μνημείων που επιβεβαίωνε την ταυτότητα του τόπου. Μετά τη δεκαετία του 1960, όταν το ενδιαφέρον στράφηκε προς τη νεοκλασική και ανώνυμη αρχιτεκτονική, τα όρια της συντήρησης διευρύνθηκαν και περιέλαβαν πολλά κτίσματα κάθε αρχιτεκτονικής ιστορικής αξίας. Για πολλά από αυτά, σημαντικότερες αξίες ήταν η ατμόσφαιρα του παλαιού και η προσμονή οικονομικού οφέλους (Τουρνικιώτης 2010:17-18).

Η έμφαση στη χαμένη ατμόσφαιρα του παλαιού μετονόμασε τη διαδικασία της συντήρησης σε αναπαλαίωση. Έτσι, αναδύθηκε σταδιακά στο δεύτερο μισό του 20^{ού} αιώνα ένα κεντρικό ερώτημα σχετικά με τον τρόπο επιλογής και αξιολόγησης αρχιτεκτονικών μνημείων και συνόλων για συντήρηση και αποκατάσταση. Η επιλογή αυτή γίνεται με ιστορικά και αρχιτεκτονικά κριτήρια που στοχεύουν στη συγκρότηση ενός κοινωνικο-οικονομικού και ιδεολογικού δικτύου πολιτιστικής κληρονομιάς. Και, επειδή είναι αδύνατο να διατηρηθούν και να αποκατασταθούν όλα τα κτήρια του παρελθόντος, μία ιστορική αναδρομή στον τρόπο αντιμετώπισης του παρελθόντος από την αρχιτεκτονική του 20^{ού} αιώνα είναι αναγκαία. Στην περίοδο του μεσοπολέμου, η μοντέρνα αρχιτεκτονική επιδίωξε το εντελώς νέο σε μία προσπάθεια υπέρβασης του παρελθόντος. Προέχουν τα συμφέροντα της σύγχρονης πόλης και επομένως από το παρελθόν διατηρούμε αποσπασματικά κάποια αριστουργήματα ως ενθύμια ή τεκμήρια (Τουρνικιώτης 2010:17-18).

Μετά το 1960 αναδύεται σταδιακά η κριτική του μοντέρνου και η επίκληση των αξιών του παρελθόντος, βασισμένη στη συστηματική μελέτη του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, τις οποίες οι αρχιτέκτονες είχαν απορρίψει. Ταυτόχρονα έδωσε έμφαση στη γοητεία της

ιστορικής διαστρωμάτωσης του αστικού ιστού, κυρίως στα κέντρα των παλιών ευρωπαϊκών πόλεων. Ο αρχαϊσμός αυτός, που ανέδειξε την έννοια του ιστορικού κέντρου, συμβάδισε με τη διαμόρφωση στην ευρωπαϊκή συλλογική συνείδηση της έννοιας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και της συνολικής διατήρησής της (Τουρνικιώτης 2010:18-19). Την περίοδο που ακολουθεί(1965-1975), θεωρείται σημαντική η διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Οι όροι νεοκλασικισμός και νεοκλασικά αναφέρονται συχνότερα και αναγνωρίζεται σε ευρεία κλίμακα ότι το μνημείο είναι κοινωνικά αναγκαίο πολεοδομικό στοιχείο για τη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν αλλά και με το μέλλον (Καρδαμίτση-Αδάμη, Μπίρης 2010:253). Το έτος 1975 ανακηρύχθηκε σε έτος ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και η Διακήρυξη του Άμστερνταμ έδωσε έμφαση στη συνύπαρξη των περιόδων, ενώ η Bienalle του 1980 στη Βενετία με θέμα την «παρουσία του Παρελθόντος» αποτέλεσε μία παγκόσμια εκδήλωση μεταμοντερνισμού. Από τη συνολική αντιπαράθεση μοντερνισμού-μεταμοντερνισμού γίνεται αντιληπτό πώς με βάση το παρελθόν οικοδομούμε το μέλλον (Τουρνικιώτης 2010:19).

Όσον αφορά τη θεωρητική και πρακτική αντίληψη της αποκατάστασης αρχιτεκτονικών μνημείων το πρόβλημα εξαρχής συνδέεται με τη δυσκολία να αντιμετωπίσει κανείς με τον ίδιο τρόπο μεμονωμένα κτήρια και σύνολα που ανήκουν σε τέσσερις χιλιετίες, είναι δομημένα με διαφορετικά υλικά και αντιλήψεις, έχουν φτάσει στις μέρες μας σε κάθε πιθανή κατάσταση διατήρησης και το ιδιοκτησιακό και θεσμικό καθεστώς επιτρέπει ή επιβάλλει αντιδιαμετρική αντιμετώπιση. Εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης των αρχών συντήρησης και αναστήλωσης κρίνεται σωστό ότι πρέπει να αντιμετωπίζονται τα μνημεία με όρους ενιαίας φιλοσοφίας και μεθόδου ώστε η διατήρησή τους να συγκλίνει σε μία ιδανική ενότητα. Ωστόσο, η διεύρυνση και η ανομοιότητα του αντικειμένου επιβάλλουν ερμηνείες και παρεκκλίσεις που αντιστρατεύονται τη συνοχή. Επιπλέον επιβιώνει στις μέρες μας ο διχασμός ανάμεσα στο γοητευτικό ερείπιο και τη λόγια αναστήλωση (Τουρνικιώτης 2010:20-21).

Μέχρι τη δεκαετία του 1960 η διατήρηση και αποκατάσταση αρχιτεκτονικών μνημείων και συνόλων ήταν συνυφασμένη με μία ρομαντική επιστροφή στο παρελθόν και μία

αγάπη για το ερειπωμένο και το παλιό. Έτσι, η άρχουσα τάξη κατασκεύασε την εικόνα του παρελθόντος που ονειρευόταν η σύγχρονη Ελλάδα και μας την κληροδότησε ως εθνική ταυτότητα. Μετά τη δεκαετία του 1960, η επιστημονική αντίληψη αντιμετώπισε την υλική υπόσταση των ερειπίων με κριτήρια που προσπαθούσαν να υπερβούν τη συγκινησιακή αγάπη για το παλιό και ερειπωμένο, με κριτήρια δηλαδή λιγότερο ιδεολογικά και αφηγηματικά και περισσότερο ορθολογικά και συστηματικά. Από το 1960 έως το τέλος του 20^{ού} αιώνα η αναστηλωτική πρακτική στηρίζεται στη συστηματική τεκμηρίωση των κτηρίων και των αντίστοιχων μελετών, δίνει έμφαση στο πρωτότυπο οικοδομικό υλικό, έχει επίγνωση της διαχρονικής σύνθεσης των περισσότερων μνημείων και υποστηρίζει την αναστήλωση χαρακτηριστικών φάσεων. Αυτός ο εξορθολογισμός επιτρέπει την πολύπλευρη αποκατάσταση κτηρίων με χρήση μικρών ποσοστών νέου προς παλιό υλικό και συχνά με υψηλή τεχνολογία για την κατασκευή ενός τελικού αποτελέσματος, που απέχει από το ρομαντικό ερείπιο και μετατρέπεται σε επιστημονικό ερείπιο. Είναι μία σύγχρονη κατασκευή που μπορεί να μην υπήρξε ποτέ στο παρελθόν ως ζωγραφική απεικόνιση ή φωτογραφία, αλλά αποτελεί την αρτιότερη δυνατή απόδοση της γνώσης μας για την αρχική του μορφή και για την ιστορία του, στα όρια του πρωτότυπου υλικού και της σημερινής μας επιστήμης (Τουρνικιώτης 2010:20-22).

Το τέλος του 20^{ού} αιώνα, ως συμβατικό τέλος της προηγούμενης περιόδου και ειδικά του δεύτερου μισού του 20^{ού} αιώνα, προσφέρεται για απολογισμό. Η εμπειρία της συντήρησης και της αποκατάστασης αρχιτεκτονικών μνημείων έχει εξελιχθεί σημαντικά όσον αφορά την επιστημονική και τεχνική υποδομή, το ανθρώπινο δυναμικό είναι μεγαλύτερο και πιο καλά καταρτισμένο και η συλλογική συνείδηση εκτός της πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει στην προστατευόμενη κληρονομιά και μεγάλο μέρος του 20^{ού} αιώνα, με επίκεντρο τη μοντέρνα αρχιτεκτονική του μεσοπολέμου και με αυξανόμενο ενδιαφέρον για την πρώτη μεταπολεμική εποχή. Ωστόσο, το δίλημμα που έχουν να αντιμετωπίσουν οι ειδικοί είναι ανάμεσα στο σύνδρομο του Νώε, που βάζει στην «Κιβωτό» του ένα δείγμα από όλα τα είδη της ανθρώπινης δραστηριότητας και στο πάθος του αρχαιοφύλακα που διατηρεί σχολαστικά όλα τα απομεινάρια της ίδιας της ανθρώπινης δραστηριότητας, βάζοντας σε κίνδυνο το μέλλον του παρελθόντος, γιατί η συντήρηση χωρίς την ανανέωση και αντικατάσταση αργά ή γρήγορα οδηγεί

στην αδράνεια μίας κοινωνίας που συντηρεί το παρελθόν χωρίς να οικοδομεί το μέλλον της (Τουρνικιώτης 2010:24-25).

Κεφάλαιο 5

Διαχείριση μνημείων, φυσικό τοπίο, οικιστικά σύνολα και αναστηλωτικές επεμβάσεις την περίοδο της Δικτατορίας

Η πολιτική της Δικτατορίας υπήρξε καταστροφική σε θέματα πολεοδομίας, περιβάλλοντος, αρχαιολογικής μέριμνας και διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Προχειρότητα, αυταρχικότητα και συμφεροντολογία είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της Κυβέρνησης. Κύρια συστατικά της αυταρχικότητάς της ήταν ο μονόλογος, η παντογνωσία, η κατάργηση της ελεύθερης δημόσιας συζήτησης, η πίστη στις εισηγήσεις των «τεχνοκρατών» δημόσιων υπαλλήλων και η προκλητική αγνόηση της πλειοψηφίας του τεχνικοεπιστημονικού δυναμικού. Απόδειξη όλων αυτών υπήρξε το έργο της Χούντας σε σχέση με τα μνημεία (Το Βήμα(29/9/1974):9).

5.1 Καταστροφές ιστορικών κτιρίων, αλλοιώσεις παραδοσιακών οικιστικών συνόλων και φυσικού τοπίου.

Από την αστείρευτη πηγή αυταρχισμού του καθεστώτος δε γλύτωσε ο τομέας της οικοδομής και της πολεοδομίας. Η οικοδομή, κατ' εξοχήν κοινωνικό αγαθό,

χρησιμοποιήθηκε ως μέσο «θερμάνσεως» και «αποθερμάνσεως» της οικονομίας. Σκοπός της κυβέρνησης δεν ήταν μία συνεπής πολιτική κατοικίας η οποία θα απέβλεπε στην εξασφάλιση στέγης στις λαϊκές τάξεις. Αποτέλεσμα της πολιτικής αυτής περί συνεχόμενης αύξησης της οικοδομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, ήταν η καταστροφή πολλών ιστορικών κτιρίων σε όλη τη χώρα τα οποία αντικαταστάθηκαν από γιγαντιαίες πολυκατοικίες, η καταστροφή των προαστίων της Αθήνας, με εκατοντάδες μονώροφα και διώροφα σπίτια να μετατρέπονται σε πολυκατοικίες και μικροουρανοξύστες, η αλλοίωση και καταστροφή πνευμόνων πράσινου και οικιστικών συνόλων και οι αναπλάσεις περιοχών χωρίς συγκεκριμένο σχεδιασμό γεγονός που οδήγησε στην καταστροφή της γραφικότητάς τους (Το Βήμα(29/6/1972):5, Το Βήμα(12/7/1970):6, Το Βήμα(15/1/1970):5, Το Βήμα(12/5/1974):9).

5.1.1 Χαρακτηριστικά παραδείγματα κατεδάφισης ιστορικών μνημείων

Ένα από τα χαρακτηριστικά παραδείγματα καταστροφής ιστορικού μνημείου, με ιδιαίτερη συμβολική και συναισθηματική αξία για την κοινωνία, είναι το Ρολόι του Πειραιά (Εικ.15). Το κτίριο ανεγέρθηκε το 1870 και χρησιμοποιήθηκε αρχικά ως Χρηματιστήριο Εμπορευμάτων. Αργότερα στεγάστηκε στο κτίριο αυτό το Δημαρχείο, μέχρι και την πρόταση κατεδάφισής του από τον Α. Σκυλίτση, δήμαρχο Πειραιά. Σκοπός της κατεδάφισης ήταν η διαμόρφωση του κεντρικού αυτού χώρου του Πειραιά ως η τουριστική του αξιοποίηση, η διευκόλυνση της κυκλοφορίας και η δημιουργία ανοιχτής θέας προς τα γύρω σύγχρονα κτίρια. Ωστόσο, το κτίριο του Ωρολογίου ήταν ιστορικά δεμένο με την ίδια την ύπαρξη και την εξέλιξη του Πειραιά, σαν μεγάλου εμποροβιομηχανικού και ναυτικού κέντρου. Ήταν μνημειακός χώρος, ένα κομμάτι της πειραιϊκής ζωής, στενά συνδεδεμένο με την παράδοση της πόλης και τους ανθρώπους της. Επίσης, ήταν το μοναδικό σύμβολο σήμα κατατεθέν της πόλης (Η Βραδινή(3/7/1968):1-2, Το Βήμα(28/5/1970):4).

Άλλο παράδειγμα άλογης κατεδάφισης την περίοδο της Δικτατορίας ήταν η Αθηναϊκή Λέσχη στην οδό Πανεπιστημίου 11 και Αμερικής (Εικ.19). Το κτίριο δεν κατεδαφίστηκε, επειδή ήταν ετοιμόρροπο ή αντιαισθητικό, ούτε επειδή δεν κάλυπτε τις ανάγκες και τις αξιώσεις των μελών του. Αντίθετα, ήταν ιδιαίτερα ευρύχωρο, με πλούσια διακόσμηση,

πολυτέλεια και θαυμάσια διαρρύθμιση αλλά ήταν ασύμφορο όσον αφορά τη συντήρησή του. Η ιστορία του κτιρίου ξεκινάει το 1875, όταν ιδρύθηκε σωματείο κατά το πρότυπο των αγγλικών λεσχών. Το 1888 ιδρύθηκε ο Όμιλος Φιλόπλων και το 1896 ενώθηκαν τα δύο σωματεία και αποτέλεσαν την Αθηναϊκή Λέσχη. Το αρχικό οίκημα ήταν το αρχοντικό του άλλοτε δημάρχου Αθηναίων Μιχαήλ Μελά και το 1914 αγοράστηκε από τους κληρονόμους του Παύλου Μελά και το παραπλεύρως ακίνητο της οδού Πανεπιστημίου. Τα δύο αυτά κτίρια μεταρρυθμίστηκαν, εξωραϊστήκαν, προστέθηκε ένας όροφος και πήρε την τελική του μορφή. Από τις πολυτελέστατες αίθουσες, εντευκτήρια, τη βιβλιοθήκη και το εστιατόριο της λέσχης πέρασαν πρωθυπουργοί, ακαδημαϊκοί, καθηγητές πανεπιστημίων, ανώτατοι δικαστικοί, στρατιωτικοί, οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες. Η λέσχη και το καφενείο του Ζαχαράτου αποτελούσαν επί σειρά δεκαετιών τους δύο πόλους της πολιτικής και κοινωνικής ζωής της Αθήνας. Στη θέση αυτού του επιβλητικού κτιρίου δημιουργήθηκε ένα οκταώροφο μεγαθήριο (Το Βήμα(13/7/1969):8, Το Βήμα(13/5/1969):5).

Ένα ακόμη ενδεικτικό παράδειγμα κατεδάφισης σημαντικού ιστορικού μνημείου ήταν το Στρατοδικείο, της γωνίας Ακαδημίας, Κριεζώτου και Ζαλοκώστα (Εικ.20). Το κτίριο χτίστηκε μεταξύ του 1872-1877, από τον αρχιτέκτονα Ευγένιο Τρούμπ. Ήταν νεοκλασικού ρυθμού με αρκετά στοιχεία μπαρόκ. Το Στρατοδικείο ήταν συνδεδεμένο με την πολιτική και στρατιωτική ιστορία της χώρας. Πολλές δίκες κατασκοπείας, κομμουνιστικής δράσης και στρατιωτικών κινημάτων, μεγάλες και σημαντικές διεξήχθησαν στη μεγάλη του αίθουσα. Το κτίριο πουλήθηκε από το δημόσιο στο Μετοχικό Ταμείο Στρατού το οποίο έκρινε πως ήταν πεπαλαιωμένο, ξεπερασμένο όσον αφορά τη διαρρύθμιση χώρου και ακατάλληλο για τη λειτουργία των υπηρεσιών της στρατιωτικής δικαιοσύνης. Στη θέση του εντός του 1970 προβλεπόταν να κατασκευαστεί οκταώροφο κτίριο (Το Βήμα(13/7/1969):8, Το Βήμα(12/10/1969):10, Το Βήμα(9/5/1969):5).

Τελευταίο χαρακτηριστικό παράδειγμα κατεδάφισης ιστορικού μνημείου ήταν το Ωδείο των Αθηνών (Εικ.26). Πρόκειται για την οικία του Βλαχούτσικου, στην οδό Πειραιώς 35, των πρώτων χρόνων της Οθωνικής περιόδου το οποίο από το 1836 στέγαζε το

Πολυτεχνικό Σχολείο και ύστερα, μέχρι και την κατεδάφισή του, το Ωδείο των Αθηνών. Το Πολυτεχνικό Σχολείο ήταν η βάση από την οποία ξεκίνησαν το φημισμένο σημερινό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και η Σχολή Καλών Τεχνών. Σε αυτόν τον χώρο, μέχρι το 1871, αναπτύχθηκαν η νεότερη ελληνική γλυπτική και ζωγραφική. Το Ωδείο ιδρύθηκε το 1871 από το Μουσικό και Δραματικό Σύλλογο και το ίδιο έτος εγκαταστάθηκε στο συγκεκριμένο κτίριο. Το 1839 με πρωτοβουλία του τότε διευθυντή Γ.Νάζου ιδρύθηκε η Ορχήστρα του Ωδείου που αργότερα ονομάστηκε Κρατική Ορχήστρα Αθηνών. Από αυτό πέρασαν ως μαθητές και καθηγητές οι γνωστότεροι Έλληνες καλλιτέχνες. Γενικώς, συντέλεσε για εκατό περίπου χρόνια στη διάδοση της μουσικής της Ελλάδος και υπήρξε πρότυπο πνευματικού κέντρου και λίκνο της ελληνικής κλασικής μουσικής. Στη θέση του προβλεπόταν να δημιουργηθούν γραφεία και ένα γιγαντιαίο ξενοδοχείο (Το Βήμα(6/8/1970):5, Το Βήμα(9/5/1969):5, Το Βήμα(1/6/1969):11, Το Βήμα(18/1/1968):4, Το Βήμα(8/3/1969):4).

Σε γενικές γραμμές, την περίοδο της στρατιωτικής Δικτατορίας στην Ελλάδα, τα παλιά κτίρια κατεδαφίζονταν με απίστευτη ευκολία και ας ήταν κάποια από αυτά ταυτισμένα με την ιστορία της χώρας, προκειμένου να υψωθούν στη θέση τους γιγαντιαία οικοδομικά μεγαθήρια. Κατεδαφίζονταν, γίνονταν για κάποιο διάστημα υπαίθρια γκαράζ αυτοκινήτων ώσπου κάποια μέρα θεμελιωνόταν στη θέση τους κάποιο, επιβλητικού όγκου, μοντέρνο κτίριο. Την εποχή αυτή γράφεται η ιστορία της νέας αρχιτεκτονικής της Ελλάδας και κυρίως της Αθήνας, στην οποία συντελέστηκαν και οι μεγαλύτερες καταστροφές(Το Βήμα(13/4/1973):5).

Συγκεκριμένα, από το 1833 όταν η Αθήνα ανακηρύχθηκε πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, χτίστηκαν κτίρια τα οποία είναι συνδεδεμένα με τη νεότερη ιστορία της πόλης. Ιστορικοί και συναισθηματικοί λόγοι υπαγόρευαν την ανάγκη διατήρησης των κτιρίων αυτών, κάτι το οποίο δε σεβάστηκε το δικτατορικό καθεστώς. Θρηνούσαν τότε οι παλιοί αθηνολάτρες, διαμαρτύρονταν οι θαυμαστές του τοπίου και της πολεοδομικής αισθητικής αλλά οι φωνές τους δεν εισακούστηκαν. Το μπετόν σε όλες του τις μορφές άπλωνε τον όγκο του και πολύ γρήγορα, μέσα σε μία επταετία, κάλυψε σχεδόν ό,τι παράδοση και η ιστορία είχε κληροδοτήσει στους Έλληνες (Το Βήμα(13/4/1973):5, Το

Βήμα(29/9/1974):9). Ακολουθεί αναλυτικός πίνακας με κατεδαφίσεις ιστορικών κτιρίων (Πίνακας 1). Τα έργα που αναφέρονται στους πίνακες που ακολουθούν ήταν στο σχέδιο της κυβέρνησης. Δεν υλοποιήθηκαν όλα, αλλά δείχνουν τις προθέσεις του καθεστώτος.

Πίνακας 1:

ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ				
ΝΟΜΟΣ	ΚΤΙΡΙΟ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Αρ. Εικ.
Αττική	Ρολόι του Πειραιά	Ανεγέρθη το 1870 και χρησιμοποιήθηκε αρχικά ως Χρηματιστήριο Εμπορευμάτων. Σήμα κατατεθέν του Πειραιά.	Το Βήμα(28/5/1970):5 Η Βραδινή(3/7/1968) Αρ. Φυλ.5791:1-2	15
Αττική	Παλιό Κεντρικό Ταχυδρομείο. «Μέγαρο Μελλά»	Βρισκόταν στην πλατεία Κώστα Κοτζιά, έργο του Ε.Τσίλλερ, χτίστηκε κατά την περίοδο 1860-1870, προτάθηκε η κατεδάφισή του.	Το Βήμα(10/10/1973):5 Το Βήμα(29/8/1970):5	16
Αττική	Σταθμός και αμαξοστάσιο των ΣΠΑΠ	Βρισκόταν στην παραλιακή λεωφόρο Ποσειδώνος στον Πειραιά. Στη θέση του θα ανεγερθεί μεγάλη Δημοτική Αγορά	Το Βήμα(10/4/1969):7	17
Αττική	Οικία του ζωγράφου Κ.Παρθένη	Βρισκόταν στην Ακρόπολη. Χτίστηκε το 1925 από τον μηχανικό Αργυρόπουλο. Έζησε εκεί ο ζωγράφος Παρθένης μετατρέποντας τον δεύτερο όροφο σε ατελιέ.	Το Βήμα(11/10/1969):5 Το Βήμα(14/12/1968):4	18
Αττική	Αθηναϊκή Λέσχη	Το επιβλητικό μέγαρο. Βρισκόταν στην οδό Πανεπιστημίου 11. Η ιστορία της αρχίζει σύμφωνα με τον Δ.Σκουζέ το 1875.	Το Βήμα(13/7/1969):8 Το Βήμα(13/5/1969):5	19
Αττική	Στρατοδικείο	Βρισκόταν στη γωνία Ακαδημίας-Κριεζώτου-Ζαλοκώστα. Αρχιτέκτονας ήταν ο Ε.Τρούμπ. Χτίστηκε πιθανότατα μεταξύ του 1872-1877. Νεοκλασικού ρυθμού με στοιχεία μπαρόκ. Ταυτισμένο με την πολιτική και στρατιωτική ιστορία 90 ετών.	Το Βήμα(13/7/1969):8 Το Βήμα(12/8/1969):10 Το Βήμα(9/5/1969):5	20

Αττική	Φυλακές «Αβέρωφ»	Οι φυλακές Αβέρωφ ιδρύθηκαν το 1892 με δωρεά του Γ.Αβέρωφ ως σωφρονιστική φυλακή ανηλίκων Αθηνών με την ονομασία Αβερώνφειο ή Εφηβείο Αβέρωφ. Αργότερα μεταβλήθηκαν σε επανορθωτικές φυλακές καταδίκων του κοινού ποινικού δικαίου και πολιτικών κρατουμένων. Στη θέση τους θα ανεγερθεί το νέο Δικαστικό Μέγαρο Αθηνών.	Το Βήμα(13/10/1970):4 Το Βήμα(24/7/1971):5 Το Βήμα(2/3/1974):5 Το Βήμα(19/10/1969):1-2	21
Αττική	Διώροφο νεοκλασικό κτίριο	Διαρρύθμιση του χώρου γύρω από το Νεκροτομείο στις οδούς Σινά, Ακαδημίας και Μασσαλίας. Το διώροφο κτίριο δίπλα από το νεοκλασικό κτίριο των εργαστηρίων στη γωνία Ακαδημίας και Μασσαλίας κατεδαφίστηκε.	Το Βήμα(20/7/1974):5	22
Αττική	Κτίριο Μετοχικού Ταμείου Στρατού	Σύγχρονος κτιριακός κολοσσός, Η πρώτη πτέρυγα της οδού Σταδίου ολοκληρώθηκε το 1933. Η δεύτερη, Αμερικής και Βουκουρεστίου, και η τρίτη της οδού Πανεπιστημίου εγκαινιάσθηκαν το 1941. Πρώτοι ένοικοι ήταν Γερμανοί που στέγασαν εκεί την «Κομμουντατούρ» και στα υπόγεια τα κρατητήρια.	Το Βήμα(27/7/1973):7	23
Αττική	Ξενοδοχείο «Μέγας Αλέξανδρος»	Βρισκόταν στην Ομόνοια και είναι έργο του Ε.Τσίλλερ	Το Βήμα(9/5/1969):5 Το Βήμα(29/4/1973):12	24
Αττική	Αρχοντικό Μαυρομιχαλαίων	Βρισκόταν στη διασταύρωση των οδών Αμαλίας και Ξενοφώντος. Αποτελούσε χαρακτηριστικό μίας ανεπανάληπτης εποχής και του κόσμου τον πρώτο αιώνα της Ελληνικής Ελευθερίας.	Το Βήμα(28/7/1972):4 Το Βήμα(5/8/1970):5 Το Βήμα(4/11/1972):4 Το Βήμα(17/3/1970):5	25

Αττική	Ωδείο Αθηνών/ Το σπίτι του Βλαχούτσικου	Ανήκε στα κτίρια των πρώτων χρόνων της οθωνικής περιόδου. Το 1836 στεγάστηκε στο χώρο αυτό το Πολυτεχνικό Σχολείο. Βρισκόταν επί της οδού Πειραιώς, φιλοξένησε προσωπικότητες όπως η Μαρία Κάλλας και ο Δημήτρης Μητρόπουλος. Στο χώρο θα ανεγερθεί ξενοδοχείο και γραφεία. Βρίσκεται στην οδό Πειραιώς 35.	Το Βήμα(6/8/1970):5 Το Βήμα(9/5/1969):5 Το Βήμα(1/6/1969):11 Το Βήμα(18/1/1968):4 Το Βήμα(8/3/1969):4	26
Αττική	Νεοκλασικό κτίριο	Νεοκλασικό κτίριο της οδού Πειραιώς, το οποίο κατεδαφίστηκε	Το Βήμα(9/5/1969):5	27
Αττική	Οικία Δεληγιώργη	Βρισκόταν στη γωνία Κανάρη και Πανεπιστημίου. Αποχαρακτηρίστηκε διατηρητέα.	Το Βήμα(13/7/1969):8 Το Βήμα(23/2/1974):5	28
Αττική	Ριζάρειος Σχολή	Βρισκόταν στο τρίγωνο της λεωφόρου Β. Σοφίας, Β. Κωνσταντίνου και οδού Ριζάρη. Το οικόπεδο καταλάμβανε έκταση 28.000τ.μ.. Πρόκειται για ένα σπουδαίο φυσικό και ιστορικό τοπίο. Στη θέση του προτάθηκε να δημιουργηθεί πάρκο ή ξενοδοχειακή μονάδα.	Το Βήμα(4/8/1970):5 Το Βήμα(15/8/1970):5 Το Βήμα(22/5/1974):5 Το Βήμα(2/3/1974):5	29
Αττική	Κινηματογράφος Τιτάνια	Βρισκόταν στην οδό Πανεπιστημίου και μαζί με τον κινηματογράφο Έσπερο είναι από τους παλαιότερους κινηματογράφους της Αθήνας	Το Βήμα(28/8/1969):5 Το Βήμα(26/9/1970):5	30
Αττική	Ελληνικό Ωδείο	Ένα από τα πρώτα κτίρια που ανοικοδομήθηκε στην Αθήνα όταν έγινε πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους. Χτίστηκε το 1836 από το Δανό αρχιτέκτονα Χριστιανό Χάνσεν. Βρίσκεται στην οδό Φειδίου 3.	Το Βήμα(6/12/1972):5	31

Αττική	Μέγαρο της οδού Σταδίου	Βρισκόταν στην οδό Σταδίου 29 και ήταν ιδιοκτησία του Ταμείου Συντάξεως και Ασφαλίσεων Υγειονομικών (ΤΣΑΥ).	Το Βήμα(24/3/1970):5	32
Αττική	Διδακτήρια Ραλλείου Σχολής	Περιλάμβανε Δημοτικό, Γυμνάσιο και Παιδαγωγική Ακαδημία. Επίσης στο τετράγωνο των οδών Βασ. Γεωργίου Α', Βασ. Κωνσταντίνου, Ιακ. Δραγάτη και Κολοκοτρώνη στεγάζονταν και δέκα εμπορικά καταστήματα. Το τετράγωνο κατεδαφίστηκε όλο για να ανεγερθεί Δημαρχιακό Μέγαρο στον Πειραιά.	Το Βήμα(30/3/1969):5	33
Αττική	Ξενοδοχείο Ακταίων	Βρισκόταν στο Νέο Φάληρο. Χτίστηκε από τον Πάνο Καραθανασόπουλο, μαθητή του Τσίλλερ. Εγκαινιάστηκε το 1903 και για δεκαετίες ήταν το κέντρο της αναψυχής για την ελίτ της Αθήνας. Κατεδαφίστηκε επί Αριστείδη Σκυλίτση, αλήστου μνήμης διορισμένου από τη Χούντα δημάρχου Πειραιά.	Φαρμάκης 2015	34
Αττική	Βίλα Μαργαρίτα	Βρισκόταν στη συμβολή των λεωφόρων Βασιλίσσης Σοφίας (τότε Κηφισίας) και Μεσογείων. Χτίστηκε στα πρώτα χρόνια του 20 ^{ού} αιώνα. Θύμιζε κάστρο, είχε πύργους και πολεμίστρες και ήταν χτισμένο από πέτρα. Η άποψη της κυβέρνησης της Χούντας ήταν ότι το κτίσμα δεν είχε τίποτα από ελληνική αρχιτεκτονική παράδοση και δε χρειαζόταν να διατηρηθεί.	Φαρμάκης 2015	35

Αττική	Οικία Τσοποτού	Βρισκόταν στη γωνία Πειραιώς και Μενάνδρου. Πρόκειται για αντίγραφο του Μνημείου του Λυσικράτη στην Πλάκα. Κατεδαφίστηκε το 1970.	Φαρμάκης 2015	36
Αττική	Νοσοκομεία Αιγινήτειο και Αρεταίειο	Τα Νοσοκομεία Αιγινήτειο και Αρεταίειο, κληροδοτήματα των καθηγητών Δ.Αιγινήτη και Θ.Αρεταίου, στην περιοχή της νεοδημιουργημένης Πενεπιστημιούπολης, στα Κουπόνια, θα κατεδαφιστούν για να δημιουργηθούν νέα σύγχρονα κτίρια.	Το Βήμα(22/1/1970):5	
Αττική	Δημοτικό Σχολείο Πευκακίων	Έργο του Πικιώνη το οποίο θα κατεδαφιστεί για να ανεγερθεί άλλο πολυώροφο κρατικό δημοτικό σχολείο το οποίο θα χωράει περισσότερα παιδιά.	Το Βήμα(8/9/1971):5	
Αττική	Παλιό Νοσοκομείο Συγγρού	Παλιό Νοσοκομείο Συγγρού. Δημιούργημα των αρχών του 19 ^{ου} αιώνα. Συγκρότημα χαμηλόροφων, κεραμοσκεπών οικίσκων βρίσκεται στο κέντρο μίας ξενοδοχο-οικιστικής περιοχής. Πιθανόν θα κατεδαφιστεί διότι η μορφολογική διαφορά των κτιρίων των δύο εποχών είναι εμφανέστατη.	Το Βήμα(3/4/1974)	
Αττική	Πλατεία Ικάρων, Παλιό Φάληρο	Η πλατεία Ικάρων που βρίσκεται στο Δέλτα, απέναντι από τα κατεδαφιζόμενα κτίρια της Αεροπορίας, θα οικοπεδοποιηθεί.	Το Βήμα(11/6/1969):5	
Αττική	Δημοτική Επιχείρηση Φωταερίου	Η Δημοτική Επιχείρηση Φωταερίου, το Γκάζι, θα κατεδαφιστεί και θα μεταβληθεί σε πάρκο. 34 στρέμματα καταλαμβάνουν οι εγκαταστάσεις Φωταερίου.	Το Βήμα(2/3/1972):5	

Αττική	Πειραιάς	Κατεδαφίζεται η κεντρική αγορά του Πειραιά για να δημιουργηθεί 26ώροφο κτίριο του Εμπορικού Κέντρου.	Το Βήμα(6/2/1969):4	
Αττική	Αθήνα	Στην οδό Πειραιώς, απέναντι από Νεκροταφείο των αρχαίων Αθηνών, η παλιά λαχαναγορά θα μετατραπεί, αφού κατεδαφιστεί, σε πνεύμονα πράσινου.	Το Βήμα(12/11/1967):4	
Αττική	Αθήνα	Διαπλάτυνση της λεωφόρου Μεσογείων, απαλλοτριώσεις κτιρίων κατά μήκος του δρόμου και κατεδάφιση αυτών	Το Βήμα(30/5/1969):5	
Αττική	Αθήνα	Στην οδό Ζαγοράς δημιουργείται και δεύτερος κλάδος με την κατεδάφιση όλων των σπιτιών που βρίσκονται ανεβαίνοντας τη Μεσογείων	Το Βήμα(30/5/1969):6	
Αττική	Βαρβάκειος Αγορά	Στην οδό Αθηνάς, τρία 14ώροφα κτίρια θα ανεγερθούν. Καταστρέφεται η παλαιά Βαρβάκειος αγορά και στη θέση της δημιουργούνται 2 πολυώροφα κτίρια.	Το Βήμα(9/4/1969):7 Το Βήμα(31/3/1974):10	
Αττική	Αθήνα	Διάνοιξη της οδού Φιλελλήνων, διαπλάτυνση λεωφόρου Καβάλας. Κατασκευή της λεωφόρου Σταυρού και απαλλοτριώσεις κατά μήκος των οδών.	Το Βήμα(8/4/1969):9	
Αττική	Παλαιό Υπουργείο Εξωτερικών	Βρισκόταν στην οδό Φιλελλήνων 12	Το Βήμα(13/7/1969):8 Καρδαμίτση-Αδάμη 2010	
Αττική	Τράπεζα Πειραιώς	Βρισκόταν στη γωνία Σταδίου και Κοραή	Το Βήμα(13/7/1969):8	
Αττική	Μέγαρο Σερπιέρη	Βρισκόταν στη γωνία Εδουάρδου Λώ και Πανεπιστημίου	Το Βήμα(13/7/1969):8	
Αττική	Αρχοντικό της οικογένειας Γρηγορίου	Βρισκόταν στην οδό Κανάρη	Το Βήμα(13/7/1969):8	

Αττική	Κινηματογράφος «Έσπερος» και όλο το οικοδόμημα επί της οδού Σταδίου	Ένας από τους πιο παλιούς κινηματογράφους της Αθήνας, ένας από τους προπολεμικούς «ναούς» της 7ης Τέχνης.	Το Βήμα(13/7/1969):8 Το Βήμα(28/8/1969):5	
Αττική	Γραφεία της εφημερίδας «Νέα Ημέρα»	Βρίσκονταν στη γωνία Σταδίου και Αμερικής, η οποία κατεδαφίστηκε όλη για να δημιουργηθεί ακόμα ένα μεγαθήριο.	Το Βήμα(13/7/1969):8	
Αττική	Θέατρο «Κεντρικόν»	Βρισκόταν στην πλατεία Κολοκοτρώνη. Χρονολογείται στα τέλη του 19 ^{ου} αιώνα. Το ίδιο κτίριο ήταν οι στάβλοι του Συγγρού. Από το 1910 λειτουργούσε εκεί η «Ρουμάνικη Ταβέρνα» μέχρι την Κατοχή. Στον ίδιο χώρο λειτούργησε το θέατρο Κεντρικόν, πρώην Φύρστ.	Το Βήμα(13/7/1969):8 Γεραμάνης 1999	
Αττική	Μέγαρο Δεσπόζιτου	Βρισκόταν στην οδό Σταδίου.	Το Βήμα(13/7/1969):8	
Αττική	Κατάστημα «Απότσου»	Ένα από τα τελευταία γραφικά στέκια της Αθήνας. Βρισκόταν στην οδό Σταδίου 5. Ιδρύθηκε το 1896	Το Βήμα(13/7/1969):8 Το Βήμα(5/3/1969):4	
Αττική	Μέγαρο «Ρεξ»	Το μόνο θεατρικό μέγαρο εκτός του Εθνικού που υπήρχε στην Αθήνα. Πρωτολειτούργησε το 1937 με τη Μαρίκα Κοτοπούλη.	Το Βήμα(22/7/1971):4	
Αττική	Δημοτικό Νοσοκομείο	Βρίσκεται στην οδό Ασκληπιού και, εκτός από την κατεδάφιση του κτιρίου, χάνεται και η γραφικότητα της οδού η οποία φιλοξενούσε από το 1922 το στέκι των βιβλιοπωλών. Στη θέση του θα δημιουργηθεί το Δημοτικό Θέατρο Αθηνών	Το Βήμα(21/10/1971):5 Το Βήμα(8/8/1969):5 Το Βήμα(19/5/1972):5 Το Βήμα(19/3/1969):5	
Αττική	Αγροτική Τράπεζα	Βρισκόταν στην οδό Πανεπιστημίου	Το Βήμα(9/5/1969):5	

Αττική	Μέγαρο Αφθονίδα	Βρισκόταν στη διασταύρωση των οδών Παπαρηγοπούλου και Παρνασσού. Εκεί έμεινε για πολλά χρόνια ο Όθωνας και μπήκε ως νύφη η Αμαλία.	Το Βήμα(9/5/1969):5 Το Βήμα(1/6/1969):11	
Αττική	Ορφανοτροφείο Χατζηκώστα	Βρισκόταν επί της οδού Πειραιώς	Το Βήμα(9/5/1969):5	
Αττική	Κινηματογράφοι Πάνθεον, Κοτοπούλη, Σταρ, Ροζικλαίρ, Αλάσκα, Αθηναϊκόν	Κλείνουν οι κινηματογράφοι στο κέντρο της πόλεως και ταυτόχρονα πλημμυρίζουν οι συνοικίες από κινηματογραφικές αίθουσες.	Το Βήμα(26/9/1970):5	
Αττική	Αίγλη Ζαπτείου	Ένα από τα πλέον προσφιλή αθηναϊκά κέντρα.	Το Βήμα(16/11/1967):4 Το Βήμα(18/11/1967):4	
Αττική	Κτίριο 19 ^{ου} αιώνα, Ομόνοια	Καταστρέφονται οι προσόψεις των κτιρίων της Πλατείας Ομονοίας. Στην είσοδο Κοραή δεξιά βρισκόταν το μέγαρο του Γενικού Λογιστηρίου και αριστερά κτίριο του 19 ^{ου} αιώνα. Η αριστερή γωνία κατεδαφίστηκε για να δημιουργηθεί σύγχρονο μεγαθήριο.	Το Βήμα(22/5/1974):2	
Θεσσαλονίκη	Απολυμαντήριο Αρετσούς	Πλαζ στο χώρο του Απολυμαντηρίου Αρετσούς.	Απογευματινή(13/5/1967):1	
Θεσσαλονίκη	Νεοκλασικό κτίριο Θεσσαλονίκης	Στεγαζόταν το ΙΚΑ το οποίο, αν και υπήρχε απαγόρευση κατεδάφισης από το 1972, αποφάσισε την κατεδάφισή του για να δημιουργηθεί πολυώροφο νοσοκομείο.	Το Βήμα(26/6/1974):4	
Θεσσαλονίκη	Νεοκλασικό κτίριο	Νεοκλασικό αρχοντικό, στη διασταύρωση των οδών Βασιλίσσης Όλγας και 25ης Μαρτίου, στη λεγόμενη τον παλιό καιρό, περιοχή των Εξοχών	Το Βήμα(14/10/1972):4	37
Θεσσαλονίκη	Ωδείο Θεσσαλονίκης	Το παλαιότερο κρατικό ωδείο στην Ελλάδα. Ιδρύθηκε το 1915.	Το Βήμα(20/9/1969):5	38

Αχαΐας	Οικία Βουρλούμη	Αρχοντικό των Πατρών. Αξιόλογο δείγμα της λαϊκής αρχιτεκτονικής.	Το Βήμα(18/12/1969):5 Το Βήμα(17/8/1969):11	39
--------	-----------------	--	--	----

5.1.2 Αλλοιώσεις φυσικού τοπίου και οικιστικών συνόλων

Η ελληνική μνήμη εξοστρακίστηκε σταδιακά. Μαζί με τα ιστορικά κτίρια της Αθήνας και ο θησαυρός των αρχοντικών και παραδοσιακών κτιρίων της επαρχίας της χώρας καταστράφηκε συστηματικά. Σε αυτό συνέργησαν η πλήρης άγνοια, η αδιαφορία των υπευθύνων και ο κερδοσκοπικός οίστρος τόσο της δημόσιας όσο και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας (Το Βήμα(13/4/1973):5). Παραδοσιακοί ορεινοί και νησιωτικοί οικισμοί άλλαξαν όψη από τις οικοδομές και τα μέτρα τουριστικής ανάπτυξης που δεν ακολούθησαν τις τοπικές αναλογίες και αντικατέστησαν τα γραφικά αρχιτεκτονικά στοιχεία με καινούριες άτεχνες και συχνά άβολες δομικές λύσεις οι οποίες αλλοίωσαν το μοναδικό τοπικό χρώμα των περιοχών αυτών (Το Βήμα(29/9/1974):9, Το Βήμα(24/12/1972):15).

Χαρακτηριστικό θύμα της ανεξέλεγκτης τουριστικής ανάπτυξης υπήρξε η Μύκονος. Συγκεκριμένα, εντός ολίγων ετών, λόγω των αθρόων οικοδομικών αδειών που χορηγήθηκαν εκ των οποίων πολλές αφορούσαν κατεδαφίσεις, της ανέγερσης μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων και της επέκτασης του οικισμού χωρίς σχέδιο, αλλοιώθηκε η γραφικότητα του νησιού. Η Μύκονος αποτέλεσε ουσιαστικά της αρχή ενός πραγματικού φαινομένου σύγχρονης βιομηχανίας του τουρισμού. Επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης ήταν η απότομη αύξηση των εμπορικών καταστημάτων και των χώρων διασκέδασης στην παραλία, ταμπέλες κάλυπταν ένα μεγάλο μέρος της οπτικής εντύπωσης που είχε ο επισκέπτης από τον κεντρικό δρόμο και την πλατεία της παραλίας, σπίτια ακαθόριστου και αφηρημένου ρυθμού ξεφύτρωναν παντού, με στριφτές σιδερένιες κλίμακες, με τετράγωνα άχρωμα μπαλκόνια, με πόρτες σιδερένιες «αθηναϊκές» και με «γαλλικά» παραθυρόφυλλα, καλύπτοντας όποιον ελεύθερο χώρο είχε μείνει στο νησί. Η γραφικότητα του κυκλαδίτικου νησιού, η παραδοσιακή του αρχιτεκτονική και το φυσικό κάλλος του αλλοιώθηκαν οριστικά (Το Βήμα(3/10/1969):5, Το Βήμα(15/6/1972):5, Το Βήμα(30/6/1972):5).

Αντίστοιχο παράδειγμα αποτέλεσε η Ύδρα (Εικ.40-42). Σταδιακά καταστράφηκε ο αρχιτεκτονικός ρυθμός του νησιού. Συγκεκριμένα, χτίζονταν σπίτια πάνω σε κάστρα, μεγαθήρια στα στενοσόκακα, εξώστες που κάλυπταν τα μικρά δρομάκια και οικοδομές που κατέστρεφαν το φυσικό τοπίο. Οι γραφικές ξύλινες πόρτες των υδραΐκων σπιτιών εξαφανίζονταν σταδιακά, δίνοντας τη θέση τους σε κοινές σιδερένιες κατασκευές, το τσιμέντο κυριαρχούσε στις νεότερες οικοδομές, χωρίς καμία προσπάθεια να ενταχθούν αισθητικά τα νέα αρχιτεκτονήματα στο τοπίο του νησιού. Στο βωμό των γρήγορων τουριστικών μέτρων και της πλήρους τουριστικής εκμετάλλευσης του νησιού θυσιάστηκε η γραφικότητά του. Η καταστροφή που επέφερε το τσιμέντο στο νησί ήταν η μεγαλύτερη. Χαρακτηριστικό είναι το χτίσιμο ενός κανονιού του Αγώνα μέσα στο τσιμέντο που στρώθηκε στο δρόμο του Μανδρακίου, όπου ήδη τα μαγαζιά του Μιαούλη και το Καρνάγιο είχαν γίνει ξενοδοχειακή μονάδα. Αξιοσημείωτο επίσης, είναι το γεγονός ότι με την υπ' αριθμόν 1824/24-4-1962 απόφαση της Υπηρεσίας Αρχαιοτήτων, η Ύδρα χαρακτηρίστηκε από νωρίς ως ιστορικός τόπος, ιδιαίτερης σημασίας από άποψης ελληνικής αρχιτεκτονικής και ελληνικής ιστορίας. Ωστόσο, οι καταστροφές και οι μη μελετημένες επεμβάσεις δεν μπόρεσαν να αποφευχθούν. Τέλος, εν όψει των άπειρων κινδύνων που διέτρεχε το νησί από τα έργα ανάπτυξης, ο διεθνής οργανισμός προστασίας του περιβάλλοντος Eurora Nostra εξέδωσε ψήφισμα διάσωσης του νησιού το 1972, αλλά και πάλι δεν ανεκόπη η αλλοίωση της Ύδρας (Το Βήμα(8/7/1971):5, Το Βήμα(12/7/1972):5, Το Βήμα(3/8/1971):5, Το Βήμα(4/8/1971):5, Το Βήμα(6/8/1971):4, Το Βήμα(21/8/1971):5, Το Βήμα(27/5/1972):5).

Η Κέρκυρα υπήρξε ακόμη ένα θύμα της τουριστικής ανάπτυξης (Εικ.45-46). Η πολεοδομική σύνθεση της Κέρκυρας ως οργανωμένης πολιτείας δεν προγραμματίστηκε και δεν σχεδιάστηκε. Διαμορφώθηκε μέσα σε πέντε αιώνες, ανάλογα με τις εκάστοτε στρατιωτικές, οικιστικές, εξωραϊστικές ανάγκες και υιοθετώντας κάτι από την πολιτιστική παράδοση των ξένων κυρίαρχών της. Στην πολεοδομική έκφραση του νησιού έχουν αποτυπώσει τη σφραγίδα του πολιτισμού τους οι Βενετσιάνοι, οι Γάλλοι, οι Άγγλοι και ο ελληνικός νεοκλασικισμός. Ωστόσο, το φυσικό τοπίο του νησιού αλλοιώθηκε λόγω της ανεξέλεγκτης τουριστικής ανάπτυξης. Επίσης, καταστράφηκαν οι μνημειακοί χώροι του νησιού. Συγκεκριμένα, η Παλαιοκαστρίτσα και το Κανόνι κινδύνευαν από την αλόγιστη ανοικοδόμηση, ο Ανεμόμυλος και η χερσόνησος του

Περάματος έχασαν το πράσινό τους λόγω των σπιτιών και των ξενοδοχείων τα οποία συνεχώς πολλαπλασιάζονταν και μεγεθύνονταν εις βάρος της ομορφιάς του τοπίου. Γιγαντιαίες τουριστικές μονάδες δημιουργήθηκαν λόγω της κρατικής χρηματοδότησης μέχρι 100% των τουριστικών εγκαταστάσεων το 1969, καταστράφηκαν πνεύμονες πράσινου και επεκτάθηκε το οδικό δίκτυο χωρίς σχεδιασμό ακόμη και κατά μήκος των περισσότερων ακτών του νησιού (Το Βήμα(17/9/1971):5, Το Βήμα(16/9/1973):9, Το Βήμα(5/6/1970):5, Το Βήμα(8/7/1973):8, Το Βήμα(17/11/1971):11, Το Βήμα(26/5/1974):9, Το Βήμα(21/6/1969):5, Το Βήμα(13/3/1968):7, Το Βήμα(24/2/1973):5).

Ακολουθούν αναλυτικοί πίνακες καταστροφών φυσικού τοπίου (Πίνακας 2), αλλοιώσεων παραδοσιακών οικιστικών συνόλων (Πίνακας 3) και καταστροφών νεώτερων μνημείων λόγω αρχαίων (Πίνακας 4).

Πίνακας 2:

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΦΥΣΙΚΟΥ ΤΟΠΙΟΥ				
ΝΟΜΟΣ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Αρ. Εικ.
Αττικής	Λεωφόρος Κατεχάκη	Λεωφόρος Κατεχάκη. Τροποποιείται το σχέδιο πόλεως για την αύξηση των ακάλυπτων χώρων των οικοπέδων μεταξύ των οδών Πραντούνα και Καπετάν Χρονά.	Το Βήμα(6/9/1969):5	
Αττικής	Μαρούσι	Ανοικοδόμηση του θαυμάσιου άλσους αιωνόβιων πεύκων στον Παράδεισο Αμαρουσίου. Καταγγέλλεται από την Κοσμητεία Τοπίου.	Το Βήμα(1/2/1974):5	
Αττικής	Αθήνα	Ανέγερση κτιριακού συγκροτήματος Ραδιοφωνίας-Τηλεόρασης στο πρώην κτήμα Λαναρά, εκτάσεως 40 στρεμμάτων με πρόσωπο στη λεωφόρο Μεσογείων	Το Βήμα(18/7/1969):7	

Αττικής	Δέλτα Φαλήρου	Τέσσερις πολυώροφες ξενοδοχειακές μονάδες κτίζονται στο Φαληρικό Δέλτα.	Το Βήμα(4/7/1974):1 Το Βήμα(7/3/1974):5 Το Βήμα(20/7/1967):4 Το Βήμα(21/3/1968):4	
Αττικής	Αργοσαρωνικός	Απέναντι από την Ύδρα δημιουργείται τουριστικό συγκρότημα, ένα είδος νησιωτικού χωριού.	Το Βήμα(4/4/1974):7	
Αττικής	Πάρνηθα	Η Ιερά Μονή Πετράκη πούλησε 750 στρέμματα, πευκοδάσος, το οποίο θα καταστραφεί για να δημιουργηθεί εκεί υπόδρομος-μαμούθ. Επίσης, σχέδια για τη δημιουργία καζίνο θα καταστρέψει άλλη έκταση του βουνού.	Το Βήμα(3/10/1972):5 Το Βήμα(18/10/1972):4	
Αττικής	Ύδρα	Η γραφικότητα του νησιού απειλείται από την αλόγιστη οικοδόμηση και την έλλειψη συγκεκριμένου σχεδίου τουριστικής ανάπτυξης.	Το Βήμα(8/7/1971):5 Το Βήμα(12/7/1972):5 Το Βήμα(3/8/1971):5 Το Βήμα(4/8/1971):5 Το Βήμα(6/8/1971):4 Το Βήμα(21/8/1971):5 Το Βήμα(27/5/1972):5	40 41 42
Αττικής	Ανάβυσσος	Τουριστική αξιοποίηση της περιοχής Αλυκών της Αναβύσσου. Προβλέπεται κατασκευή τουριστικών μονάδων, εστιατορίων, κέντρων διασκέδασης κ.ο.κ.	Το Βήμα(8/7/1972):5 Το Βήμα(1/3/1970):5	
Αττικής	Γλυφάδα	4 νέες μαρίνες, τριών χιλιομέτρων και καταστήματα. Το έργο είναι συνέχεια της προγραμματισμένης τουριστικής ανάπτυξης της παραλιακής ζώνης από την Καστέλλα μέχρι τη Βουλιαγμένη, με τα έργα του Φαληρικού Δέλτα. Ο χώρος αυτός θα μεταβληθεί σε «χρυσή ακτή της Ελλάδος».	Το Βήμα(11/10/1969):5 Το Βήμα(20/6/1969):7 Το Βήμα(4/2/1968):4	
Αττικής	Παλαιό Φάληρο	Πολυώροφο συγκρότημα ξενοδοχείων δημιουργείται δια του συστήματος ελεύθερης δόμησης (ελεύθερης διάταξης οικοδομικών όγκων).	Το Βήμα(13/4/1969):15	

Αττικής	Πασαλιμάνι	Σε τουριστική και εμπορική περιοχή μετατρέπεται το Πασαλιμάνι χάνοντας τη γραφική του μορφή.	Το Βήμα(31/7/1969):5 Το Βήμα(28/7/1967):4	
Αττικής	Βάρκιζα	Τουριστικές εγκαταστάσεις για 15.000 άτομα. Θα περιλαμβάνουν τρεις πύργους μπανγκαλόους, πισίνες, πλαζ, καταστήματα, εστιατόρια, εκτάσεως 130 στρεμμάτων.	Το Βήμα(5/5/1971):5 Το Βήμα(13/8/1969):5	
Αττικής	Πειραιάς	Εξωραϊσμός ακτών Πειραιά. Το γνωστό κέντρο «Σπηλιά του Παρασκευά» κατεδαφίστηκε για χάρη του εξωραϊσμού. Στη θέση του θα δημιουργηθεί γιγαντιαίο ξενοδοχείο αφού πρώτα απαλλοτριωθούν τμήματα των περιοχών Βοτσαλάκια, και της οδού Θρασυβούλου.	Το Βήμα(1/11/1967):4	
Αττικής	Λυκαβηττός	Μεγάλο συγκρότημα με ξενοδοχείο και καταστήματα δημιουργείται στους πρόποδες του βουνού από τη Μονή Πετράκη.	Το Βήμα(23/8/1973):5 Το Βήμα(22/9/1973):5	
Αττικής	Παρασκευάς (Καστέλλα)	Αναμόρφωση μεγάλου μήκους της παραλίας, διαμόρφωση πλαζ στους λιμενίσκους Μπαϊκούτσι και Σκαφάκι της Πειραιϊκής, ανέγερση τουριστικών περιπτέρων σε περίοπτες θέσεις στο λόφο του Προφήτη Ηλία και πάνω από την ακτή Βοτσαλάκια. Επίσης προβλέπεται δημιουργία υπαίθριου κυκλικού θεάτρου.	Το Βήμα(29/11/1968):4 Το Βήμα(16/3/1969):4	
Αττικής	Σχοινιάς	Έκταση 600 στρεμμάτων στην ακτή του κόλπου θα αξιοποιηθεί τουριστικά. Στην πευκόφυτη ακτή Σχοινιά-Μαραθώνα θα δημιουργηθεί γιγαντιαία τουριστική μονάδα.	Το Βήμα(4/3/1971):5 Το Βήμα(12/9/1967):4	
Αττικής	Ψυττάλεια	Μεγάλα λιμενικά έργα, μεταφορά των φυλακών και κατεδάφιση των παλιών.	Το Βήμα(2/6/1971):5	

Αττικής	Καστρί	Πλήθος πολυκατοικιών μέσα στα πεύκα. Κτίστηκαν με το σύστημα της ελεύθερης δόμησης.	Το Βήμα(7/6/1970):6	
Αττικής	Λόφος Στρέφη	Αξιοποίηση του λόφου και εγκαταστάσεις, πάρκινγκ, παιδικές χαρές και πάρκα, κέντρο αναψυχής, θέατρο κ.ο.κ.Η οδός Μπενάκη θα ισοπεδωθεί και θα διαπλατυνθεί.	Το Βήμα(17/9/1970):5 Το Βήμα(15/9/1971):5 Το Βήμα(26/8/1967):4	
Αττικής	Αθήνα	Στην κεντρική ζώνη της Αθήνας χτίζονται πέρα από τα 25 πολυώροφα γκαράζ που υπάρχουν ήδη άλλα 10. Αλλοιώνεται η φυσιογνωμία του κέντρου των Αθηνών.	Το Βήμα(27/9/1973):5	
Αττικής	Βουλιαγμένη	Πολλά ξενοδοχεία θα ανεγερθούν στην εκκλησιαστική περιουσία της Βουλιαγμένης. 2 εκατομμύρια στρέμματα φυσικής ομορφιάς θα αλλοιωθούν. Ο χώρος μεταξύ των εγκαταστάσεων του Αστέρα και του λιμενίσκου Μαλτσινιώτη θα κτιστεί από την Α.Ε. ή Εκκλησία της Ελλάδος, όπου γίνεται για πρώτη φορά ξενοδόχος, εργολάβος, βιομήχανος.	Το Βήμα(24/12/1972):17	
Αττικής	Σούνιο	Σε ένα από τα ωραιότερα σημεία της λεωφόρου Αθηνών-Σουνίου ανεγείρονται κοντά στη θάλασσα 24 μοντέρνες επαύλεις. Καταστρέφεται μία σπάνια αμφιθεατρική έκταση με μαγευτική θέα προς το Σαρωνικό.	Το Βήμα(10/9/1967):4	
Αττικής	Βούλα	Νέα μεγάλη πλαζ, λουτρικές εγκαταστάσεις μεταξύ της Βούλας και της Βουλιαγμένης.	Το Βήμα(22/3/1968):4	

Αττικής	Πεντέλη	Δραματική έκκληση της κοσμητείας τοπίου για να σωθεί το ωραίο και ιστορικό βουνό. Ήδη από το 1958 ο Δ.Πικιώνης επέμενε στη σωτηρία του βουνού. Η Πεντέλη κηρύχθηκε ως ιδιαίτερου φυσικού κάλλους τοπίο το οποίο καταστρέφεται από την ασύδοτη λατόμηση και την άτακτη δόμηση.	Το Βήμα(29/3/1969):5	
Αχαΐας	Πάτρα	Πλήρης διαμόρφωση του χώρου της παραλιακής ζώνης της Πάτρας, κατασκευή πλαζ, τουριστικά περίπτερα, λιμενίσκοι, παραθαλάσσιες τουριστικές οδοί 3 χλμ.	Το Βήμα(20/9/1967):7	
Δράμας	Δράμα	Εκτελούνται οικοδομικές και οδικές εργασίες στο εσωτερικό της πολύς χωρίς κανένα ρυμοτομικό σχέδιο.	Το Βήμα(26/8/1971):5	
Δωδεκανήσου	Πάτμος	Η γραφικότητα του ιστορικού νησιού, τα καλώδια της ΔΕΗ και της τηλεόρασης, η νέα μαρίνα τερατούργημα, η έλλειψη χωροταξικής μελέτης και διάφορες άλλες επεμβάσεις απειλούν το «ιερό νησί».	Το Βήμα(16/7/1972):11	
Δωδεκανήσου	Ρόδος	Ρυθμιστικό σχέδιο πόλεως από το γραφείο Δοξιάδη προβλέπει τουριστικές εγκαταστάσεις σε όλο το μήκος της ανατολικής και δυτικής παραλίας και σε ορισμένους τομείς της πόλεως.	Το Βήμα(23/2/1971):5 Το Βήμα(7/12/1969):5 Το Βήμα(18/6/1972):12 Το Βήμα(24/12/1972):9	43 44
Δωδεκανήσου	Φαληράκι	Οι βάρκες, τα συμπαθητικά κεντράκια, ξύλινα αλογάκια, κούνιες και προσιτές παραλίες χάνονται οριστικά. Αντικαθίστανται από δώδεκα τουριστικούς ουρανοξύστες. Τα εκτεταμένα τουριστικά έργα στοχεύουν στο να προσδώσουν στην περιοχή τουριστική βιτρίνα ευρωπαϊκής στάθμης.	Το Βήμα(28/11/1973):5	

Εύβοιας	Χαλκίδα	Μεγάλο τουριστικό συγκρότημα αρχικής δυνάμεως 436 κλινών και εν συνεχεία 2000, ανεγείρεται σε απόσταση δύο χιλιομέτρων από την Ερέτρια, δίπλα στον αρχαιολογικό χώρο, επί εκτάσεως 41 στρεμμάτων.	Το Βήμα(6/4/1969):5	
Εύβοιας	Σκύρος	Το φυσικό περιβάλλον της Σκύρου δεν επιτρέπει την αύξηση του δυναμικού των ξενοδοχείων της πέραν των 8.500 κλινών. Χρειάζεται χωροταξική μελέτη για να διασωθεί το νησί από τον υπερβολικό τουρισμό.	Το Βήμα(21/2/1974):5	
Ηλείας	Ολυμπία	Τουριστικό συγκρότημα Μιραμάρε Ολυμπία θα ανεγερθεί σε κοντινή απόσταση από την αρχαία Ολυμπία. Θα αλλοιωθεί η υπέροχη ομορφιά του περιβάλλοντος χώρου και μία θαυμάσια αμμώδης παραλία μήκους 2 χλμ.	Το Βήμα(14/10/1967):5	
Θεσσαλονίκης	Θεσσαλονίκη	Πλαζ στο χώρο του Απολυμαντηρίου Αρετσούς.	Το Βήμα(13/5/1967):1	
Θεσσαλονίκης	Θεσσαλονίκη	Αναμορφώνεται εκ βάθρων η παραλία Θεσσαλονίκης. Θα μεταβληθεί σε δυναμική ζώνη αναψυχής με ξενοδοχεία, εστιατόρια κ.ο.κ.	Το Βήμα(24/4/1970):5	
Θεσσαλονίκης	Σείχ Σου	Θα γίνει εθνικός δρυμός με ζωολογικό κήπο, τεχνητή λίμνη και μόνιμο θέατρο, τουριστικά περίπτερα κ.ο.κ.. 3 θεατράκια θα δημιουργηθούν και το υπάρχον παραμένει αναξιοποίητο.	Το Βήμα(16/9/1969):5	
Καβάλας	Καβάλα	Τουριστικός οργανισμός, με 5 έργα στην Καβάλα τα οποία θα αλλάξουν για πάντα την όψη της πόλης.	Το Βήμα(26/8/1971):5 Το Βήμα(25/3/1972):8 Το Βήμα(27/2/1968):7	

Κέρκυρας	Κέρκυρα	Η χερσόνησος του Κανονιού, απέναντι από το Ποντικονήσι, σήμα κατατεθέν του νησιού, κινδυνεύει να εξαφανιστεί μαζί με το αρχαιολογικό του παρελθόν λόγω των αδειών που δόθηκαν για ανέγερση νέων ξενοδοχειακών μονάδων και λόγω του ότι η περιοχή χαρακτηρίστηκε οικισμός και επιτρέπεται πλέον η απρογραμμάτιστη ανέγερση πολυώροφων οικοδομών. Η γενικότερη φυσιογνωμία του νησιού κινδυνεύει να αλλοιωθεί οριστικά.	Το Βήμα(17/9/1971):5 Το Βήμα(16/9/1973):9 Το Βήμα(5/6/1970):5 Το Βήμα(8/7/1973):8 Το Βήμα(7/11/1971):11 Το Βήμα(26/5/1974):9 Το Βήμα(21/6/1969):5 Το Βήμα(13/3/1968): 7 Το Βήμα(24/2/1973):5	45 46
Κορινθίας	Ξυλόκαστρο	Ο γραφικός Πευκιάς, μοναδικός φυσικός πνεύμονας εκτάσεως 208 στρεμμάτων καταστρέφεται για χάρη της τουριστικής αξιοποίησης. Ξενοδοχεία, παρκινγκ, περίπτερα κ.ο.κ. και οικοδόμηση στο πευκοδάσος.	Το Βήμα(16/9/1972):5 Το Βήμα(24/2/1973):5 Το Βήμα(19/11/1972):12	
Κυκλάδων	Μύκονος	Κινδυνεύει η γραφικότητα του νησιού λόγω αθρόων οικοδομικών αδειών που χορηγήθηκαν, εκ των οποίων πάρα πολλές αφορούσαν κατεδαφίσεις.	Το Βήμα(3/10/1969):5 Το Βήμα(15/6/1972):5 Το Βήμα(30/6/1972):5 Το Βήμα(22/9/1973):5	
Λάρισας	Λάρισα	Η Λάρισα ανοικοδομείται εκ θεμελίων. Σε κάθε τετράγωνο κτίζεται πολυώροφο κτίριο. Το σύστημα της αντιπαροχής αλλοίωσε την πόλη και στο κέντρο το υψών των πολυκατοικιών φτάνει τους 7 ορόφους. Επίσης δημιουργούνται ξενοδοχειακές μονάδες και πάρκινγκ.	Το Βήμα(12/3/1969):6	
Λέσβου	Μυτιλήνη	Στην προκυμαία της Λέσβου γιγαντιαία ξενοδοχειακή μονάδα δημιουργήθηκε στα πλαίσια της γρήγορης τουριστικής ανάπτυξης του νησιού.	Το Βήμα(12/4/1969):5 Το Βήμα(7/3/1968):7	

Λέσβου	Μυτιλήνη	Καταστροφή της μοναδικής παραλίας Μακρυγιαλός για να κατασκευαστεί προβλήτα και νέο λιμάνι για σκάφη	Το Βήμα(28/4/1973):5	
Μαγνησίας	Σκιάθος	Τουριστική αξιοποίηση της ακτής των Κουκουναριών και την παρακείμενης λίμνης Στροφυλιάς. Προβλέπονται μέτρα εξυγίανσης της λίμνης, διάνοιξη διαύλου, εκβάθυνση της λίμνης, δημιουργία οχθών από τσιμέντο, ξενοδοχείο, λουτρό, εστιατόρια και τουριστικά μαγαζιά. Αλλοίωση του χρώματος και της φυσιογνωμίας του νησιού προκαλούν και τα λιμενικά έργα.	Το Βήμα(1/6/1969):5 Το Βήμα(5/10/1973):5 Το Βήμα(25/2/1970):5 Το Βήμα(19/11/1972):12	
Μαγνησίας	Νήες Παγασητικού	Το νησάκι καταστρέφεται από τα ναυπηγία που θα δημιουργηθούν και οποιαδήποτε γραφικότητα και ομορφιά ή πιθανότητα τουριστικής ανάπτυξης χάνεται.	Το Βήμα(29/3/1974):5	
Ρεθύμνης	Ρέθυμνο	Στα πλαίσια οικονομικής αναπτύξεως του Ρεθύμνου μία σειρά γοργών μέτρων, ξενοδοχεία, νέες πλαζ, αξιοποίηση Φορτέτζας, ριζική αλλαγή Σχεδίου Πόλεως κ.ο.κ.	Το Βήμα(16/7/1970):5 Το Βήμα(21/3/1972):5	
Σερρών	Σέρρες	Τουριστική αξιοποίηση της περιοχής Αγίου Ιωάννου, με πηγές, αιωνόβια πλατάνια είναι ειδυλλιακή και γνωστή στη Μακεδονία καταστρέφεται από κατασκευή τουριστικών έργων.	Το Βήμα(27/1/1970):5	
Τρικάλων	Τρίκαλα	Οικοδομικός οργανισμός έχει πλήξει τη φυσική ομορφιά των Τρικάλων. Τουλάχιστον 100 πολυώροφες οικοδομές ανεγέρθηκαν στο κέντρο και 2000 σύγχρονα κτίσματα κάλυψαν ολόκληρη την πόλη άναρχα.	Το Βήμα(25/5/1973):5	
Φλώρινας	Πρέσπες	Τουριστική ανάπτυξη των Πρεσπών με σκοπό να γίνει τουριστικό κέντρο.	Το Βήμα(25/3/1972):8	

Χαλκιδικής	Χαλκιδική	Σύμφωνα με στοιχεία του Ε.Ο.Τ στο τέλος του 1970 οχτώ νέες τουριστικές μονάδες θα έχουν δημιουργηθεί παραλιακά των ακτών της Χαλκιδικής.	Το Βήμα(7/7/1971):5	47
Χανίων	Χανιά	Αμύθητης αξίας ενετικά κτίρια, αρχοντικά, φρούριο και λιμάνι αξιοποιούνται τουριστικώς. Μαρίνα θα δημιουργηθεί, καταστήματα και τουριστική μονάδα. Άλλο μεγάλο πρόβλημα των Χανίων είναι η δημιουργία βιομηχανικής ζώνης η οποία θα καταστρέψει ένα όμορφο και πλούσιο κομμάτι γης 935 στρεμμάτων. Στους Αγίους Αποστόλους θα δημιουργηθεί επίσης, από τη Λίττον, μέγα ξενοδοχειακό συγκρότημα αλλοιώνοντας τη φυσική ομορφιά της περιοχής.	Το Βήμα(23/7/1970):5 Το Βήμα(6/6/1973):5 Το Βήμα(1/3/1968):7 Το Βήμα(21/6/1973):5	

Πίνακας 3:

ΑΛΛΟΙΩΣΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΤΙΚΩΝ ΣΥΝΟΛΩΝ				
ΝΟΜΟΣ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Αρ. Εικ.
Αττικής	Αθήνα	Στην κεντρική ζώνη της Αθήνας χτίζονται πέρα από τα 25 πολυώροφα γκαράζ που υπάρχουν ήδη άλλα 10. Αλλοιώνεται η φυσιογνωμία του κέντρου των Αθηνών.	Το Βήμα(27/9/1973):5	
Αττικής	Ύδρα	Η γραφικότητα του νησιού απειλείται από την αλόγιστη οικοδόμηση και την έλλειψη συγκεκριμένου σχεδίου τουριστικής ανάπτυξης.	Το Βήμα(8/7/1971):5 Το Βήμα(12/7/1972):5 Το Βήμα(3/8/1971):5 Το Βήμα(4/8/1971):5 Το Βήμα(6/8/1971):4 Το Βήμα(21/8/1971):5 Το Βήμα(27/5/1972):5	40 41 42
Αττικής	Αθήνα	Το Γιουσουρούμ, τα στενά δρομάκια και η γραφική συνοικία θα κατεδαφιστούν για να γίνουν πάρκο.	Το Βήμα(20/8/1967):4	

Αττικής	Αθήνα	Πάρκο και ζωολογικός κήπος θα δημιουργηθεί στη θέση Αδάμες της Κηφισιάς και θα κατεδαφιστεί ο οικισμός.	Το Βήμα(26/3/1971):5	
Αττικής	Αθήνα	Οδός Αγίου Κωνσταντίνου, παλιότερα μία από τις σημαντικότερες περιοχές της Αθήνας, μόνη διέξοδος προς την Ιερά οδό και τώρα έχασε τη φυσιογνωμία της λόγω των σύγχρονων πολυκατοικιών που υπάρχουν κατά μήκος της. Η γραφικότητά της, τα λαϊκά μπαρ, η ένδοξη οδός Ακομινάτου με τα ποικίλα μικροεμπορικά καταστήματα καταστράφηκε οριστικά.	Το Βήμα(10/10/1968):4	
Αττικής	Μενίδι	Ολόκληρος οικισμός, εκτάσεως 7.500 στρεμμάτων, στα νότια του Μενιδίου, κατεδαφίζεται για να δημιουργηθεί το Διοικητικό Κέντρο της Αθήνας και η παρά της Κτηματικής Τραπέζης της Ελλάδος ίδρυση ενός πρότυπου οικισμού για τους υπαλλήλους του Διοικητικού Κέντρου.	Το Βήμα(5/11/1972):11 Το Βήμα(17/5/1973):5	
Αττικής	Αναφιώτικα	Γραφική συνοικία, παραδοσιακός οικισμός, κάτω από την Ακρόπολη, στην περιοχή της Πλάκας απαλλοτριώθηκε και κατεδαφίζεται για να επεκταθούν οι αρχαιολογικές σκαπάνες.	Το Βήμα(1/7/1971):4 Το Βήμα(3/1/1974):4 Το Βήμα(3/10/1970):5 Το Βήμα(4/7/1970):5 Το Βήμα(12/7/1973):5 Το Βήμα(14/1/1972):5 Το Βήμα(18/10/1968):2 Το Βήμα(21/4/1970):5 Το Βήμα(14/11/1972):5 Το Βήμα(2/6/1971):5 Το Βήμα(9/3/1973):5 Το Βήμα(12/9/1972):5 Το Βήμα(17/9/1971):5 Το Βήμα(28/12/1969):5 Το Βήμα(3/1/1969):4 Το Βήμα(16/1/1971):5 Σακελλάριος 1968):10	48

Δράμας	Δράμα	Εκτελούνται οικοδομικές και οδικές εργασίες στο εσωτερικό της πόλης χωρίς κανένα ρυμοτομικό σχέδιο.	Το Βήμα(26/8/1971):5	
Δωδεκανήσου	Πάτμος	Η γραφικότητα του ιστορικού νησιού, τα καλώδια της ΔΕΗ και της τηλεόρασης, η νέα μαρίνα τερατούργημα, η έλλειψη χωροταξικής μελέτης και διάφορες άλλες επεμβάσεις απειλούν το "ιερό νησί".	Το Βήμα(16/7/1972):11	
Ιωαννίνων	Ιωάννινα	Η λαϊκή ηπειρώτικη αρχιτεκτονική σταδιακά χάνεται ή κατεδαφίζεται και στη θέση τους δημιουργούνται μοντέρνες οικοδομές και πολυκατοικίες.	Το Βήμα(15/1/1970):5	
Καβάλας	Καβάλα	Τουριστικός οργανισμός, με 5 έργα στην Καβάλα τα οποία θα αλλάξουν για πάντα την όψη της πόλης.	Το Βήμα(26/8/1971):5 Το Βήμα(25/3/1972):27 Το Βήμα(27/2/1968):7	
Κέρκυρας	Κέρκυρα	Το εγκαταλελειμμένο χωριό της Κέρκυρας Δανήλια, γνωστό και ως «το χωριό του Μπούα», ξενοδόχου της περιοχής αποτέλεσε πρότυπο τουριστικό συγκρότημα, ενδεικτικό της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας της δεκαετίας του 70, στρέφεται στο παραδοσιακό τοπικό στοιχείο. Πρόκειται για την έναρξη του τουριστικού χωριού. Καταστράφηκε η γραφικότητα του χωριού και αξιοποιήθηκε όλο τουριστικά. Αντίστοιχο παράδειγμα το χωριό Αρόλιθος στο Ηράκλειο της Κρήτης.	Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης, 2008:79	
Κυκλάδων	Μύκονος	Κινδυνεύει η γραφικότητα του νησιού λόγω αθρόων οικοδομικών αδειών που χορηγήθηκαν, εκ των οποίων πάρα πολλές αφορούσαν κατεδαφίσεις.	Το Βήμα(3/10/1969):5 Το Βήμα(15/6/1972):5 Το Βήμα(30/6/1972):5	

Χανίων	Χανιά	Αμύθητης αξίας ενετικά κτίρια, αρχοντικά, φρούριο και λιμάνι αξιοποιούνται τουριστικώς. Μαρίνα θα δημιουργηθεί, καταστήματα και τουριστική μονάδα. Άλλο μεγάλο πρόβλημα των Χανίων είναι η δημιουργία βιομηχανικής ζώνης η οποία θα καταστρέψει ένα όμορφο και πλούσιο κομμάτι γης 935 στρεμμάτων. Στους Αγίους Αποστόλους θα δημιουργηθεί επίσης, από τη Λίττον, μέγα ξενοδοχειακό συγκρότημα αλλοιώνοντας τη φυσική ομορφιά της περιοχής.	Το Βήμα(23/7/1970):5 Το Βήμα(6/6/1973):5 Το Βήμα(1/3/1968):7 Το Βήμα (21/6/1973):5	
--------	-------	---	---	--

Πίνακας 4:

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΕΣ ΝΕΟΤΕΡΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΛΟΓΩ ΑΡΧΑΙΩΝ				
ΝΟΜΟΣ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Αρ. Εικ.
Αττικής	Οδός Αδριανού	Όλα τα οικήματα που βρίσκονται στη δεξιά πλευρά της οδού Αδριανού, από την αρχή μέχρι και το νούμερο 44, η σειρά κτισμάτων με άρτιο αριθμό, θα κατεδαφισθούν για να πραγματοποιηθούν ανασκαφές από την Αρχαιολογική Υπηρεσία.	Το Βήμα(5/4/1969):5 Το Βήμα(18/10/1968):2 Το Βήμα(7/6/1969):4 Το Βήμα(3/1/1969):4	49 50 51
Αττικής	Μοναστηράκι-Πλάκα	Τα σπίτια των οδών Κινέτου και Ηφαίστου, η νησίδα που σκεπάζει το Ωδείο του Περικλέους, κατεδαφίζονται για να επεκταθεί η αρχαιολογική σκαπάνη.	Το Βήμα(21/4/1970):5	

Βέβαια, αλλοιώσεις δεν παρατηρούνται μόνο στα νησιά και την επαρχία αλλά και στο κέντρο της Αθήνας. Ένα από τα γραφικότερα οικιστικά σύνολα, τα Αναφιώτικα στην Πλάκα, καταστράφηκαν την περίοδο της Δικτατορίας. Γενικά, προτάθηκε την περίοδο αυτή η κατεδάφιση ενός μεγάλου μέρους της Πλάκας για να έρθει στο φως το «αρχαίον άστυ» της εποχής του Περικλή το οποίο παρέμενε θαμμένο κάτω από μαγαζιά και

σπίτια. Με στόχο την επέκταση της αρχαιολογικής σκαπάνης σε ολόκληρη την περιοχή, προτάθηκε η κατεδάφιση των κτιρίων των οδών Αδριανού, Κινέττου και Ηφαιστού καθώς και η απαλλοτριώση και κατεδάφιση του οικισμού των Αναφιώτικων (Το Βήμα(21/4/1970):5, Το Βήμα(5/4/1969):5, Το Βήμα(14/1/1972:5).

Στην οδό Αδριανού λοιπόν, κατεδαφίστηκαν όλα τα κτίρια με άρτιο αριθμό, στη δεξιά πλευρά της οδού, από την αρχή μέχρι και το νούμερο 44, αυτά δηλαδή που ξεκινούν από τη μικρή πλατεία του ηλεκτρικού σταθμού του Θησείου έως και το ύψος της στοάς του Αττάλου, ακριβώς μπροστά από τις γραμμές του υπόγειου σιδηρόδρομου (Εικ.49-51). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι δύο από τα κατεδαφιστέα κτίρια χρονολογούνταν το ένα το 1831 και το άλλο το 1836 και μπορούσε κανείς να διακρίνει, εντοιχισμένα σε αυτά, κομμάτια από αρχαία μάρμαρα. Οι κατεδαφίσεις αυτές ήταν η αρχή μίας σειράς απαλλοτριώσεων με σκοπό την κατεδάφιση ενός μεγάλου τμήματος της Πλάκας με στόχο να επεκταθούν οι αρχαιολογικές ανασκαφές και να δημιουργηθεί ένας ενιαίος χώρος που θα περιλάμβανε την ελληνική και ρωμαϊκή Αγορά και άλλα αρχαία κτίρια κάτω από την Ακρόπολη (Το Βήμα(5/4/1969):5, Το Βήμα(18/10/1968):2, Το Βήμα(7/6/1969):4, Το Βήμα(3/1/1969):4).

Για τον ίδιο σκοπό, την διενέργεια αρχαιολογικών ανασκαφών, απαλλοτριώθηκε ο οικισμός Αναφιώτικα και προτάθηκε η κατεδάφισή του (Εικ.48). Τα Αναφιώτικα ήταν ένας αυτοδημιούργητος, γνήσιος παραδοσιακός οικισμός. Χαρακτηριστικό δείγμα της λαϊκής αρχιτεκτονικής ο οικισμός αυτός, στους πρόποδες της Ακρόπολης, άρχισε να δημιουργείται μεταξύ του 1831-1833, όταν η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους. Δημιουργήθηκε από τους πρώτους Αναφιώτες οι οποίοι ήρθαν στην Αθήνα ως ξακουστοί τεχνίτες και θα βοηθούσαν στην ανοικοδόμηση της πόλης. Τα Αναφιώτικα αποτελούνταν περίπου από 70 σπίτια και κατοικούνταν από περίπου 130 άτομα, εργάτες, μικροεπαγγελματίες και συνταξιούχους. Στην περιοχή αυτή διατηρούνταν ένας έντονα αγνός θεσμός της γειτονιάς που επεκτεινόταν πολλές φορές και στους επισκέπτες. Περπατώντας στα στενά δρομάκια δημιουργούνταν η αίσθηση στον επισκέπτη ότι παρέμβαινε σε κάτι ιδιωτικό. Δεν υπήρχαν άχρηστα στοιχεία αλλά κυριαρχούσε η απλότητα των σπιτιών. Η αυλή και ο δρόμος με τις γλάστρες

συνδυαζόταν τέλεια με τα άσπρα μικρά, λιτά σπιτάκια δίνοντας μία νησιωτική νότα. Μετά από την κατεδάφιση της νοτιοανατολικής συνοικίας της Ακρόπολης, μεταξύ Ακρόπολης και Λεωφόρου Διονυσίου Αεροπαγίτου, τα Αναφιώτικα ήταν η μόνη κατοικήσιμη συνοικία στις πλαγιές της Ακρόπολης, καθώς επίσης ήταν και η πιο παλιά και ενδιαφέρουσα. Θεωρούνταν ιστορικό μνημείο το οποίο θύμιζε την «αναγέννηση» της σύγχρονης πρωτεύουσας μετά την ανεξαρτησία της Ελλάδας. Επίσης, η κατεδάφιση των Αναφιώτικων, θα αλλοίωνε τον περιβάλλοντα χώρο όλου του μνημειακού χώρου της Ακρόπολης. Σύμφωνα με το Χάρτη της Βενετίας (1964) αναγνωρίζεται η αξία των μεγάλων αρχιτεκτονικών συνόλων αλλά και των ταπεινών έργων που απέκτησαν με τα χρόνια μορφωτική και ανθρωπιστική σημασία (Το Βήμα(1/7/1971):4, Το Βήμα(3/1/1974):4, Το Βήμα(3/10/1970):5, Το Βήμα(4/7/1970):5, Το Βήμα(12/7/1973):5, Το Βήμα(14/1/1972):5, Το Βήμα(18/10/1968):2, Το Βήμα(21/4/1970):5, Το Βήμα(14/11/1972):5, Το Βήμα(2/6/1971):5, Το Βήμα(9/3/1973):5, Το Βήμα(12/9/1972):5, Το Βήμα(17/9/1971):5, Το Βήμα(28/12/1969):5, Το Βήμα(3/1/1969):4, Το Βήμα(16/1/1971):5, Σακελλάριος 1968:10).

5.2 Καταστροφές σε αρχαιότητες

Την περίοδο της στρατιωτικής Δικτατορίας συντελέστηκαν και πολλές αλλοιώσεις και καταστροφές σε αρχαιότητες. Προφασιζόμενοι την τουριστική ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό, οι συνταγματάρχες είτε πρότειναν είτε έδωσαν την άδεια να κατεδαφιστούν μνημεία αρχαιολογικής σημασίας, να αποχαρακτηριστούν αρχαιολογικές περιοχές, να αλλοιωθούν με διάφορες επεμβάσεις αρχαιολογικοί χώροι (Μπούρας 2010:43).

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αρχαιολογικής καταστροφής ήταν η κατεδάφιση του Ναού Σαν Σαλβαδώρ-του Σωτήρος, στο Ηράκλειο της Κρήτης (Εικ.56-57). Πρόκειται για τον καθολικό ναό του τάγματος των Αυγουστιανών μοναχών, του 14^{ου} αιώνα. Μονόκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, το Ιερό Βήμα της οποίας καλυπτόταν από δύο γοτθικά σταυροθόλια με νευρώσεις και στις μακρές πλευρές υπήρχαν αντηρίδες υπό μορφή παραστάδων. Το 1669 ο ναός μετατράπηκε σε τέμενος της Βαλιδέ

Σουλτάνας, μητέρας του σουλτάνου, χωρίς ιδιαίτερες αλλοιώσεις εκτός από την προσθήκη μιναρέ στη βορειοανατολική γωνία εξωτερικά, και εσωτερικά της κατασκευής κόγχης προσευχής και ενός είδους άμβωνος. Από το 1926 χρησιμοποιήθηκε ως Γυμνάσιο Αρρένων με την προσθήκη ενός ανωγείου, τη διάνοιξη θυρών και δύο σειρών παραθύρων, επεμβάσεις εύκολα αφαιρούμενες για την αποκατάσταση της αρχικής του μορφής. Αξιοσημείωτο γεγονός αποτελεί το ότι βεβαιώθηκε από επιτροπή μηχανικών της Διεύθυνσης Αναστηλώσεων του Πολυτεχνείου Αθηνών, του Τεχνικού Επιμελητηρίου και του Υπουργείου Δημοσίων Έργων ότι το κτίριο έχει στατική επάρκεια σε αντίθεση με τη γνώμη της Διεύθυνσης Τεχνικών Υπηρεσιών Ηρακλείου που το έκρινε ετοιμόρροπο. Το μνημείο αντιπροσώπευε γενικά το αυστηρό στυλ της γοτθικής αρχιτεκτονικής και είχε πολλές ομοιότητες με την Εκκλησία Eremitani της Padova. Το 1970 αποφασίστηκε η κατεδάφιση του συγκεκριμένου μνημείου με πρόφαση ότι ήταν ετοιμόρροπο και ερειπωμένο. Λόγω των αντιδράσεων των διανοούμενων της χώρας, εκ των οποίων πολλοί από αυτούς κατέληξαν στο δικαστήριο κατηγορούμενοι για εξέγερση, ένας από τους εκπροσώπους του δικτατορικού καθεστώτος, ο συνταγματάρχης Σ. Παττακός κάλεσε τους τοπικούς φορείς και εκπροσώπους της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας σε συνάντηση στο Ηράκλειο και αποφάνθηκε ότι το εν λόγω μνημείο δεν ήταν προϊόν του ελληνικού πολιτισμού και έπρεπε να κατεδαφιστεί. Μετά από πολυήμερη προσπάθεια από τις μπουλντόζες το «ετοιμόρροπο» κτίριο κατεδαφίστηκε βιαστικά, χωρίς ανασκαφή ή άλλη αρχαιολογική τεκμηρίωση. Στα πλαίσια της ανάπτυξης της πόλης στη θέση του θα δημιουργούνταν πλατεία (Το Βήμα(9/6/1970):7, Το Βήμα(27/6/1970):5, Αρχαιολογικόν Δελτίον 28 (1973): ΧΡΟΝΙΚΑ:606, Gerola 1905-1932:120-122, Gratziou 2010:210-212).

Ένα ακόμη παράδειγμα αρχαιολογικής καταστροφής την περίοδο της Δικτατορίας είναι ο Μητροπολιτικός ναός της Φλώρινας, Άγιος Παντελεήμονας ο οποίος υπήρξε θύμα του Αυγουστίνου Καντιώτη, Μητροπολίτη Φλώρινας, ο οποίος είχε την πλήρη στήριξη των συνταγματαρχών. Χτίστηκε το 1890 από «σχισματικούς» της Φλώρινας, είχε σχήμα σλάβικο, εσωτερικά και εξωτερικά. Είχε τρεις τρούλους και σλάβικα παράθυρα. Οι εικόνες του τέμπλου ήταν γραμμένες στα σλάβικα. Άλλα θύματα του ίδιου, που δεν του έφτανε η «επιδιόρθωση» των αρχιτεκτονικών μελών και το ασβέστωμα τοιχογραφιών για να σβηστούν οι κυριλλικές επιγραφές, αλλά επιθυμούσε το επιδεικτικό γκρέμισμα,

ήταν ο ναός των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στο Αμύνταιο, ο Άγιος Νικόλαος στο Πλατύ Πρεσπών, ο Άγιος Αθανάσιος στην Καλλιθέα και η Αγία Παρασκευή στην Οξιά (Σουλιώτης 2000).

Τέλος, στην περιοχή Άγιος Θεόδωρος στην Ακροναυπλία, κατεδαφίστηκε την περίοδο της Δικτατορίας το ενετικό συγκρότημα των στρατώνων Francesco Grimani, του 1706 (Εικ.52). Το συγκρότημα περιλάμβανε τα κτίρια των αντρικών φυλακών και των γυναικείων. Επίσης, στον ίδιο χώρο βρέθηκε τμήμα του παλαιότερου ενετικού τείχους της περιοχής, του 1300. Αξιοσημείωτο μεταγενέστερο κτίριο ήταν και το πυροβολείο με τα χαρακώματα από τα στρατεύματα της κατοχής. Στην περιοχή αυτή προβλεπόταν να δημιουργηθεί πολυώροφη ξενοδοχειακή μονάδα. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι στις κοινές συσκέψεις του Ε.Ο.Τ. με την Αρχαιολογική Υπηρεσία, ο γενικός διευθυντής της Σ.Μαρινάτος άφησε το πεδίο ελεύθερο στον Ε.Ο.Τ. διαβεβαιώνοντας τους αρμόδιους ότι, σε έναν τόσο μεγάλης αρχαιολογικής σημασίας χώρο όπως ήταν η Ακροναυπλία, μπορούσαν να κάνουν ό,τι θέλουν (Φιλιππίδης 1975:217-218, Λαζαρίδης 1973:89,230-234, Μπούρας 2010:43).

Βέβαια, την επταετία 1967-1974, στην Ελλάδα δεν συντελέστηκαν μόνο ηθελημένες αρχαιολογικές καταστροφές. Πολλές είναι οι περιπτώσεις αρχαιολογικών και ιστορικών μνημείων, φυσικών τοπίων και οικιστικών συνόλων τα οποία αλλοιώθηκαν λόγω έλλειψης στοιχειώδους μέριμνας. Αρχαιολογικά και ιστορικά μνημεία δεν έτυχαν οποιασδήποτε συντήρησης με αποτέλεσμα είτε να αλλοιώνονται είτε να καταρρέουν. Επιπλέον, φυσικά τοπία και οικιστικά σύνολα αλλοιώθηκαν ή και καταστράφηκαν λόγω ελλιπούς νομοθεσίας για την προστασία τους. Ωστόσο, κάποιες ελάχιστες ενέργειες προστασίας, ανάδειξης και «αναστηλωτικών» επεμβάσεων την περίοδο αυτή παρατηρούνται.

Ακολουθούν αναλυτικοί πίνακες καταστροφών αρχαιοτήτων (Πίνακας 5), αλλοιώσεων αρχαιοτήτων (Πίνακας 6) και καταστροφών αρχαιοτήτων λόγω έλλειψης μέριμνας (Πίνακας 7).

Πίνακας 5:

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ				
ΝΟΜΟΣ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Αρ. Εικ.
Αργολίδας	Ακροναυπλία	Μεγάλος βενετσιάνικος στρατώνας των αρχών του 18 ^{ου} αιώνα και πολλά άλλα κτίσματα της Ακροναυπλίας, θύματα στο βωμό της γιγαντιαίας ξενοδοχειακής μονάδας.	Φιλιππίδης 1975: 217-218 Λαζαρίδης 1973:89, 230-234 Μπούρας 2010:43	52
Αττικής	Αθήνα	Η πλατεία Κλαθμώνος θα μετατραπεί σε γκαράζ. Οι χώροι στις οδούς Αθηνάς, Αριστογείτονος, Αρμοδίου και Σωκράτους θα καταστραφούν για την διαμόρφωση του χώρου. Η Κοσμητεία Τοπίου, ο αρχιτέκτονας Κ.Μπίρης και ο Σ.Μαρινάτος, λόγω εύρεσης αρχαίων και συγκεκριμένα τμήματος του τείχους των Αθηνών, αντιτίθενται στη δημιουργία πάρκινγκ. Αντίστοιχη αρχαιολογική καταστροφή του Θεμιστοκλείου τείχους έγινε σε άλλο τμήμα της πλατείας, επί κατασκευής πολυώροφης οικοδομής, στην οδό Δραγατσανίου.	Το Βήμα(5/6/1973):7 Το Βήμα(22/12/1973):5 Το Βήμα(22/12/1968):4 Το Βήμα(20/3/1969):5 Το Βήμα(10/7/1974):5	
Αττικής	Αθήνα	Σταθμός λεωφορείων κτίστηκε πάνω σε αρχαιολογικό μνημείο του 16 ^{ου} αιώνα. Πρόκειται για τον ιερό ναό Αγίου Νικολάου του Χωστού στην παρακηφισία οδό, στον Ελαιώνα. Βασιλική με τρούλο, μονόκλιτη, κατατάσσεται στην ομάδα παρόμοιων μνημείων της εποχής της Τουρκοκρατίας.	Το Βήμα(23/11/1969):5	53

Αττικής	Αθήνα	Ξύλινες βαθμίδες 15μ. Εδράζονται πάνω στα μάρμαρα των Προπυλαίων με αρχικό σκοπό να σωθούν τα μάρμαρα από τις καταστροφές από τα τακούνια των επισκεπτών. Αυτή η πρόχειρη κατασκευή ήταν απόφαση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας η οποία προέβη στο έργο χωρίς τη γνώμη ειδικών αρχιτεκτόνων, μηχανικών, τεχνολόγων, χημικών	Το Βήμα(24/5/1972):5	54
Αττικής	Πασαλιμάνι	Πλήρης νεώσοικος της εποχής της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, σπάνιας κατά τους ειδικούς αρχαιολογικής αξίας, κινδυνεύει να θαφτεί για πάντα κάτω από τα θεμέλια μίας νέας οικοδομής.	Το Βήμα(10/3/1974):4	
Αττικής	Αθήνα	Συγκρότημα ρωμαϊκών χρόνων με μία μεγάλη δεξαμενή που πιθανόν να είχε χρησιμοποιηθεί σε τόπο λατρείας στη γωνία των οδών Μηνιάτη και Αριστονίκου, στους πρόποδες του λόφου μεταξύ Αρδηττού και ιερού Ολυμπίου Διός, καταστράφηκε από μπουλντόζα.	Το Βήμα(9/6/1973):4	
Αττικής	Αθήνα	Το τζαμί Φετχιγιέ το οποίο χρησιμοποιήθηκε και ως Μουσείο Λαϊκής Τέχνης, ανεγέρθη κατά την επίσκεψη του Μωάμεθ του Πορθητού στην Αθήνα το 1458 και έγινε πρόταση να κατεδαφιστεί. Βρίσκεται στην πλατεία Μοναστηρακίου.	Το Βήμα(26/6/1973):5	

Αττικής	Αθήνα	Κατακόμβες κοντά στο Σύνταγμα. Η είσοδός τους βρίσκεται πίσω από τη Ρωσική Εκκλησία της οδού Φιλελλήνων. Κατασκευάστηκαν το 1200μ.Χ. Είχαν τρεις εξόδους, μία έβγαινε στην Ακρόπολη, μία στο Λυκαβηττό και μία στο ιερό της εκκλησίας. Η έξοδος προς Λυκαβηττό καταστράφηκε οριστικά λόγω της πυκνής ανοικοδομήσεως της περιοχής Συντάγματος.	Το Βήμα(9/8/1967):4	
Αττικής	Καρέας	Κατά τις εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης της μονής Καρέα αποφασίστηκε η κατεδάφιση του ανατολικού και νότιου τοίχου του περιβόλου.	Αρχαιολογικών Δελτίων 25 (1970): ΧΡΟΝΙΚΑ:143-144	
Αττικής	Αγία Παρασκευή	Εκκλησία Θεολόγου στην Αγία Παρασκευή	Μπούρας 2010:43	
Αττικής	Αττική	Μονή Πετράκη. Ο ναός των Ασωμάτων Ταξιαρχών αποτελεί σύνθετο σταυροειδή ναό του 10 ^{ου} αιώνα, ο αρχαιότερος βυζαντινός ναός της πρωτεύουσας, προτάθηκε από την Εκκλησία της Ελλάδος να κατεδαφιστεί για να οικοπεδοποιηθεί η έκταση.	Το Βήμα(21/4/1973):5	
Αχαΐας	Πάτρα	Μνημειώδη Ρωμαϊκά κτίσματα κατεδαφίζονται στο κέντρο των Πατρών. Βρίσκονταν στο οικόπεδο της οδού Μαιζώνος και Τριών Ναυάρχων. Δεν διατηρήθηκαν λόγω ανέγερσης πολυκατοικίας.	Το Βήμα(5/4/1973):5	
Αχαΐας	Πλατεία Υψηλών Αλωνιών, Πάτρα	Καλύφθηκαν τα Αρχαία του κεντρικού κηπαρίου και επιχωματώθηκαν. Μειώθηκε η έκταση στο Ν.Α. άκρο της πλατείας που είχε κριθεί διατηρητέα από την Αρχαιολογική Υπηρεσία η οποία πλέον διατήρησε στη δικαιοδοσία της ένα πολύ μικρό τμήμα, με απόφαση του Σ. Μαρινάτου	Το Βήμα(26/5/1970):5	

Εύβοιας	Κύμη	Εκκλησία του Αγίου Νικολάου έξω από την Κύμη. Τρίκλιτος βασιλική με ενδιαφέροντα υπολείμματα τοιχογραφιών. Τιμεντώθηκε εξωτερικά και εντοιχίστηκε πλάκα με την προσφορά των ντόπιων κατοίκων.	Το Βήμα(23/6/1974):9	
Εύβοιας	Χαλκίδα	Στην περιοχή Γύφτικα, υπάρχουν τα περίφημα παλαιοχριστιανικά μωσαϊκά που έχουν κηρυχτεί διατηρητέα και πάνω τους απλώνονται μπουγάδες.	Το Βήμα(23/6/1974):9	
Ημαθίας	Βέροια	Ο Παντοκράτωρ της Βέροιας βρίσκεται σε κατάσταση μισοερείπωσης. Η στέγη του έπεσε και γενικά συνθλίβεται από τον όγκο της νεόδμητης πολυκατοικίας.	Το Βήμα(1/9/1971):4	55
Ημαθίας	Βέροια	Αγία Βαρβάρα. Η κτιριακή κατάσταση του ναού ήταν απελπιστική. Ρωγμές και αποκλίσεις των τοίχων ήταν η αφορμή για την κατεδάφιση του μνημείου. Αποσπάστηκαν οι τοιχογραφίες εκτάσεως 120τ.μ. και μεταφέρθηκαν στην αποθήκη της Εφορείας Αρχαιοτήτων.	Αρχαιολογικόν Δελτίον,ΧΡΟΝΙΚΑ, Τόμος 28 (1973), Μέρος Β'1:20	
Ημαθίας	Βέροια	Άγιος Δημήτριος χωριού Καβάσιλα. Η κτιριακή κατάσταση του ναού καθώς και η θέση του εντός του χωριού επέβαλαν την κατεδάφισή του. Αποσπάστηκαν οι τοιχογραφίες εκτάσεως 400τ.μ. και μεταφέρθηκαν στην αποθήκη της Εφορείας Αρχαιοτήτων.	Αρχαιολογικόν Δελτίον,ΧΡΟΝΙΚΑ, Τόμος 28 (1973), Μέρος Β'1:20	
Ημαθίας	Βέροια	Κατά τις εργασίες κατεδαφίσεως του ιερού ναού της Αγίας Βαρβάρας, στην οδό Τρεμπεσίνας, μετά τον αποχαρκτηρισμό του, αποκαλύφθηκαν τρεις ενεπίγραφες πλάκες στο δάπεδο του ναού της εποχής του Σεπτιμίου Σεβήρου, χρονολογημένες μετά το 198μ.Χ.	Αρχαιολογικόν Δελτίον 29 (1973-1974):ΧΡΟΝΙΚΑ, σελ. 706 Αρχαιολογικός Δελτίον 28 (1973):ΧΡΟΝΙΚΑ, Τόμος Β'1:20	

Ημαθίας	Βέροια	Βυζαντινή Εκκλησία Κυριώτισσας	Μπούρας 2010:43	
Ηρακλείου	Ηράκλειο Κρήτης	Θαυμάσιο μεσαιωνικό μνημείο του Ηρακλείου, ο πρώην καθολικός ναός του Σωτήρος, αργότερα γνωστός ως Βαλιδέ Τζαμί, κατεδαφίζεται	Το Βήμα(9/6/1970):7 Το Βήμα(27/6/1970):5 Αρχαιολογικών Δελτίων 28 (1973): ΧΡΟΝΙΚΑ:606, Gerola 1905-1932:120-122 Gratziou 2010:210- 212	56 57
Θεσσαλονίκης	Θεσσαλονίκη	Επιχειρείται η ένωση της Αρχαίας Αγοράς με τον Άγιο Δημήτριο μέσω υπόγειας διάβασης και αφού διαμορφωθεί η πλατεία Δικαστηρίων σε αρχαιολογικό πάрко. Στην επέμβαση αυτή προβλέπεται δημιουργία πλατώ στο μισό του ύψους της αρχαίας αγοράς προς την πλευρά της οδού Ολύμπου, στο οποίο θα εγκατασταθούν καταστήματα με είδη λαϊκής τέχνης.	Το Βήμα(26/8/1971):4	
Θεσσαλονίκης	Θεσσαλονίκη	Βυζαντινό μνημείο είναι υπό κατεδάφιση. Πρόκειται για οικία του 16 ^{ου} αιώνα, κατοικία του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Θεώνα Α' (1536-1541), σε μικρή απόσταση από την Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου. Λόγος κατεδάφισης η διάνοιξη της οδού Δημητρίου Γούναρη.	Το Βήμα(3/3/1972):5	58
Κέρκυρας	Κέρκυρα	Η χερσόνησος του Κανονιού, απέναντι από το Ποντικονήσι, σήμα κατατεθέν του νησιού, κινδυνεύει να εξαφανιστεί μαζί με το αρχαιολογικό του παρελθόν λόγω των αδειών που δόθηκαν για ανέγερση νέων ξενοδοχειακών μονάδων και λόγω του ότι η περιοχή χαρακτηρίστηκε οικισμός και επιτρέπεται πλέον η απρογραμματίστη ανέγερση πολυώροφων οικοδομών. Η γενικότερη φυσιογνωμία του νησιού κινδυνεύει να αλλοιωθεί οριστικά.	Το Βήμα(17/9/1971):5 Το Βήμα(16/9/1973):9 Το Βήμα(5/6/1970):5 Το Βήμα(8/7/1973):8 Το Βήμα(7/11/1971):11 Το Βήμα(26/5/1974):9 Το Βήμα(21/6/1969):5 Το Βήμα(13/3/1968):7 Το Βήμα(24/2/1973):5	

Κυκλάδων	Νάξος	<p>Στην κεντρική προβλήτα του λιμανιού της Νάξου και κάτω ακριβώς από το λόφο όπου υπήρχε το μόνο τμήμα του αρχαίου ναού του Απόλλωνος που είχε διασωθεί, στήθηκε αψίδα από τσιμέντο, μία δεύτερη Πορτάρα.</p> <p>Δημιουργήθηκε για την υποδοχή επίσημου κρατικού κλιμακίου, που την άνοιξη του 1971 επισκέφτηκε το νησί για τον εορτασμό της 150ετηρίδος της Επανάστασης. Η ακριβής θέση του οικοδομήματος ήταν μεταξύ της αιγαιοπελαγίτικης εκκλησίας και των κλασικών ερειπίων του ναού.</p>	Το Βήμα(1/7/1972):2	59
Λάρισας	Λάρισα	<p>Το Φρούριο, το Θέατρο και οι τοιχογραφίες ναού κοντά στην αγορά της πόλης καταστρέφονται λόγω του οικοδομικού οργανισμού.</p>	Το Βήμα(1/9/1971):4	
Ξάνθη	Ξάνθη	<p>Το Φρούριο της Ξάνθης, γνωστό με την ονομασία «Τείχη της Ξανθίππης» καταρρέει εγκαταλελειμμένο. Το ίδιο και ο Πύργος στο μικρό όρος Μισεγκούν και πολλά άλλα μνημεία της βυζαντινής εποχής, κυρίως γεφύρια.</p>	Το Βήμα(1/9/1971):4	
Ρεθύμνης	Ρέθυμνο	<p>Δημιουργία τουριστικών εγκαταστάσεων πάνω στο Φρούριο της Φορτέζας.</p>	<p>Το Βήμα(2/6/1972):5 Το Βήμα(6/4/1973):5 Το Βήμα(16/1/1972):12</p>	

Φλώρινας	Φλώρινα	Ο Μητροπολιτικός ναός της Φλώρινας, Άγιος Παντελεήμονας υπήρξε θύμα του Αυγουστίνου Καντιώτη, Μητροπολίτη Φλώρινας. Χτίστηκε το 1890 από «σχισματικούς» της Φλώρινας, είχε σχήμα σλάβικο, εσωτερικά και εξωτερικά. Είχε τρεις τρούλους και σλάβικα παράθυρα. Οι εικόνες του τέμπλου ήταν γραμμένες στα σλάβικα. Άλλα θύματα του ίδιου, που δεν του έφτανε η «επιδιόρθωση» των αρχιτεκτονικών μελών και το ασβέστωμα τοιχογραφιών για να σβηστούν οι κυριλλικές επιγραφές, αλλά επιθυμούσε το επιδεικτικό γκρέμισμα, ήταν ο ναός των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στο Αμύνταιο, ο Άγιος Νικόλαος στο Πλατύ Πρεσπών, ο Άγιος Αθανάσιος στην Καλλιθέα, η Αγία Παρασκευή στην Οξιά.	Σουλιώτης 2000	
Φωκίδας	Κάλλιον της Δωρίδος	Τάφοι των Ελληνιστικών, Ρωμαϊκών και γεωμετρικών χρόνων, όπως και το κέντρο του αρχαίου Καλλίου καλύφθηκαν από τα ύδατα λόγω των έργων υδρεύσεως της Αθήνας στον ποταμό Μόρνο.	Το Βήμα(7/6/1973):9	

Πίνακας 6:

ΑΛΛΟΙΩΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ				
ΝΟΜΟΣ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Αρ. Εικ.
Αττικής	Αθήνα	Πρόταση του κ.Γεώργιου Τσοπάκη, αντισυνταγματάρχη πεζικού εν πολεμική διαθεσιμότητα, μετατροπής του Παρθενώνα σε ναό της Αγίας Τριάδος.	Το Βήμα(7/8/1970):5	

Αττικής	Αθήνα	Πρόταση του κ.Γεώργιου Τσοπάκη, αντισυνταγματάρχη πεζικού εν πολεμική διαθεσιμότητα, μετατροπής του ναού του Απόλλωνος στο Σούνιο σε ναό του Αγίου Νικολάου.	Το Βήμα(7/8/1970):5	
Αττικής	Ακρόπολη	Στο χώρο της Ακροπόλεως που τον διαμόρφωσε κατά τρόπο θαυμαστό ο Πικιώνης, κατασκευάστηκαν μόνιμα καταστήματα λαϊκής τέχνης, μπροστά από τα προπύλαια καταστρέφοντας τη φυσιογνωμία του χώρου.	Το Βήμα(25/6/1969):5	
Αττικής	Φιλοπάππου	Άι Δημήτρης Λουμπαρδιάδης αλλοιώνεται και παραμορφώνεται από επεμβάσεις και πρόσθετα κτίσματα για την κάλυψη όλο και περισσότερων επισκεπτών. Πρόκειται για έργο του Πικιώνη, μνημείο της νεότατης (τότε) ελληνικής αρχιτεκτονικής, έθεσε νέους κανόνες κάλλους και χρονολογείται μεταξύ του 1950-1960.	Το Βήμα(29/3/1972):5	
Ηλείας	Ολυμπία	Πρόταση δημιουργίας «Άλσους Θησαυρών» στην Αρχαία Ολυμπία από την Ελληνική Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων. Οι Θησαυροί θα ανεγερθούν κατά τον πρότυπο ρυθμό και σχήματα του εκάστοτε Κράτους. Πανσπερμία ρυθμών και αρχιτεκτονικών χαρακτήρων πρόκειται να αλλοιώσουν βάνουσα τον αρχαιολογικό χώρο.	Το Βήμα(18/5/1973):5 Το Βήμα(17/5/1973):5	

Πίνακας 7:

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΛΟΓΩ ΕΛΛΕΙΨΗΣ ΜΕΡΙΜΝΑΣ				
ΝΟΜΟΣ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Αρ. Εικ.

Αιτωλοακαρνανίας	Αιτωλοακαρνανία	Ο ναός του Διός, χτισμένος το 450 π.Χ. περιμένει να αναστηλωθεί. Αρχιτεκτονικά μέλη του βρίσκονται διάσπαρτα στους γύρω αγρούς και καταστρέφονται	Το Βήμα(14/7/1971):4	
Αιτωλοακαρνανίας	Αγρίνιο	Το αρχαίο κάστρο της Παραβόλας, του 4 ^{ου} αιώνα π.Χ., το οποίο σώζεται σε καλή κατάσταση είναι εγκαταλελειμμένο και χρησιμοποιούνται τμήματά του για άλλες σύγχρονες χρήσεις.	Το Βήμα(19/1/1974):5	
Αιτωλοακαρνανίας	Παναγία της Παναξιώτισσας, Μεσολόγγι.	Βυζαντινό μνημείο, 1000 και πλέον ετών, στο χωριό Μαυρολίμνη. Εξωτερικά διατηρεί την αρχιτεκτονική του ενώ εσωτερικά οι τοιχογραφίες έχουν αβεστωθεί. Κινδυνεύει να καταρρεύσει.	Το Βήμα(2/9/1971):4	
Αρκαδίας	Αρκαδία	Κίνδυνος διαγράφεται για τα ερείπια της αρχαίας Ψωφίδος την οποία ίδρυσαν τον 12 ^ο αιώνα π.Χ. οι Αζανίτες. Η διαπλάτυνση δρόμου και η κατασκευή πάνω στα αρχαία του νέου οικισμού καταστρέφουν τον αρχαιολογικό χώρο.	Το Βήμα(19/8/1972):5	
Αχαΐας	Αχαΐα	Εγκαταλελειμμένοι, μεγάλης αρχαιολογικής σημασίας Βυζαντινοί ναοί του 9 ^{ου} μέχρι και του 12 ^{ου} αιώνα κινδυνεύουν να καταστραφούν.	Το Βήμα(10/1/1970):5	
Αχαΐας	Πάτρα	Απαραίτητες κρίνονται οι ανασκαφές στην ακρόπολη της Πάτρας διότι πολλά αρχιτεκτονικά μέλη αρχαίων κτισμάτων διαφαίνονται σε διάφορα σημεία των τειχών. Όλο το αρχαιολογικό σύνολο είναι εγκαταλελειμμένο.	Το Βήμα(24/1/1974):5	
Αχαΐας	Αιγιαλεία	Οι τοιχογραφίες και τα μωσαϊκά της εκκλησίας του Μεγάλου Σπηλαίου κινδυνεύουν λόγω έλλειψης συντήρησης. Επίσης η όποια συντήρηση έγινε στα μωσαϊκά ήταν η προσθήκη τσιμέντου.	Το Βήμα(9/2/1971):4	

Αχαΐας	Αχαΐα	Ένα εξαιρετικό δείγμα της Βυζαντινής περιόδου, κοντά στο χωριό Δραγανό, χρησιμοποιείται ως ποιμνιοστάσιο. Ο ναός είναι εγκαταλελειμμένος και καταστρέφεται τόσο από φυσικές φθορές όσο και από ανθρώπινες επεμβάσεις.	Το Βήμα(10/3/1971):5	
Αχαΐας	Χωριό Βασιλική, Πάτρα	Ερείπια παλαιοχριστιανικής εκκλησίας είναι εγκαταλελειμμένα και κινδυνεύουν με κατάρρευση.	Το Βήμα(2/9/1971):4	
Εύβοιας	Χαλκίδα	Αρχοντικό της οδού Παίδων 16, άλλοι το ονόμαζαν του Βάιλου και άλλοι το σαρσί του πασά του Εγριμπέζ. Λόγω έλλειψης προστασίας και συντήρησης το εξαιρετικό ξυλόγλυπτο ταβάνι του καλού οντά του σπιτιού κατέρρευσε και καταστράφηκε οριστικά.	Το Βήμα(21/12/1973):4	
Εύβοιας	Εύβοια	Το αρχαίο θέατρο της Ερέτριας που είναι εγκαταλελειμμένο στην τύχη του από την εποχή του Ξέρξη (380π.Χ.) χρειάζεται αναστήλωση και αναμαρμάρωση για να μην καταστραφεί πλήρως. Το ίδιο και το Φρούριο.	Το Βήμα(9/3/1968):5	
Ευρυτανίας	Αιτωλία	Η βασιλική της Παλαιοκατούνας, βυζαντινή εκκλησία πρέπει να απαλλαγεί από τα διάφορα προκτίσματα και τις άλλες προσθήκες, να αποκατασταθούν οι τοιχογραφίες οι οποίες καλύφθηκαν με ασβέστη και να συντηρηθεί ώστε να διασωθεί.	Το Βήμα(27/6/1971):12	
Ηλείας	Πύργος	Η βυζαντινή εκκλησία της Παλαιοπαναγιάς του 10 ^{ου} αιώνα είναι εγκαταλελειμμένος και έχει υποστεί σημαντικές φθορές λόγω έλλειψης συντήρησης.	Το Βήμα(2/11/1968):2	

Ιωαννίνων	Ιωάννινα	Εκκλησίες αρχαιολογικής και αισθητικής σημασίας καταστρέφονται λόγω έλλειψης μέριμνας. Σε αυτές συγκαταλέγονται ο Άγιος Μηνάς του Μονοδενδρίου, ο Άγιος Νικόλαος και η Παναγιά της Βίτσας.	Το Βήμα(1/9/1971):4	
Λάρισας	Λάρισα	Το Κάστρο της Ωριάς στην Κοιλάδα των Τεμπών, το Κάστρο Καστρίου και του Βολοχού κινδυνεύουν. Επίσης και το μοναστήρι του Αγίου Δημητρίου Κονομίου (Κομνηνού).	Το Βήμα(1/9/1971):4	
Λέσβου	Θέρμη Μυτιλήνης	Παλιός πύργος με 5 έργα-τοιχογραφίες του Θεόφιλου είναι εγκαταλελειμμένο χωρίς καμία μέριμνα.	Το Βήμα(11/7/1970):5	
Λέσβου	Μυτιλήνη	Το Φρούριο αναφέρεται στον επίσημο ενετικό κατάλογο του 1260. Άμεσος κίνδυνος κατάρρευσης τμημάτων λόγω εγκατάλειψης.	Το Βήμα(14/12/1971):6	
Μεσσηνίας	Κυπαρισσία	Το επαρχείο της Κυπαρισσίας, ενδιαίτημα του Παλαμά, κτίριο κτισμένο πριν το 1831, είναι εγκαταλελειμμένο και ετοιμόρροπο.	Το Βήμα(25/1/1970):5	
Μεσσηνίας	Μεθώνη	Το μόνο Καποδιστριακό Σχολείο έχει γίνει αποθήκη λιπασμάτων και πεταλωτήριο. Καμία μέριμνα για ένα κτίριο της εποχής του Καποδίστρια.	Το Βήμα(17/8/1969):5	
Τρικάλων	Τρίκαλα	Το Ασκληπιείο της Τρίκκης βρίσκεται ακόμη θαμμένο κάτω από όγκους χωμάτων και οικοδομούνται από πάνω σύγχρονα κτίσματα. Απαραίτητη η αρχαιολογική σκαπάνη.	Το Βήμα(10/2/1970):5 Το Βήμα(14/12/1971):6	
Τρικάλων	Αχλαδοχώρι Τρικάλων	Εκκλησία του 12 ^{ου} αιώνα, μεγάλης αρχαιολογικής σημασίας κινδυνεύει.	Το Βήμα(1/9/1971):4	
Χανίων	Κρήτη	Μικρό αρχαίο θέατρο του Άπτερα της Κρήτης, στα Λευκά Όρη, εγκαταλελειμμένο για χρόνια, καταστράφηκε και ισοπεδώθηκε από ντόπιο γεωργό.	Το Βήμα(23/10/1971):5	

5.3 Αναστηλωτικές επεμβάσεις

Μία πρώτη μορφή επιτυχημένης αναστήλωσης στην Ελλάδα, η οποία ολοκληρώθηκε το 1967, και αποτελεί πιθανώς τις απαρχές των τεκμηριωμένων αναστηλώσεων στη χώρα, είναι της Στοάς της Βραυρώνος. Πρόκειται για την ποιοτικότερη επέμβαση μέχρι τότε, η οποία προοιωνίζει την αναστηλωτική «Σχολή» όσον αφορά την αποκατάσταση αρχαίων μνημείων (Μαλλούχου 2015:259). Την περίοδο της Δικτατορίας ένα αναστηλωτικό πρόγραμμα που συνεχίστηκε στην Ελλάδα είναι αυτό των μνημείων της Ακρόπολης. Ωστόσο, από τις αναστηλωτικές επεμβάσεις παρατηρήθηκε εμφάνιση περαιτέρω φθορών στα μνημεία(Το Βήμα(1/8/1971):9). Στο πλαίσιο αυτό, το 1968 έγινε αίτηση από την Ελληνική Κυβέρνηση προς τον κ.Μάε, γενικό διευθυντή της UNESCO, για να εκτελεσθεί εργασία ακριβούς παρατήρησης μέσω της φωτογραμμομετρικής μεθόδου όλων των μνημείων της Ακρόπολης. Η αίτηση έγινε δεκτή και στα τέλη του 1970 ο μηχανικός Καρμπονέλ διευθύνει την έναρξη των εργασιών. Οι μετρήσεις αυτές θα επέτρεπαν μία ακριβέστερη μελέτη των παραμορφώσεων που υπέστησαν τα οικοδομήματα. Ωστόσο, οι λανθασμένες αναστηλωτικές τεχνικές των περασμένων δεκαετιών όχι μόνο δε διορθώθηκαν αλλά συνεχίστηκαν παρόλο που η εφαρμογή τους επέφερε περαιτέρω φθορές. Συγκεκριμένα, οι εργασίες που είχαν γίνει στον Παρθενώνα, στα Προπύλαια και στο Ερεχθείο από τον Ν. Μπαλάνο, ο μεταλλικός σκελετός του Βήματος των Καρυάτιδων και οι σιδερένιοι σύνδεσμοι που χρησιμοποιήθηκαν, με τη σκωρία να προκαλεί σημαντικές ζημιές στα μάρμαρα, όχι μόνο δε διορθώθηκαν την περίοδο αυτή, αλλά συνεχίστηκε η χρήση σιδήρου και μπετόν αρμέ (Το Βήμα(10/3/1972):4, Το Βήμα(23/6/1971):4, Το Βήμα(24/6/1971):4, Το Βήμα, 27/6/1971):11, Το Βήμα(30/6/1971):4).

Η περίπτωση της Ακρόπολης είναι ίσως η μοναδική περίπτωση αναστηλωτικού προγράμματος την περίοδο της Δικτατορίας. Γενικά, ο όρος αναστήλωση χρησιμοποιούνταν πολλές φορές σα συνώνυμο των εννοιών ανακαίνιση, αποκατάσταση, συντήρηση. Χαρακτηριστικά, τα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας, στον ετήσιο απολογισμό τους, αναφέρουν ως αναστηλώσεις κυρίως εργασίες συντήρησης, καθαρισμών και προστατευτικών μέτρων για τις αρχαιότητες. Αναφέρονται οι εργασίες καθαρισμών και συντηρήσεων σε αρχαιολογικού χώρους στη Μεθώνη, στη Νικόπολη της Ηπείρου, στην Αθήνα στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού, στους

Φιλίππους, στη Μονή Οσίου Λουκά στη Φωκίδα και στην Αμφίπολη. Μίας μορφής αναστηλωτικές εργασίες, επεμβάσεις αποκατάστασης βάσει της αρχικής μορφής των μνημείων, περιορισμένης κλίμακας, ορισμένων τμημάτων των μνημείων, αποτελούν οι εργασίες στην Εκατονταφυλιανή της Πάρου, στο Κάστρο του Βιλαρδουίνου και τη Μονή της Παντανάσσης στο Μυστρά, στην αρχαία Αγορά της Μεσσήνης, σε διάφορους αρχαιολογικούς χώρους της Νέας Αγχιάλου και στις Αρχάνες της Κρήτης (ΠΑΕ 1967:216-221, ΠΑΕ 1968:188-190, ΠΑΕ 1969:250-252, ΠΑΕ 1970:298-300, ΠΑΕ 1971:294, ΠΑΕ 1972:354-362, ΠΑΕ 1973:213-217, ΠΑΕ 1974:257-258).

Ακολουθεί αναλυτικός πίνακας αναστηλωτικών επεμβάσεων (Πίνακας 8).

Πίνακας 8:

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ				
ΝΟΜΟΣ	ΜΝΗΜΕΙΟ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Αρ. Εικ.
Αιτωλο-καρνανίας	Οικία Π.Παλαμά, Μεσολόγγι	Χτίστηκε αρχές του 18 ^{ου} αιώνα και εκεί γεννήθηκε και έζησε ο Κωστής Παλαμάς. Αναστηλώθηκε από την Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων.	Τζωρτζάτος 1967:5	
Αττικής	Ανάκτορα των Αθηνών (Μέγαρο Μαξίμου)	Τα βασιλικά ανάκτορα των Αθηνών, στην οδό Ηρώδου του Αττικού, ανακαινίστηκαν. Επισκευές και έργα συντήρησης φθορών πραγματοποιήθηκαν στο εσωτερικό και στο εξωτερικό με ειδική μελέτη του Υπουργείου Δημοσίων Έργων, Υπηρεσία Οικισμού. Προορίζονταν για Μουσείο της Δυναστείας. Χτίστηκαν από τον Ε.Τσίλλερ. Η ανοικοδόμησή τους άρχισε το 1891 και τελείωσαν το 1897. Ο Τσίλλερ ακολούθησε τις εντολές της πριγκίπισσας Σοφίας.	Το Βήμα(5/4/1974):5 Το Βήμα(4/5/1973):5	60
Αττικής	Οικία της Ισιδώρας Ντάνκαν, Βύρωνας Αθήνα	Το εγκαταλελειμμένο κτίριο θα επισκευαστεί και θα διαμορφωθεί καταλλήλως ώστε να μετατραπεί σε Μουσείο.	Το Βήμα(25/11/1972):4	

Αττικής	Μονή Καισαριανής	Μοναστήρι, Βυζαντινό μνημείο του 11 ^{ου} αιώνα που το 1946 ήταν εγκαταλελειμμένο και ερειπωμένο με άδεια του Αρχαιολογικού Συμβουλίου αναστηλώθηκε και αναδείχθηκε.	Το Βήμα(30/5/1972):5	61
Αττικής	Παλαιό Βρεφοκομείο Αθηνών	Βρισκόταν στην οδό Πειραιώς 51. Μετά την απόφαση μεταφοράς του το παλαιό κτίριο εκσυγχρονίστηκε ριζικά ώστε να στεγαστούν η Βιβλιοθήκη και η Καλλιτεχνική Πινακοθήκη του Δ. Αθηναίων	Το Βήμα(17/9/1969):4	
Αχαΐας	Δημοτικό Θέατρο Πατρών	Νεοκλασικό κτίριο, έργο του Ε.Τσίλλερ στην πλατεία του Βασ. Γεωργίου του Α'. Μετά από 100 χρόνια γίνεται η αποκατάστασή του και αποκτά την αρχική του μορφή.	Το Βήμα(8/10/1972):1 2 Το Βήμα(17/8/1969):1 1 Το Βήμα(16/11/1972):4	62
Αχαΐας	Αρχαίο Ωδείο Πάτρας	Με απόφαση του επιθεωρητή της Υπηρεσίας Αρχαιοτήτων Σ. Μαρινάτου εκτελούνται εσωτερικώς έργα εξωραϊσμού. Μεταφέρθηκαν δευτερευούσης σημασίας αρχαιολογικά κινητά ευρήματα στο χώρο από τις αποθήκες για να ομορφύνει ο χώρος.	Το Βήμα(26/5/1970):5 Το Βήμα(28/8/1973):4	
Ηλείας	Αρχαία Ήλιδα	Αρχαιότητες που ανακαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια κατασκευής της «λίμνης ηρεμίας» του αρδευτικού δικτύου του φράγματος του Πηνειού και επρόκειτο να κατακλυσθούν από τα νερά, μεταφέρθηκαν και αναστηλώθηκαν σε παρακείμενο λόφο. Το έργο μεταφοράς έγινε υπό την εποπτεία αρχαιολόγων	Το Βήμα(17/10/1970):5	
Ηλείας	Αρχαία Ολυμπία	Προκαταρτικές εργασίες αναστηλώσεων διεξάγονται από επιστήμονες της Γερμανικής Αρχαιολογικής Σχολής. Επιπλέον η αρχαιότητες στην Ολυμπία κέντρισαν το ενδιαφέρον της Λίττον η οποία θέλησε να χρηματοδοτήσει τις αναστηλώσεις.	Το Βήμα(12/5/1970):5 Το Βήμα(19/3/1969):4	63

Ηλείας	Ναός Φιγαλείας, Ηλεία	Ο ναός του Επικούρειου Απόλλωνα, δωρικός, περίπτερος, εξάστηλος του 430 π.Χ. αναστηλώθηκε αν και ένας κίονας από τους δεκαπέντε έχει λάβει μία επικίνδυνη κλίση μετά την αναστήλωση και κινδυνεύει με κατάρρευση όλο το οικοδόμημα.	Το Βήμα(29/3/1969):4	
Ηρακλείου	Φρούριο Κούλε, παλιό ενετικό λιμάνι Ηράκλειο Κρήτης	Το Ηράκλειο επιχειρεί να αναστηλώσει τη μεταβυζαντινή ιστορική του μνήμη. Τα ενετικά κτίσματα θα αναστηλωθούν όπως ήταν τον 16 ^ο αιώνα που κτίστηκαν.	Το Βήμα(16/1/1972):1 2 Το Βήμα(11/8/1970):7	
Ηρακλείου	Λόγγια, Ηράκλειο Κρήτης	Αναστήλωση του θαυμάσιου αρχιτεκτονικού οικοδομήματος του 16 ^{ου} αιώνα από το Δήμο και την Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων. Η αναστήλωση γίνεται βάσει σχεδίου του Ιταλού αρχιτέκτονα Όγκαρο.	Το Βήμα(23/5/1969):4 Το Βήμα(6/6/1969):8 Αρχαιολογικών Δελτίων 28(1973):ΧΡΟΝΙΚΑ: 606	64
Ηρακλείου	Κρήνη Μπέμπο, Ηράκλειο Κρήτης	Πρόκειται για μνημείο του 16ου αιώνα. Αναστηλώνεται και ο χώρος γύρω από το μνημείο θα διαμορφωθεί κατάλληλα ώστε να γίνει επισκέψιμο. Τα διάφορα παλιά μικροοικοδομήματα γύρω του θα κατεδαφιστούν.	Το Βήμα(23/5/1969):4	
Ήρακλείου	Ενετική Έπαυλη Ρογδιάς Ηρακλείου	Χτίστηκε το α' μισό του 15 ^{ου} αιώνα. Αναστηλώθηκε από την Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων.	Τζωρτζάτος 1967:5	
Θεσσαλονίκης	Οικία Γεωργίου Σβάρτς Αμπελάκια Θεσσαλονίκης	Χτίστηκε το 1798.Αναστηλώθηκε από την Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων.	Τζωρτζάτος 1967:5	
Καστοριάς	Αρχοντικό Νεράτζη Αϊβάζη, Καστοριά	Χτίστηκε το β' μισό του 18 ^{ου} αιώνα. Αναστηλώθηκε από την Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων.	Τζωρτζάτος 1967:5	
Καστοριάς	Αρχοντικό αδελφών Εμμανουήλ, Καστοριά	Χτίστηκε τον 18 ^ο αιώνα. Αναστηλώθηκε από την Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων.	Τζωρτζάτος 1967:5	

Κέρκυρας	Βυζαντινό Κάστρο Γαρδικιού	Η επί σειρά ετών εγκατάλειψή του, επέφερε σημαντικές φθορές. Η συντήρησή του πραγματοποιήθηκε από την 5η περιφέρεια Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στα Γιάννενα, το 1970. Στερεώθηκαν τρεις πύργοι της ανατολικής πλευράς, αναστηλώθηκε τμήμα του περιβόλου και καθαρίστηκαν τα φυτά.	Το Βήμα(16/7/1971):4	
Κέρκυρας	Ιόνιος Ακαδημία, Κέρκυρα	Επιβάλλεται η αναστήλωση και ανοικοδόμηση του κτιρίου όπου θα στεγαστεί Σχολή	Το Βήμα(1/2/1970):5	
Κέρκυρας	Καθολική Μητρόπολη (ο Ντόμος), Κέρκυρα	Αναστηλώθηκε με υποδειγματικό τρόπο από την Εφορεία Νεότερων Μνημείων και με δαπάνες της Καθολικής Εκκλησίας και λειτουργεί	Το Βήμα(1/2/1970):5	
Κέρκυρας	Παλαιά Δικαστήρια Κέρκυρας	Αναστήλωση του εξωτερικού του κτιρίου διότι πρόκειται για οικοδόμημα του 17 ^{ου} αιώνα. Το υπόλοιπο κτίριο κτίζεται από την Τράπεζα της Ελλάδος για να στεγάσει υποκατάστημά της.	Το Βήμα(1/2/1970):5	
Κοζάνης	Οικία Πούλκως, Σιάτιστα Κοζάνης	Χτίστηκε μεταξύ του 1752-1759. Αναστηλώθηκε από την Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων.	Τζωρτζάτος 1967:5	
Λασιθίου	Ενετική Έπαυλη Τριβιζά, Σητεία Λασιθίου	Χτίστηκε το 1701. Αναστηλώθηκε από την Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων.	Τζωρτζάτος 1967:5	
Λευκάδας	Ναός Οδηγήτριας, Λευκάδα	Το τελευταίο κατάλοιπο των Βυζαντινών χρόνων που υπήρχε στο νησί διασώθηκε από την Υπηρεσία Αναστηλώσεων Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Η εκκλησία ήταν του 13 ^{ου} αιώνα, μονόκλιτη, ξυλόστεγη βασιλική.	Το Βήμα(13/2/1971):5	
Μαγνησίας	Σχολείο Ρ.Φεραίου, Ζαγορά Πηλίου	Χτίστηκε στις αρχές του 18 ^{ου} αιώνα. Αναστηλώθηκε από την Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων.	Τζωρτζάτος 1967:5	
Μεσσηνίας	Μοναστήρι Ντίμιοβα, Μεσσηνία	Το μοναστήρι γνώρισε μεγάλη ακμή από τον 17 ^ο αιώνα και έπειτα. Ανακαινίστηκε ριζικά.	Το Βήμα(31/5/1969):5	

Χανίων	Ροτόντα Επισκοπής Κισάμου, Μονή του Μιχαήλ Αρχαγγέλου	Αρχικά στάδια κτισίματος χρονολογούνται από τον 7 ^ο αιώνα. Αναστηλώθηκε από την Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων.	Τζωρτζάτος 1967:5	
--------	--	---	-------------------	--

Σε γενικές γραμμές παρατηρείται μία προσπάθεια διάσωσης παλιών αρχοντικών, κυρίως στην επαρχία, με στόχο την τουριστική τους εκμετάλλευση καθώς και κάποιων, ελάχιστων ιστορικών κτιρίων τα οποία γλύτωσαν από την άλογη κατεδάφιση που επικρατούσε την περίοδο της επταετίας. Ωστόσο, ελάχιστες και μικρής κλίμακας είναι οι αναστηλώσεις αρχαίων μνημείων και συνόλων. Απουσιάζουν τα μεγάλα αναστηλωτικά προγράμματα βασισμένα στην επιστημονική τεκμηρίωση, κάτι το οποίο αναμενόταν μετά το επιτυχημένο παράδειγμα της Στοάς της Βραυρώνος.

5.4 Αναπόφευκτες αλλαγές στη δόμηση της ελληνικής ταυτότητας

Συμπερασματικά, η επτάχρονη Δικτατορία οδήγησε τη χώρα σε αναχρονισμούς και αλλοιώσεις που επηρέασαν την ελληνική ταυτότητα. Το οξύμωρο την περίοδο αυτή είναι το γεγονός ότι οι συνταγματάρχες επεδίωκαν τον εκσυγχρονισμό και στο βωμό της ανάπτυξης προωθούσαν την αστυφιλία, την αντιπαροχή, τη βίαιη καταστροφή παραδοσιακών μορφών και τη βιαστική εισαγωγή νέων μοντέλων ζωής, ενώ παράλληλα βάσισαν την πολιτική ιδεολογία τους στην επίκληση του ένδοξου παρελθόντος των Ελλήνων. Η εθνική ταυτότητα που επιχείρησαν να κατασκευάσουν βασίστηκε στην αισθητική μερίδας «καραβανάδων». Δεν υπήρχε ένα συγκεκριμένο σχέδιο για τη διαχείριση των μνημείων και του περιβάλλοντος χώρου. Οι αποφάσεις που έπαιρναν ήταν κατά περίπτωση, απρογραμματίστες και ανεργματίστες, αν και παρατηρείται μία σταθερή στάση, η κατεδάφιση, όσον αφορά μνημεία με στοιχεία άλλων πολιτισμών και ξένων ρευμάτων.

Η αντιφατικότητα και η έλλειψη συγκεκριμένου σχεδίου φαίνεται, αρχικά, από το γεγονός ότι κατάφεραν να συνδυάσουν μέτρα εκσυγχρονισμού, οδοποιία,

πολυκατοικίες, ουρανοξύστες, με έργα, κακές απομιμήσεις, τα οποία στόχευαν στην ανάδειξη του αρχαίου παρελθόντος. Επίσης, από τη μία επιθυμούσαν να υπερτονίσουν την ιστορική συνέχεια των Ελλήνων, ενώ παράλληλα κατέστρεφαν ένα τμήμα της ιστορίας της χώρας (νεοκλασικά κτίρια, βενετσιάνικα μνημεία κ.ο.κ.). Από τη μία απομόνωσαν τη χώρα από τους ξένους εταίρους της, αλλά από την άλλη μιμήθηκαν και υιοθέτησαν ξένα μοντέλα ζωής. Τέλος, επένδυσαν στην προπαγανδιστική τους εκστρατεία στην επίκληση της υπαίθρου, της επαρχίας, του αγρότη, αλλά παράλληλα κατέστρεψαν και αλλοίωσαν οριστικά το φυσικό ελληνικό τοπίο.

Αποτέλεσμα όλων αυτών των καταστροφών, που συντελέστηκαν την περίοδο αυτή, ήταν η πλήρης αλλοίωση, λόγω καταστροφής μεγάλου τμήματος της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας, του ελλαδικού χώρου, αρκετών αστικών κέντρων και του φυσικού τοπίου. Μαζί με αυτά, αλλοιώθηκε και η εθνική ταυτότητα των Ελλήνων, διότι χάθηκε ένα τμήμα της ιστορικής τους συνέχειας. Ακόμη και σήμερα, τα έργα των συνταγματάρχων επηρεάζουν τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων.

Συμπεράσματα

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η γερμανική κατοχή, καθώς και ο αιματηρός Εμφύλιος πόλεμος και η έκβασή του στιγματίσαν τις εξελίξεις πολιτικές, οικονομικές και πολιτιστικές στην Ελλάδα. Τα αδιέξοδα του συστήματος εξουσίας, το οποίο δομήθηκε στη βάση της αποτροπής ενός πιθανού κομμουνιστικού κινδύνου, εντάθηκαν και κορυφώθηκαν κατά τη διετία 1965-1967 με την κρίση στο εσωτερικό της Ε.Κ. και της Ε.Ρ.Ε., δύο βασικών παραγόντων του συστήματος εξουσίας. Το Στέμμα όχι μόνο αποδείχθηκε ανίκανο να διαχειριστεί αυτή την κρίση αλλά και με τις ωμές παρεμβάσεις του την επέτεινε. Στο πλαίσιο αυτής της κρίσης και για τη διάσωση του συστήματος εξουσίας προκρίθηκε η παρέμβαση των Στρατηγών. Τους πρόλαβαν όμως οι συνταγματάρχες, εγκαθιδρύοντας ανοιχτή στρατιωτική Δικτατορία.

Η Δικτατορία των συνταγματάρχων κατάργησε με τη βία την έννομη συνταγματική τάξη, παραβίασε κατάφωρα τα ανθρώπινα δικαιώματα με φυλακίσεις, βασανισμούς και πολιτικές δολοφονίες, διεύρυνε τις κοινωνικές ανισότητες με την παροχή προνομίων στους λίγους, ενώ φαινομενικά επικαλούνταν το ενδιαφέρον για τους πολλούς, καλλιέργησε την εθνικοφροσύνη και τον αντικομμουνισμό, καπηλεύτηκε βάνουσα τις αξίες της πατρίδας, της θρησκείας και της οικογένειας, φίμωσε την ελεύθερη σκέψη, αναστέλλοντας την πολιτιστική εξέλιξη, απομόνωσε τη χώρα από φίλους και συμμάχους στο εξωτερικό και το χειρότερο από όλα, στο τέλος του εφτάχρονου βίου της, με την άφρονα πολιτική της στο θέμα της Κύπρου προκάλεσε την εθνική τραγωδία της εισβολής και κατοχής μέχρι και σήμερα του βόρειου τμήματος της Μεγαλονήσου.

Στο πλαίσιο αυτό, οποιαδήποτε πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη παρατηρήθηκε την περίοδο μεταξύ του Εμφυλίου και μέχρι πριν τη στρατιωτική Δικτατορία

ανακόπηκε βιαίως. Η πολιτιστική παρακμή επηρέασε και τον τομέα της αρχιτεκτονικής, της πολεοδομίας και της διαχείρισης ιστορικών και αρχαιολογικών μνημείων. Πολλές νομοθετικές αλλαγές πραγματοποιήθηκαν, όπως ο νόμος της αντιπαροχής, του ύψους των οικοδομών και του συστήματος ελεύθερης δόμησης, με στόχο να εξυπηρετήσουν τον οικοδομικό οργανισμό που χαρακτήριζε την περίοδο. Επίσης, η υιοθέτηση του μοντέλου μαζικού τουρισμού είχε ως αποτέλεσμα την βάνουση αλλοίωση του φυσικού πλούτου της χώρας.

Από την όλη περιρρέουσα ατμόσφαιρα δεν έμειναν αλώβητα τα ιστορικά μνημεία και οι αρχαιότητες. Σύνηθες φαινόμενο υπήρξαν οι αρχαιολογικές καταστροφές και οι αποχαρακτηρισμοί αρχαιολογικών χώρων. Ο ρόλος των επίσημων κρατικών φορέων, όπως η Αρχαιολογική Υπηρεσία και η Αρχαιολογική Εταιρεία, άλλαξε ριζικά. Απομακρύνθηκαν από καίριες θέσεις αξιόλογοι επιστήμονες και τοποθετήθηκαν άτομα φιλικά προσκείμενα στο δικτατορικό καθεστώς. Μία τέτοια περίπτωση υπήρξε ο Σ.Μαρινάτος, αξιόλογος αρχαιολόγος, φιλοδικτατορικός, ο οποίος με διάφορες ενέργειες επηρέασε αρνητικά την τύχη των αρχαιοτήτων την περίοδο αυτή. Ριζικές αλλαγές έγιναν και στον τομέα των αναστηλώσεων, με την Υπηρεσία Αναστηλώσεως Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων, η οποία την περίοδο αυτή αντιλαμβάνεται την ανάγκη για τεκμηρίωση και υιοθέτηση της διεθνώς επικρατούσας δεοντολογίας περί αναστηλωτικών επεμβάσεων, να αποκτά ρόλο επιτελικό, να προγραμματίζει και να ιεραρχεί τα έργα τα οποία, όμως, υλοποιούνται από τις κατά τόπους αρχαιολογικές υπηρεσίες.

Σε γενικές γραμμές, η διαχείριση των μνημείων την περίοδο αυτή θα μπορούσε να ταυτιστεί με την κατεδάφιση και την οριστική αλλοίωση. Από τα μεγαλύτερα θύματα οριστικής αλλοίωσης υπήρξε η Αττική και κυρίως η Αθήνα. Τα όρια της πόλης διευρύνονταν συνεχώς, Ρυθμιστικό Σχέδιο δεν εφαρμόστηκε, η άναρχη δόμηση και τα μέτρα «εκσυγχρονισμού», οδοποιία, πάρκα, τσιμεντένιες πλατείες και γκαράζ, σπίτια κουτιά σε πολυκατοικίες τερατουργήματα, αλλοίωσαν ανεπανόρθωτα το ύψος της πόλης. Αλλά και η επαρχία κινήθηκε σε αντίστοιχους ρυθμούς «ανάπτυξης». Τα περισσότερα κέντρα των μεγάλων πόλεων αλλοιώθηκαν λόγω της ανεξέλεγκτης

δόμησης, οι ορεινές και παραθαλάσσιες περιοχές καθώς και κάποιοι παραδοσιακοί οικισμοί, στο βωμό της τουριστικής αξιοποίησής τους, αλλοιώθηκαν και έχασαν τη γραφικότητά τους.

Όσον αφορά τα ιστορικά και αρχαιολογικά μνημεία, την αρχιτεκτονική κληρονομιά της χώρας, οι συνταγματάρχες και σε αυτήν την περίπτωση ακολούθησαν τη λογική της κατεδάφισης. Αν και επένδυσαν στο αρχαίο παρελθόν των Ελλήνων για προπαγανδιστικούς λόγους, δε φρόντισαν να διαφυλάξουν και να προστατέψουν τα μνημεία της χώρας. Είτε προέβησαν σε κατεδαφίσεις αρχαιολογικών μνημείων, με μία εμφανή προτίμηση στα ενετικά και βενετσιάνικα αρχιτεκτονήματα τα οποία άλλωστε δεν εξυπηρετούσαν τους προπαγανδιστικούς σκοπούς τους μέσω της ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας, και αποχαρακτηρισμούς αρχαιολογικών χώρων και ιστορικών μνημείων, είτε δεν έλαβαν τα απαραίτητα μέτρα συντήρησης, αποκατάστασης, αναστήλωσης για τη διάσωση των μνημείων.

Αναστηλωτικές επεμβάσεις παρατηρούνται ελάχιστες την περίοδο αυτή. Επίσης, όπως φαίνεται από τον Τύπο της εποχής αλλά και από τα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας, επικρατεί μία σύγχυση του όρου «αναστήλωση». Πολλές φορές χρησιμοποιούνταν ο όρος αναστήλωση με την έννοια της ανακαίνισης και της συντήρησης κάποιου μνημείου. Απουσιάζουν μεγάλα αναστηλωτικά προγράμματα και όποιες αναστηλωτικές ενέργειες πραγματοποιούνται είναι περιορισμένης κλίμακας.

Τέλος, εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, αν και την περίοδο της στρατιωτικής Δικτατορίας, κατά τον επταετή βίο της, έγιναν καταστροφές και σε πολεοδομικό επίπεδο αλλά κυρίως σε αρχαιολογικό, οι οποίες επηρέασαν και αλλοίωσαν για πάντα το ύφος και τη φυσιογνωμία πολλών ελληνικών περιοχών και στέρησαν από τους Έλληνες ένα κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς τους μέσω των άλογων κατεδαφίσεων αρχαιολογικών και ιστορικών μνημείων, η βιβλιογραφία για το θέμα αυτό είναι πενιχρή.

Βιβλιογραφία

Cuche, D., 2001, Κουλτούρα και ταυτότητα, στο *Η έννοια της κουλτούρας στις Κοινωνικές Επιστήμες*

Gerola, G., 1905-1932, *Monumenti Venti nell'isola di Creta*, Venezia

Glogg, R., 2015, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδος 1770-2013*, Τρίτη Έκδοση, Εκδόσεις Κάτοπτρο

Gratziou, O., 2010, Venetian monuments in Crete: a controversial heritage, στο *Μπούρας Χ., Τουρνικιώτης Π., 2010, Συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

Herzfeld, M., 2002, *Πάλι δικά μας: Λαογραφία, Ιδεολογία και η Διαμόρφωση της Σύγχρονης Ελλάδας* (μτφ: Μαρίνος Σαρηγιάννης), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια

Hobsbawm, E., 2005, *Η Εποχή των Επανάστασεων 1789-1848*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Kafiris, V., 1975, The Greek Economy Under the Dictatorship (1967-1974); An Overview, στο *Journal of the Hellenic Diaspora Vol 2 , No.3(1975)*

Kokkinidou, D., Nikolaidou, M., 2004. *On the Stage and Behind the Scenes Greek Archaeology in Times of Dictatorship*, στο *Ed. Galaty, M.L., Watkinson, C., 2004, Archaeology Under Dictatorship*, Kluwer Academic/Plenum Publishers

Lekakis, S., υπό δημ., Managing modern heritage in Greece and the public, στο *Journal of Contemporary Heritage*

Mazower, M., 2008. Archaeology, nationalism and the land in modern Greece, στο *Ed. Plantzos, D., Damaskos, D., A Singular Antiquity, MOUSEIO BENAKI 3rd Supplement*, Benaki Museum, Athens

Miller, J., 2017, Το πραξικόπημα έγινε από Έλληνες, στο *Η Δικτατορία του 1967, 50 Χρόνια Μετά, Η Καθημερινή* (23/04/2017)

Plantzos, D., 2008, Archaeology and Hellenic Identity, 1896-2004: the frustrated vision, στο *Ed. Plantzos, D., Damaskos, D., A Singular Antiquity, MOUSEIO BENAKI 3rd Supplement*, Benaki Museum, Athens

THE VENICE CHARTER 1964: INTERNATIONAL CHARTER FOR THE CONSERVATION AND RESTORATION OF MONUMENTS AND SITES (ICOMOS 1964)

Αβδελά, Ε., 2005, Φθοροποιοί και ανεξέλεγκτοι απασχολήσεις. Ο ηθικός πανικός για τη νεολαία στη μεταπολεμική Ελλάδα, στο *Σύγχρονα Θέματα 90*

Αθανασάτου, Γ., 1999, *Ελληνικός Κινηματογράφος (1950-1967). Λαϊκή μνήμη και ιδεολογία*, Διδακτορική Διατριβή Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αναστασιάδης, Γ., 2001, Ο «Πολιτισμός» της χούντας, στο *ΙΣΤΟΡΙΚΑ Ελευθεροτυπίας* (19/04/2001), Τεύχος 79

Απογευματινή 13/5/1967, “Μία νέα πλαζ εις Θεσσαλονίκην”, σελ. 1

Αρχαιολογικόν Δελτίον 25 (1970): ΧΡΟΝΙΚΑ

Αρχαιολογικόν Δελτίον 28 (1973):Μέρος Β'1

Αρχαιολογικόν Δελτίον 28(1973):ΧΡΟΝΙΚΑ

Αρχαιολογικόν Δελτίον 29 (1973-1974):ΧΡΟΝΙΚΑ

Βασιλόπουλος, Χ., 2013, Το κιτς και η χούντα. Κέφι, χορός, αρχαιοελληνικό σόου και οπωσδήποτε μαύρο γυαλί, στο *Μηχανή του Χρόνου*, (17/11/2013)

Βλαχόπουλος, Α., 2014, Επί των ήλων του τύπου. Ο Σπυρίδων Μαρινάτος στον τύπο 50 χρόνων (1925-1974), στο Μαντζουράνη Ε., Μαρινάτου Ν., 2014, Σπυρίδων μαρινάτος 1901-1974. Η ζωή και η εποχή του, Εκδόσεις Καρδαμίτσα

Βουρνάς, Τ., 1997, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας. Από τα πρώτα μετεμφυλιοπολεμικά χρόνια ως τη μέρα του στρατιωτικού πραξικοπήματος των συνταγματαρχών (21 Απριλίου 1967), Τόμος Ε', Εκδόσεις Πατάκη

Βουρνάς, Τ., 1999, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1967-1974. Χούντα, Φάκελος Κύπρου, Τόμος ΣΤ', Εκδόσεις Πατάκη

Βραδινή 3/7/1968, "Όχι το Ρολόι του Πειραιώς! Είναι μνημείο και σήμα κατατεθέν", Αρ. Φυλ. 5791, σελ. 1-2

Γεραμάνης, Π., 1999, Αρχοντιά και δροσιά στο «Κεντρικόν», στο Τα Νέα (30/07/1999)

Γκούβας, Χ., 2013, Ιστορία της Ελληνικής Οικονομίας, Μουσείο Τεχνών και Επιστημών Ηπείρου

Γρηγοριάδης, Σ., 2011α, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1941-1974. 21/4/1967: Τα τανκς στους δρόμους, Τόμος 8, Εκδόσεις Χ.Κ.Τεγόπουλος

Γρηγοριάδης, Σ., 2011β, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1941-1974. Χούντα και αντίσταση, Τόμος 9, Εκδόσεις Χ.Κ.Τεγόπουλος

Δασκαλά, Ε., 2015, Εισαγωγή στη «μακρά» δεκαετία του '60, στο Νάτσινα, Α., Καστρινάκη, Α., Δημητρακάκης, Ι., Δασκαλά, Ε., 2015, Η πεζογραφία στη μακρά δεκαετία του 1960, Εκδόσεις Κάλλιπος

Δημακόπουλος, Ι., 1986, Θέματα όρων και εννοιών-Οργάνωση, αρμοδιότητες, στελέχωση και το έργο των δημοσίων Υπηρεσιών, στο Η αναστήλωση των μνημείων στην Ελλάδα. Θεωρία και Πρακτική. Δημόσια συζήτηση 8^{ης} Ιανουαρίου 1986, Ελληνική Εταιρεία, Ιούνιος 1986, Αθήνα

Δημοκίδης, Α., 2017, Τα σκάνδαλα της Χούντας: Αυτή είναι η αλήθεια για την δικτατορία που «έφτιαξε και δρόμους», στο ΑΦΙΕΡΩΜΑ: 50 ΧΡΟΝΙΑ ΧΟΥΝΤΑ, LiFO (21/04/2017)

Διαμάντης, Α., 2004α, Ο Αγωνιστής δικηγόρος Νικηφόρος Μανδηλαράς, στο *ΙΣΤΟΡΙΚΑ Ελευθεροτυπίας* (22/01/2004), Τεύχος 220

Διαμάντης, Α., 2004β, Η δολοφονία του Γιώργου Τσαρουχά, στο *ΙΣΤΟΡΙΚΑ Ελευθεροτυπίας* (22/01/2004), Τεύχος 220

Έθνος 31/12/1969, "Προκηρύσσεται ο διαγωνισμός δια το ΤΑΜΑ", Αρ. Φύλ. 78

Ελευθεράτος, Δ., 2015, *Λαμόγια στο χακί. Οικονομικά θαύματα και θύματα της χούντας*, Εκδόσεις Τόπος

Έλλης, Α., 2007, Το Σχέδιο Μάρσαλ άλλαξε την Ελλάδα, στο *Η Καθημερινή* (17/06/2007)

Ζαούσης, Α., 1997, *Ο Εμπαιγμός. 21 Απριλίου 1967-24 Ιουλίου 1974*, Τόμος Α', Εκδόσεις Παπαζήση

Ζαούσης, Α., 1998, *Ο Εμπαιγμός. 21 Απριλίου 1967-24 Ιουλίου 1974*, Τόμος Β', Εκδόσεις Παπαζήση

Ζαφείρης, Χ., 2011, *Η πολιτιστική αντίσταση, στο "Αντεθνικώς δρώντες..." 1971-1974: Η Θεσσαλονίκη στα χρόνια της Χούντας και η εξέγερση του Πολυτεχνείου της*, Εκδόσεις Επίκεντρο

Ζάχου, Ν., 2015, *Η ελληνική εθνική ιστοριογραφία σε συνάρτηση με διάφορες ιστορικές, ιδεολογικές και πολιτικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα στον ελλαδικό χώρο και την Ευρώπη τον 19^ο και 20^ο αιώνα οδήγησαν στη συγκρότηση της νεοελληνικής ταυτότητας δίνοντας έμφαση στο πολιτισμό της Αρχαίας Ελλάδας και το κλασικό ιδεώδες*, Εργασία Μεταπτυχιακού, Ενότητα: Πολιτισμός και Πολιτισμικές Σπουδές, ΑΠΚΥ

Ηρακλείδης, Α., 2001, Στρατιωτικό Καθεστώς και Κυπριακό, στο *ΙΣΤΟΡΙΚΑ Ελευθεροτυπίας* (19/04/2001), Τεύχος 79

Θεοδωρόπουλος, Β., 2017, Η εξωτερική πολιτική (;) της δικτατορίας, στο *Η Δικτατορία του 1967, 50 Χρόνια Μετά, Η Καθημερινή* (23/04/2017)

Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ι.Τ.Α) 2008, Οδηγός Τουρισμού της Υπαίθρου για τους Φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Αθήνα

- Καζάκος, Π., 2013, Η ανασυγκρότηση μετά τον Εμφύλιο, *Η Καθημερινή* (05/01/2013)
- Καιρίδης, Δ., 2007, Τα «λάθη» του Κωνσταντίνου Καραμανλή, στο *ΒΗΜΑ* (08/07/2007)
- Καλλιβρετάκης, Λ., 2010, Οι γνωστοί «άγνωστοι» απριλιανοί συνωμότες, στο *Πανταζόπουλος, Α., Καλλιβρετάκης, Λ., κ.α. 2010, Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974. Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα*, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη
- Καραγιαννίδη, Π., 2016, Η μουσική απέναντι στη Χούντα και η Χούντα απέναντι στον πολιτισμό, στο *Arctic* (16/11/2016)
- Καραϊσκού, Β., 2013, *Χρήσεις και καταχρήσεις του πολιτισμού*, University Studio Press
- Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ., 2010, Το κτήριο του Υπουργείου Εξωτερικών και η εσωτερική του διακόσμηση: μία πρόταση του Α.Α.Πάλλη του 1934, στο *ejournal Περιοδικό Μουσείο Μπενάκη*, Τόμος 10(2010)
- Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ., Μπίρης, Μ., 2010, Διατήρηση και αποκατάσταση κτηρίων του κλασικισμού στη μεταπολεμική Ελλάδα, στο *Μπούρας Χ., Τουρνικιώτης Π., 2010, Συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς
- Καρκαγιάννης, Α., 2017, Τι άφησε πίσω της η χούντα, στο *Η Δικτατορία του 1967, 50 Χρόνια Μετά, Η Καθημερινή* (23/04/2017)
- Κατσάπης, Κ., 2011, Περί της «Πολιτικής Αγωγής» των νέων. Ένα εγχείρημα για τον πολιτικό φρονηματισμό της «ανεξέλεγκτης νεολαίας» στη διάρκεια της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών, στο *Ιόνιος Λόγος, Επιστημονική περιοδική έκδοση Τμήματος Ιστορίας Ιονίου Πανεπιστημίου*, τόμος Γ', Κέρκυρα
- Κατσίγερας, Μ., 2017, Μία επιλογή γεγονότων της δικτατορικής περιόδου, στο *Η Δικτατορία του 1967, 50 Χρόνια Μετά, Η Καθημερινή* (23/04/2017)
- Καυταντζόγλου, Ρ. Λ., 2001, Τόπος και άνθρωποι, στο *Καυταντζόγλου Ρ.Λ., 2001, Στη Σκιά του Ιερού Βράχου: Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, σελ. 46-67

Κεφαλονίτικα Νέα 4/11/2016, Ιστορικό Ντοκουμέντο: Ο ύμνος του Μαρινάτου στην χούντα και η αρχαιοκαπηλία

Κορρές, Γ., 1974-1977, Δημοσιεύματα Σπυρίδωνος Μαρινάτου, στο *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, Τόμος 25 (1974-1977)

Λαζαρίδης, Π., Ανασκαφή εις Ακροναυπλιαν, στο *Αρχαιολογικόν Δελτίον*, Τόμος 28 (1973) Μέρος Β'1-ΧΡΟΝΙΚΑ

Λαμπρία, Α., 1997, Το πολιτιστικό πρόσωπο της δικτατορίας, στο *Το Βήμα* (20/04/1997)

Λαμπρινός, Φ., 2013, *Χούντα είναι θα περάσει. Τα κινηματογραφικά επίκαιρα στη διάρκεια της Δικτατορίας (1967-1974)*, Εκδόσεις Καστανιώτη

Λαμπρινουδάκης, Β., 2010, Η διαμόρφωση και ωρίμανση της έννοιας της διαχείρισης μνημείων στην Ελλάδα κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια, στο *Μπούρας Χ., Τουρνικιώτης Π., 2010, Συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

Λεοντή, Α., 1998, *Τοπογραφίες Ελληνισμού: Χαρτογραφώντας την Πατρίδα* (μτφ: Π. Στογιάννος), Scripta

Λυγερός, Σ., 2017, Καταλύτης το φοιτητικό κίνημα, στο *Η Δικτατορία του 1967, 50 Χρόνια Μετά, Η Καθημερινή* (23/04/2017)

Μάης, Χ., 2014, Πολιτισμικές πρακτικές ως πράξεις πολιτικής αντίστασης. Η εκδοτική δραστηριότητα στα χρόνια της χούντας και το ακραίο παράδειγμα του Λεωνίδα Χρηστάκη, στο *ΗΥΦΕΝ*, Τόμος 10, αρ.16, Εκδόσεις ΙΜΕΤΥΠΟΕ

Μαλλούχου-Tufano, Φ., 1998, *Η αναστήλωση των αρχαίων μνημείων στη νεώτερη Ελλάδα (1834-1939)*, Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία

Μαλλούχου-Tufano, Φ., 2015. *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων. Ιστορικές και Θεωρητικές Προσεγγίσεις*, ΣΕΑΒ, Αθήνα

Μάργαρης, Ν., 1998, Ποιοι φταίνε για την καταστροφή της Αθήνας, στο *ΒΗΜΑ* (25/12/1998)

Μαρινάτου, Ν., 2014α, Επίλογος, στο *Μαντζουράνη Ε., Μαρινάτου Ν., 2014, Σπυρίδων μαρινάτος 1901-1974. Η ζωή και η εποχή του*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα

Μαρινάτου, Ν., 2014β, Σπύρος Ιακωβίδης και Σπυρίδων Μαρινάτος, στο *ΜΕΝΤΩΡ*, Τόμος 27, Τεύχος 109, σελ.161-172

Μαρινάτου, Ν., 2015, Ο Μαρινάτος στη Γερμανία του Μεσοπολέμου και ο «αστικός ανθρωπισμός», στο *ΜΕΝΤΩΡ* Τόμος 28, Τεύχος 111

Μαρκεζίνης, Β., 2011, *Η Ελλάδα των κρίσεων*, Εκδόσεις Λιβάνη

Μάρκου, Ι., 2016, Η πορεία της Ελλάδας από το καθεστώς των εθνικοφρόνων στη χούντα των συνταγματαρχών, στο *ΚΣΜ*(14/11/2016) <https://www.ksm.gr/>

Μαυρουδής, Ν., 2001, Χάσμα ασμάτων σε άρωμα χακί, στο *ΙΣΤΟΡΙΚΑ Ελευθεροτυπίας* (19/04/2001), Τεύχος 79

Μουτσόπουλος, Θ., 2012, *Το αθηναϊκό underground 1964-1983*, Athens Voice

Μπούρας, Χ., 2010, Η αποκατάσταση των αρχιτεκτονικών μνημείων στην Ελλάδα. Χρονικό πενήντα ετών, 1950-2000., στο *Μπούρας Χ., Τουρνικιώτης Π., 2010, Συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

Μπουρδάρας, Γ., 2017, Βασανιστές και θύματα, στο *Η Δικτατορία του 1967, 50 Χρόνια Μετά, Η Καθημερινή* (23/04/2017)

Νικολακάκης, Μ., 2013, *Τουρισμός και ελληνική κοινωνία την περίοδο 1945-1974*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο

Νικολάου, Ν., 2017, Μαθητευόμενοι μάγοι στην οικονομική πολιτική, στο *Η Δικτατορία του 1967, 50 Χρόνια Μετά, Η Καθημερινή* (23/04/2017)

Οικονομίδης, Φ., 2000, Η Ελλάδα δοκιμαστικός σωλήνας για τις ΗΠΑ, στο *ΙΣΤΟΡΙΚΑ Ελευθεροτυπίας* (20/04/2002), Τεύχος 27, Εκδόσεις Φωτοεκδοτική

ΠΑΕ 1967: Αναστήλωση και συντήρησις μνημείων, στο *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*

ΠΑΕ 1968: Αναστήλωση και συντήρησης μνημείων, στο *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*

ΠΑΕ 1969: Αναστήλωση, στερέωση και συντήρησης αρχαίων, στο *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*

ΠΑΕ 1970: Αναστήλωση, στερέωση και συντήρησης αρχαίων, στο *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*

ΠΑΕ 1971: Αναστήλωση και συντήρησης μνημείων, στο *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*

ΠΑΕ 1972: Εργασίες αναστηλώσεως και συντηρήσεως μνημείων, στο *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*

ΠΑΕ 1973: Εργασίες αναστηλώσεως και συντηρήσεως μνημείων, στο *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*

ΠΑΕ 1974: Εργασίες αναστηλώσεως και συντηρήσεως μνημείων, στο *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*

Πανταζόπουλος, Α., 2017, Χούντα και εθνοτικολαϊκισμός, στο *Η Δικτατορία του 1967, 50 Χρόνια Μετά, Η Καθημερινή* (23/04/2017)

Παπαδημητρίου, Δ., 1997, Σχέδιο Μάρσαλ: «Βούτυρο και όπλα», 50 χρόνια από την ομιλία του υπουργού των ΗΠΑ. Ποιες χώρες και πόσο ωφέλησε η επιχείρηση αναστήλωσης, στο *ΒΗΜΑ* (06/07/1997)

Παπαδημητρίου, Δ., 2001, Η ιδεολογία της 21^{ης} Απριλίου, στο *ΙΣΤΟΡΙΚΑ Ελευθεροτυπίας* (19/04/2001), Τεύχος 79

Παπαϊωάννου, Τ., 2009, Η δικτατορία, τα ξόανα και οι ουρανοξύστες, στο *Γαίας Εκπαίδευσης*, Περιοδικό *Αρχιτέκτονες*, Τεύχος 46

Παπανικολάου, Δ., 2010, Κάνοντας κάτι παράδοξες κινήσεις: ο πολιτισμός στα χρόνια της δικτατορίας, στο *Πανταζόπουλος, Α., Καλλιβρετάκης, Λ., κ.α. 2010, Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974. Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα*, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη

Παπαρηγόπουλος, Κ., 2009, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1922-1967*, Τόμος 25, Εκδόσεις National Geographic

Περυσινάκη, Β., 2009, Το πολιτικο-οικονομικό πλαίσιο της ανοικοδόμησης της Αθήνας στη Δεκαετία του 1950, στο *Μεταλλαγές των Ιδεών για την πόλη στον 20^ο αιώνα*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική- Σχεδιασμός του Χώρου , Φεβρουάριος 2009

Πετράκος, Β., 1982, *Δοκίμιο για την Αρχαιολογική Νομοθεσία*, Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών Τ.Α.Π.-Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου Αρ.29, Αθήνα

Πετράκος, Β., 1987, *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η ιστορία των 150 χρόνων της 1837-1987*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας Αρ.104, Αθήνα

Πετράκος, Β., 2007, *Τα 170 χρόνια της Αρχαιολογικής Εταιρείας 1837-2007*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας Αρ.248, Αθήνα

Πετράκος, Β., 2011, *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Οι αρχαιολόγοι και οι ανασκαφές 1837-2011, Κατάλογος Εκθέσεων*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας Αρ.270, Αθήνα

Πετράκος, Β., 2015, Ο πολιτικός Μαρινάτος, στο *ΜΕΝΤΩΡ*, Τόμος 28, Τεύχος 111

Πολίτης, Α., 2002, Φύσα θάλασσα πλατιά. Ο Διονύσης Σαββόπουλος και η γενιά του, στο *Νέα Εστία*, Τεύχος 151

Πολίτης, Α., 2009, *Ρομαντικά Χρονικά: Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού – Μνήμων, σελ. 30-35

Ραφαηλίδης, Β., 2010, *Ιστορία (κωμικοτραγική) του Νεοελληνικού Κράτους 1830-1974*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου

Ροτζώκος, Ν., 1999, Η Νεοελληνική Εθνική Ιδεολογία και η Εθνική Ιστοριογραφία, στο *Μαργαρίτης Γ., κ.ά. 1999, Ελληνική Ιστορία: Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Ρωμαίος, Γ., 2004, Υπόθεση Λαμπράκη, στο *ΙΣΤΟΡΙΚΑ Ελευθεροτυπίας (22/01/2004)*, Τεύχος 220, Εκδόσεις Χ.Κ.Τεγόπουλος

Σαιν-Μαρτέν, Κ., 1984, *Λαμπράκηδες. Ιστορία μιας γενιάς*, Εκδόσεις Πολύτυπο

Σακελλάριος, Α., 1968, Η Πλάκα, στο Έθνος (28/10/1968), σελ.10

Σαρηγιάννης, Γ., 2014α, Η ιστοριογραφία της αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα στον 20^ο και 21^ο αιώνα, στο *Συνέδριο Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών-Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης*, Αθήνα 22-24 Μαΐου 2014

Σαρηγιάννης, Γ., 2013, Η αριστερή ιδεολογία στην Πολεοδομία στην «Άνοιξη του '60», στο Η Αριστερή Ιδεολογία στην Πολεοδομία στην Ελλάδα, από το 1960 ως το 1990. (Μέρος Β), στο *Αρχιτεκτονικές Ματιές, Greek Architect*, <http://www.greekarchitects.gr/gr/home>

Σαρηγιάννης, Γ., 2014β, Η αριστερή ιδεολογία στην Πολεοδομία στη Δικτατορία, στο Η Αριστερή Ιδεολογία στην Πολεοδομία στην Ελλάδα, από το 1960 ως το 1990. (Μέρος Γ), στο *Αρχιτεκτονικές Ματιές, Greek Architect*, <http://www.greekarchitects.gr/gr/home>

Σβορώνος, Ν., 1994, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο

Σεφεριάδης, Σ. κ.α., 1999, *Η Δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Εκδόσεις Καστανιώτη

Σκόκος, Θ., 2011, Η αντιπαροχή μας έφτιαξε;, στο *Protagon* (29/11/2011), <http://www.protagon.gr/epikairota/ellada/i-antiparoxi-mas-eftaikse-1054300000>

Σουλιώτης, Μ., 2000, Ο Άγιος Μπουλντόζας, στο *Ελευθεροτυπία* (16/01/2000)

Σταφανίδης, Ι., 2008, Η Δημοκρατία δυσχερής; Η ανάπτυξη των μηχανισμών του «αντικομμουνιστικού αγώνος» 1958-1961, στο *Μνήμων*, Τόμος 29, Εκδόσεις E-Publishing

Συμεών, Α., 1986, Παρουσίαση εισηγητών από τον προεδρεύοντα Α.Ν.Συμεών, Πρόεδρο της Ελληνικής Εταιρείας, στο *Η αναστήλωση των μνημείων στην Ελλάδα. Θεωρία και Πρακτική. Δημόσια συζήτηση 8ης Ιανουαρίου 1986*, Ελληνική Εταιρεία, Ιούνιος 1986, Αθήνα

Σφαέλλος, Χ., 1957, Αρχιτεκτονική και Τουρισμός, στο *Αρχιτεκτονική 1*

Τζωρτζάτος, Λ., 1967, Αναστήλωση των παλαιών αρχοντικών, στο *Ακρόπολις* (6/7/1967)

Το Βήμα 20/7/1967, "Δύο γίγαντες-λουξ στο Φαληρικό Δέλτα", σελ.4

Το Βήμα 28/7/1967, "Αλλάζει φυσιογνωμία το λιμανάκι της Ζέας", σελ.4

Το Βήμα 9/8/1967, Ν. Κακαουνάκης, "Κατακόμβες κοντά στο Σύνταγμα", σελ. 4

Το Βήμα 20/8/1967, "Γιουσουρούμ: Τέλος. Πάρκο στην περιοχή του", σελ.4

Το Βήμα 26/8/1967, "Ο Λόφος Στρέφη θα γίνη αγνώριστος επιβατικός σταθμός εις τον Πειραιά", σελ.4

Το Βήμα 10/9/1967, "24 μοντέρνες επαύλεις στο 43^ο χλμ Αθηνών-Σουνίου", σελ.4

Το Βήμα 12/9/1967, "Σε θαυμάσιο κέντρο παραθερισμού μετατρέπεται η περιοχή Σχοινιά", σελ.4

Το Βήμα 20/9/1967, "Τουριστικά έργα εις τον Ν.Αχαΐας", σελ.7

Το Βήμα 14/10/1967, "Τουριστικόν συγκρότημα εις Δυτ. Πελοπόννησον", σελ.5

Το Βήμα 1/11/1967, "Ξενοδοχείον Γίγας θα κατασκευασθή εις Καστέλλα υπό του δήμου Πειραιώς", σελ.4

Το Βήμα 12/11/1967, "Δημιουργείται νέος πνεύμων πρασίνου εις τον χώρον της παλαιάς λαχαναγοράς", σελ. 4

Το Βήμα 16/11/1967, "Θα κατεθαφισθή η Αίγλη Ζαππείου;", σελ. 4

Το Βήμα 18/11/1967, "Σήμερα κρίνεται η τύχη και η μορφή του Ζαππείου", σελ. 4

Το Βήμα 18/1/1968, "Κατεδαφίζεται το Ωδείον Αθηνών", σελ. 4

Το Βήμα 4/2/1968, "Γλυφάδα, Βούλα: Δύο καινούριες πλαζ για την εξυπηρέτηση 60.000 Αθηναίων", σελ.4

Το Βήμα 27/2/1968, Ν.Δ. Στυλίδης, "Νέα τουριστικά έργα εκτελούνται εις Καβάλαν", σελ.7

Το Βήμα 1/3/1968, "Μέγα ξενοδοχειακόν συγκρότημα εις Χανιά", σελ.7

Το Βήμα 7/3/1968, "Επιβάλλεται η τουριστική αξιοποίηση της Λέσβου", σελ.7

Το Βήμα 9/3/1968, Ι.Β. Παπαγρηγορίου, "Εκτέλεσιν τουριστικών έργων ζητεί η Εύβοια", σελ.5

Το Βήμα 13/3/1968, Κ. Δάφνης, "Η Κέρκυρα προετοιμάζεται να δεχθή τους ξένους της", σελ.7

Το Βήμα 21/3/1968, "Μελετώνται από τον Ε.Ο.Τ. οι βραβευθείσες μελέτες για την αξιοποίηση του Δέλτα", σελ.4

Το Βήμα 22/3/1968, Γ. Κοντογιάννης, "Νέα μεγάλη πλαζ δημιουργείται στην Βούλα", σελ.4

Το Βήμα 28/3/1968, "Ναός εφάμιλλος της Αγίας Σοφίας μελετάται να ανεγερθή στην Αθήνα, σελ.4

Το Βήμα 10/10/1968, Γ. Κοντογιάννης, "Η Αγίου Κωνσταντίνου", σελ.4

Το Βήμα 18/10/1968, Γ.Ν. Κρανιδιώτης, "Ελληνιστικής, ρωμαϊκής και βυζαντινής εποχής τα ευρήματα της Πλάκας", σελ.2

Το Βήμα 2/11/1968, Α. Καπογιάννης, "Βυζαντινά μνημεία", σελ.2

Το Βήμα 29/11/1968, "Τουριστική πλαζ του Παρασκευά", σελ.4

Το Βήμα 14/12/1968, Ν. Κακαουνάκης, "Κατεδαφίζεται το σπίτι του Παρθένη;", σελ. 4

Το Βήμα 22/12/1968, "Όχι γκαράζ στην Κλαυθμώνος", σελ.4

Το Βήμα 3/1/1969, Α. Σάκαλης, "Μεγάλες εκτάσεως αρχαιολογικές ανασκαφές στην περιοχή της Πλάκας", σελ.4

Το Βήμα 6/2/1969, Γ. Κόμης, "Αρχίζει η εκκένωση των καταστημάτων της οδού Πειραιώς", σελ. 4

Το Βήμα 5/3/1969, Π. Λινάρδος, "Κατεδαφίζεται το μπαρ του Απότσου", σελ. 4

Το Βήμα 8/3/1969, Μ. Τουφεξής, "Κατεδαφίζεται το ωδείο Αθηνών", σελ. 4

Το Βήμα 12/3/1969, Τ.Γ. Βουνάτσος, "Πολυώροφα και μοντέρνα κτίρια εις την Λάρισαν", σελ.6

Το Βήμα 16/3/1969, Γ. Κόμης, "Ένα νέο θέατρο στην κορυφή της Καστέλλας", σελ.4

Το Βήμα 19/3/1969, "Πνευματικό κέντρο θα αποκτήσει η Αθήνα", σελ. 5

Το Βήμα 19/3/1969, "Ενδιαφέρον της Λίττον για αναστηλώσεις στην Ολυμπία", σελ.4

Το Βήμα 20/3/1969, "Δύο υπόγεια γκαράζ", σελ.5

Το Βήμα 29/3/1969, "Κινδυνεύει ο ναός Φιγαλείας;", σελ.4

Το Βήμα 29/3/1969, Γ. Χατζηκωνσταντίνου, "Να σωθή η Πεντέλη. Βανδαλική η παραμόρφωση", σελ.5

Το Βήμα 30/3/1969, Γ. Κ'ομης, "Θα ανεγερθή νέο Δημαρχειακό Μέγαρο στον Πειραιά", σελ. 5

Το Βήμα 5/4/1969, "Ανασκαφές σε τμήμα της οδού Αδριανού", σελ.5

Το Βήμα 6/4/1969, "Χθες Σήμερα Αύριο", σελ.5

Το Βήμα 8/4/1969, "Διανοίξεις της οδού Φιλελλήνων, διαπλάτυνσις της λεωφόρου Καβάλας", σελ. 9

Το Βήμα 9/4/1969, "Εμπορικών συγκρότημα και αγορά του Δήμου εις την οδόν Αθηνάς", σελ. 7

Το Βήμα 10/4/1969, "Εδώ θα εγκατασταθή η αγορά Πειραιώς", σελ. 7

Το Βήμα 12/4/1969, Δ. Ελευθεριάδης, "Η τουριστική κίνηση θα είναι εφέτος ηυξημένη στην Λέσβο", σελ.5

Το Βήμα 13/4/1969, "Μέγα συγκρότημα ξενοδοχείων εις το Π.Φάληρον", σελ.15

Το Βήμα 9/5/1969, Γ. Κοντογιάννης, "Σώστε τα όμορφα παλιά κτίρια των Αθηνών", σελ. 5

Το Βήμα 13/5/1969, "Στο κτίριο της γωνίας των οδών Βουκουρεστίου και Τσακάλωφ θα στεγασθή προσωρινά η Αθηναϊκή Λέσχη", σελ. 5

Το Βήμα 23/5/1969, Α. Μηλολιδάκης, "Αναστήλωση ενετικών μνημείων θα γίνη στο Ηράκλειο Κρήτης", σελ.4

Το Βήμα 30/5/1969, "Διαπλατώνονται και επεκτείνονται 3 δρόμοι των Αθηνών", σελ. 5

Το Βήμα 31/5/1969, Ι. Αναπλιώτης, "Ανακαινίζεται εκ βάθρων το θρυλικό μοναστήρι της Μεσσηνίας Ντίμιοβα", σελ.5

Το Βήμα 1/6/1969, Γ. Μανωλικάκης, "Το ιστορικό σπίτι της οδού Πειραιώς. Το κυριακάτικο πρώτο σχολείο της τέχνης", σελ. 5

Το Βήμα 1/6/1969, "Κινδυνεύει το πράσινο στις παραλίες της Σκιάθου", σελ.5

Το Βήμα 6/6/1969, Κ.Α. Βαβούλης, "Τα έργα αναστηλώσεως της Λόγγια Ηρακλείου", σελ.8

Το Βήμα 7/6/1969, "Ανασκαφές για την Αρχαία Αγορά", σελ.4

Το Βήμα 11/6/1969, "Μια πλατεία κινδυνεύει", σελ. 5

Το Βήμα 20/6/1969, "Νέα έργα του δήμου Γλυφάδας", σελ.7

Το Βήμα 21/6/1969, Κ. Δάφνης, "Πολοδομική ασυναρτησία στην Κέρκυρα", σελ.5

Το Βήμα 25/6/1969, "Καταστήματα στο χώρο της Ακροπόλεως", σελ.5

Το Βήμα 13/7/1969, Μ. Κυριακίδης "Η Αθήνα που χάνεται. Αθηναϊκή λέσχη", σελ. 8

Το Βήμα 18/7/1969, "Αρχίζει η ανέγερσις του κτιριακού συγκροτήματος Ραδιοφωνίας-Τηλεοράσεως", σελ.7

Το Βήμα 31/7/1969, " Το Πασαλιμάνι μετατρέπεται", σελ.5

Το Βήμα 8/8/1969, "Το Δημοτικό Θέατρο Αθηνών", σελ. 5

Το Βήμα 13/8/1969, "Πλαζ 20.000 λουομένων στην Βάρκιζα", σελ.5

Το Βήμα 17/8/1969, Τ. Δεμόδος, "Το μόνο Καποδιστριακό Σχολείο έχει καταστήσει αποθήκη λιπασμάτων και...πεταλωτήριο", σελ.5

Το Βήμα 17/8/1969, Α. Ανδρέου "Η Πάτρα διασώζει την κληρονομιά της", σελ. 11

Το Βήμα 28/8/1969, "Κατεδαφίζονται δύο κεντρικοί κινηματογράφοι", σελ. 5

Το Βήμα 6/9/1969, "Το σχέδιο πόλεως στην Λεωφόρο Κατεχάκη", σελ. 5

Το Βήμα 16/9/1969, "Εθνικός Δρυμός θα γίνη στην περιοχή Σείχ Σου", σελ.5

Το Βήμα 17/9/1969, "Μεταφέρεται το Βρεφοκομείο", σελ.4

Το Βήμα 20/9/1969, Δ. Καΐσης "Κατεδαφίζεται το ωδείο Θεσσαλονίκης", σελ. 5

Το Βήμα 3/10/1969, "Η Μύκονος κινδυνεύει να χάση συντόμως την γραφικότητά της", σελ.5

Το Βήμα 11/10/1969, "Κατεδαφίζεται το σπίτι του ζωγράφου Κ. Παρθένη", σελ. 5

Το Βήμα 11/10/1969, "Νέα μαρίνα και πολυτελή τουριστικά περίπτερα στην Γλυφάδα", σελ.5

Το Βήμα 12/10/1969, Μ. Κυριακίδης, "Το Στρατοδικείο νέο θύμα της μπουλντόζας", σελ. 10

Το Βήμα 19/10/1969, Α. Ανδρέου, "Δικαστικόν Μέγαρον Αθηνών", σελ. 1-2

Το Βήμα 23/11/1969, Α. Ανδρέου, "Σταθμός λεωφορείων εκτίσθη επάνω από εκκλησία!", σελ.5

Το Βήμα 7/12/1969, Α. Ανδρέου, "Η πολεοδομική αναρχία απειλεί και την Ρόδο", σελ.5

Το Βήμα 18/12/1969, "Ένα αρχοντικό των Πατρών υπό κατεδάφισιν;", σελ. 5

Το Βήμα 28/12/1969, "Αναφιώτικα τέλος", σελ.5

Το Βήμα 10/1/1970, "Βυζαντινοί ναοί απειλούνται με καταστροφή", σελ.5

Το Βήμα 15/1/1970, Δ. Κόκκινος, "Απαραίτητη η προστασία της αρχιτεκτονικής μορφής της πόλεως των Ιωαννίνων", σελ.5

Το Βήμα 15/1/1970, "2000 φορές έχει τροποποιηθεί το Πολεοδομικό Σχέδιο Αθηνών", σελ. 5

Το Βήμα 22/1/1970, Α. Ανδρέου, "Τρεις οικιστικοί πυρήνες κατά μήκος της Λεωφόρου Βασ. Σοφίας", σελ. 5

Το Βήμα 25/1/1970, Τ. Δεμόδος, "Πως θα σωθή ένα ιστορικό παλαιό κτίριο", σελ.5

Το Βήμα 27/1/1970, Ε. Τσαμπάκης "Η τουριστική αξιοποίηση των Σερρών", σελ.5

Το Βήμα 1/2/1970, Κ. Δάφνης, "Να αναστηλωθή η Ιόνιος Ακαδημία", σελ.5

Το Βήμα 10/2/1970, Θ. Τριανταφύλλου, "Το Ασκληπιείο της Τρίκκης", σελ.5

Το Βήμα 25/2/1970, Π. Κυριαζής, "Ενίσχυση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας για την ανάπτυξη των Βορείων Σποράδων", σελ.5

Το Βήμα 1/3/1970, "Αξιοποιείται τουριστικώς η ακτή της Αναβύσσου", σελ.5

Το Βήμα 17/3/1970, , Ε. Μπαρτζινόπουλος, "Η ιστορική συλλογή Μαυρομιχάλη περιέρχεται στο Δημόσιο", σελ. 5

Το Βήμα 24/3/1970, "Νέο παλιό κεντρικό ακίνητο κατεδαφίζεται", σελ. 5

Το Βήμα 21/4/1970, "Ζητείται η αναβολή κατεδαφίσεως ακινήτων στο Μοναστηράκι", σελ.5

Το Βήμα 24/4/1970, "Αναμορφώνεται εκ βάθρων η παραλία Θεσσαλονίκης", σελ.5

Το Βήμα 12/5/1970, "Αρχίζουν οι αναστηλώσεις στην αρχαία Ολυμπία", σελ.5

Το Βήμα 26/5/1970, "Αξιοποιούνται το αρχαίο Ωδείο και το φρούριο της πόλεως των Πατρών", σελ.5

Το Βήμα 28/5/1970, "Ένα ακόμη κομμάτι πράσινο δημιουργείται στον Πειραιά", σελ. 5

Το Βήμα 5/6/1970, Κ. Δάφνης, "Κίνδυνος για το Ποντικονήσι η επέκταση του αεροδρομίου", σελ.5

Το Βήμα 7/6/1970, Σ.Π. Δρόσος, "Πως θέλουν να κτίσουν τα δικά τους σπίτια οι μηχανικοί στο Καστρί", σελ.6

Το Βήμα 9/6/1970, "Προφθαίνει να διασωθή;", σελ.7

Το Βήμα 14/6/1970, Α. Πετρονώτης, "Το ΤΑΜΑ του έθνους", σελ. 10

Το Βήμα 27/6/1970, "Η προστασία του Ναού του Σωτήρος στο Ηράκλειο", σελ.5

Το Βήμα 4/7/1970, Α. Σάκαλης, "Μελετάται η ριζική αναμόρφωση της Πλάκας", σελ.5

Το Βήμα 11/7/1970, Α. Ελευθεριάδης, "Ένας παλιός πύργος με έργα του Θεόφιλου ζητεί αγοραστή", σελ.5

Το Βήμα 12/7/1970, Α. Αλεξανδρόπουλος, "Έκατό χιλιάδες Αθηναίοι ζουν σε υπόγειες αποθήκες", σελ. 6

Το Βήμα 16/7/1970, Ι. Μανωλικάκης, "Μελέτη οικονομικής αναπτύξεως, απαραίτητη για το Ρέθυμνο", σελ.5

Το Βήμα 23/7/1970, Ι. Μανωλικάκης, "Η τουριστική κίνηση στην Δυτική Κρήτη", σελ.5

Το Βήμα 4/8/1970, Κ. Σακελλαρίου, "Η Ριζαρείος αποφασισμένη ν' αξιοποιήσει το οικόπεδο", σελ. 5

Το Βήμα 5/8/1970, Ε. Μπαρτζινόπουλος "Δεν θα εκποιηθή η συλλογή κειμηλίων Μαυρομιχάλη", σελ. 5

Το Βήμα 6/8/1970, "Χθες σήμερα αύριο", σελ. 5

Το Βήμα 7/8/1970, "Ο Παρθενώνας και ο ναός του Απόλλωνος...εκκλησίες", σελ.5

Το Βήμα 11/8/1970, "Αξιοποιείται ο ενετικός λιμάν Ηρακλείου", σελ.7

Το Βήμα 15/8/1970, Κ. Σακελλαρίου, "Κτιριακό συγκρότημα θ' ανεγερθή στην περιοχή Ριζαρείου", σελ. 5

Το Βήμα 29/8/1970, "Το κτιριακό συγκρότημα στο οποίο επί χρόνια στεγάζεται το Κεντρικό Ταχυδρομείο Αθηνών θα κατεδαφισθή", σελ. 5

Το Βήμα 17/9/1970, "Θα διαμορφωθεί ο λόφος Στρέφη", σελ.5

Το Βήμα 26/9/1970, Ε. Μπαρτζινόπουλος, "Εξαφανίζονται βαθμιαία οι κινηματογράφοι του κέντρου της Αθήνας", σελ. 5

Το Βήμα 3/10/1970, "Προσφυγή για τις απαλλοτριώσεις στ' Αναφιώτικα", σελ.5

Το Βήμα 13/10/1970, "Ανεκοινώθησαν τα βραβεία για το δικαστικό μέγαρο", σελ. 4

Το Βήμα 17/10/1970, "Αρχαιότητες από την Αρχαία Ήλιδα", σελ.5

Το Βήμα 16/1/1971, "Τον Μάρτιο θα κριθεί η τύχη της συνοικίας Αναφιώτικα", σελ.5

Το Βήμα 9/2/1971, Ε. Παναγιωτόπουλος, "Ανάγκη συντηρήσεως των τοιχογραφιών του Μεγάλου Σπηλαίου", σελ.4

Το Βήμα 13/2/1971, Ε. Παναγιωτόπουλος, "Ένα θαυμάσιο βυζαντινό μνημείο", σελ.5

Το Βήμα 23/2/1971, Γ. Ζαχαριάδης, "Θα εφαρμοστεί συντόμως το νέο ρυθμιστικό σχέδιο της Ρόδου", σελ.5

Το Βήμα 4/3/1971, "Τουριστικές εγκαταστάσεις θα γίνουν και στον Σχοινιά", σελ.5

Το Βήμα 10/3/1971, Ε. Παναγιωτόπουλος, "Βυζαντινός ναός εχρησίμευε ως ποιμνιοστάσιο!...", σελ.5

Το Βήμα 26/3/1971, "Διαμαρτυρία κατοίκων της Κηφισιάς εξ αιτίας απειλουμένων κατεδαφίσεων", σελ.5

Το Βήμα 5/5/1971, Μ. Τουφεξής, "Τουριστικές εγκαταστάσεις για 15.000 άτομα δημιουργούνται στην Βάρκιζα", σελ.5

Το Βήμα 2/6/1971, "Απερρίφθη χθες η αίτηση ακυρώσεως των απαλλοτριώσεων στ' Αναφιώτικα", σελ.5

Το Βήμα 2/6/1971, Μ.Σ. Παπαδόπουλος, "Μεγάλα λιμενικά έργα θα γίνουν στην Ψυτάλλεια" σελ. 5

Το Βήμα 23/6/1971, "Η έκθεση της Ουνέσκο για τα μνημεία της Ακροπόλεως", σελ.4

Το Βήμα 24/6/1971, "Η έκθεση της Ουνέσκο για τα μνημεία της Ακροπόλεως", σελ.4

Το Βήμα 27/6/1971, Ε. Παναγιωτόπουλος, "Η Βασιλική της Παλαιοκατούνας", σελ.12

Το Βήμα 27/6/1971, "Προπύλαια: Οξεία αντίθεση σε υλικά και πατίνες", σελ.11

Το Βήμα 30/6/1971, "Προοδευτική καταστροφή των μνημείων Ελευσίνος", σελ.4

Το Βήμα 1/7/1971, "Η έκθεση της Ουνέσκο για τα μνημεία της Ακροπόλεως", σελ.4

Το Βήμα 7/7/1971, "Σε μεγάλο τουριστικό κέντρο εξελίσσεται η περιοχή Χαλκιδικής", σελ.5

Το Βήμα 8/7/1971, "Καταστρέφεται σταδιακά ο αρχιτεκτονικός ρυθμός της 'Υδρας", σελ.5

Το Βήμα 14/7/1971, Ε. Παναγιωτόπουλος, "Ένα σημαντικό αρχαίο μνημείο αναμένει την αναστήλωσή του", σελ.4

Το Βήμα 16/7/1971, Κ. Δάφνης, "Το βυζαντινό κάστρο του Γαρδικιού Κέρκυρας", σελ.4

Το Βήμα 22/7/1971, "Γκρεμίζεται τελικά το μέγαρο Ρεξ;", σελ. 4

Το Βήμα 24/7/1971, "Χθες σήμερα αύριο", σελ. 5

Το Βήμα 1/8/1971, Ι.Γ. Βαρουφάκης, "Κοινό έργο όλων είναι η διάσωση και η συντήρηση των αρχαιοτήτων", σελ. 9

Το Βήμα 3/8/1971, Α. Αλεξανδρόπουλος, "Σειρά έργων απειλούν σοβαρά την μορφή της 'Υδρας", σελ.5

Το Βήμα 4/8/1971, Α. Αλεξανδρόπουλος, "Άμεση αναστολή των έργων και εκπόνηση ειδικής μελέτης για να σωθή η 'Υδρα", σελ.4

Το Βήμα 6/8/1971, Α. Αλεξανδρόπουλος, "Η εκπόνηση Ρυθμιστικού Σχεδίου, η μοναδική σωτηρία για την 'Υδρα", σελ.4

Το Βήμα 21/8/1971, "Απαραίτητη ήταν η μπουλντόζα στην 'Υδρα", σελ.5

Το Βήμα 26/8/1971, Δ. Καΐσης, "Αρχαιολογικό πάρκο στην Θεσσαλονίκη", σελ.4

Το Βήμα 26/8/1971, Ν.Δ. Στυλίδης, "Άλυτα τα βασικά προβλήματα της Δράμας", σελ.5

Το Βήμα 26/8/1971, "Νέα όψη απέκτησε η παραλία της Καβάλας", σελ.5

Το Βήμα 1/9/1971, "Τα Βυζαντινά μνημεία κινδυνεύουν", σελ.4

Το Βήμα 2/9/1971, Α. Μηλολιδάκης, Ε. Παναγιωτόπουλος, Γ. Ζαχαριάδης, "Εκκλησίες που δεν έχουν ανακαλυφθεί", σελ.4

Το Βήμα 8/9/1971, Α. Αλεξανδρόπουλος, "Κινδυνεύει έργο του Πικιώνη...", σελ. 5

Το Βήμα 15/9/1971, "Μία ακόμη διαμαρτυρία για την καταστροφή του πρασίνου στην Αθήνα", σελ.5

Το Βήμα 17/9/1971, "Στις 27 Σεπτεμβρίου η τελική απόφαση για τ' Αναφιώτικα", σελ.5

Το Βήμα 17/9/1971, Κ. Δάφνης, "Το Ποντικονήσι θα γίνει θυσία στον Τουρισμό;", σελ.5

Το Βήμα 21/10/1971, "Η γραφικοί βιβλιοπώλες της οδού Ασκληπιού άλλαξαν στέκι", σελ. 5

Το Βήμα 23/10/1971, "Χάθηκε ένα ακόμη αρχαίο θέατρο;", σελ.5

Το Βήμα 7/11/1971, Κ. Δάφνης, "Κινδυνεύει η φυσιογνωμία της Κέρκυρας", σελ.11

Το Βήμα 14/12/1971, Δ. Ελευθεριάδης, "Το φρούριο της Μυτιλήνης να επισκευασθεί", σελ.6

Το Βήμα 14/12/1971, Θ. Τριανταφύλλου, "Να προστατευθούν τα αρχαία του Ασκληπιείου Τρίκκης", σελ.6

Το Βήμα 14/1/1972, Ε. Μπαρτζινόπουλος, "Να μείνουν ή όχι τ' Αναφιώτικα;", σελ.5

Το Βήμα 16/1/1972, Α.Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Μνήμη της Κρητικής αντρείοσύνης", σελ.12

Το Βήμα 2/3/1972, "Πρέπει να διαλυθή το Γκάζι ή όχι;", σελ. 5

Το Βήμα 3/3/1972, Δ. Γουσίδης, "Βυζαντινό μνημείο είναι υπό κατεδάφιση;", σελ.5

Το Βήμα 10/3/1972, Α. Αλεξανδρόπουλος, "Οι αναστηλώσεις αιτία φθορών στην Ακρόπολη", σελ.4

Το Βήμα 21/3/1972, "Φορτέτζα Ρεθύμνης:Πνευματικό κέντρο ή τουριστική επιχείρηση;", σελ.5

Το Βήμα 25/3/1972, Δ.Ν. Πέπης, "Υπάρχουν δυνατότητες τουριστικής αναπτύξεως της περιοχής Πρεσπών". σελ.8

Το Βήμα 25/3/1972, "Ο εξωραϊσμός της Καβάλας πλήττει πολλούς βιοπαλαιστές", ". σελ.8

Το Βήμα 29/3/1972, Α. Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Ένα μνημείο αρχιτεκτονικό θυσία στον κερδωό Ερμή", σελ.5

Το Βήμα 19/5/1972, "Εγκαινιάζεται από τον Σ. Παττακό το νέο πάρκο στο χώρο του πρώην Δυτικού Νοσοκομείου" σελ. 5

Το Βήμα 24/5/1972, Α.Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Έύλινα τείχη στην Ακρόπολη", σελ.5

Το Βήμα 27/5/1972, Α. Αλεξανδρόπουλος, "Κουρσάροι απειλούν την Ύδρα", σελ.5

Το Βήμα 30/5/1972, "Ανεδασώθη η Καισαριανή-Νέος κίνδυνος για τον Υμηττό", σελ.5

Το Βήμα 2/6/1972, "Η Φορτέτζα θ' αξιοποιηθή τουριστικά", σελ.5

Το Βήμα 15/6/1972, Κ. Πάρλας, "ΜΥΚΟΝΟΣ '72:Παράδειγμα προς αποφυγήν. Πρωτοβουλία προς μίμησιν", σελ.5

Το Βήμα 18/6/1972, Γ. Ζαχαριάδης, "Ρόδος: Η ανάπτυξη προκάλεσε και ανεπανόρθωτες ζημιές", σελ.12

Το Βήμα 29/6/1972, "Κοινωνικός ο ρόλος του αρχιτέκτονα", σελ. 5

Το Βήμα 30/6/1972, Χ. Κιοσσέ, "Η Μύκονος θύμα του τουρισμού", σελ.5

Το Βήμα 1/7/1972, "Αντίλαλοι", σελ.2

Το Βήμα 8/7/1972, "Η Ανάβυσσος θ'αξιοποιηθή τουριστικώς", σελ.5

Το Βήμα 12/7/1972, "Η Europa Nostra κάνει έκκληση για την νήσο Ύδρα", σελ.5

Το Βήμα 16/7/1972, Χ. Κιοσσέ, "Η Πάτμος στο χείλος της...αξιοποίησως", σελ.11

Το Βήμα 28/7/1972, Ε. Μπαρτζινόπουλος, "Στο σφυρί το αρχοντικό των Μαυρομιχαλαίων", σελ. 4

Το Βήμα 19/8/1972, "Κίνδυνος διαγράφεται για τα ερείπια της αρχαίας Ψωφίδος", σελ.5

Το Βήμα 12/9/1972, Α.Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Τουριστική και βιομηχανική ανάπτυξη και το πρόβλημα της αστυφιλίας", σελ.5

Το Βήμα 16/9/1972, "Αξιοποιείται η περιοχή Πευκιά του Ξυλοκάστρου", σελ.5

Το Βήμα 3/10/1972, Α.Κ. Αλεξανδρόπουλος, "...Κι' άλλο δάσος θυσία στην αξιοποίηση", σελ.5

Το Βήμα 8/10/1972, Α.Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Ένα θέατρο 100 ετών στην αρχική μορφή του", σελ.12

Το Βήμα 14/10/1972, "Νεοκλασικό αρχοντικό θα κατεδαφισθή", σελ. 4

Το Βήμα 18/10/1972, "Το καζίνο η ιδεώδης λύση για την αξιοποίηση της Πάρνηθος", σελ.4

Το Βήμα 4/11/1972, Ε Μπαρτζινόπουλος, "Εκποιείται πάλι το αρχοντικό των Μαυρομιχαλαίων", σελ. 4

Το Βήμα 5/11/1972, Α. Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Το Διοικητικό Κέντρο σε εμπλοκή", σελ. 11

Το Βήμα 14/11/1972, "Παράλογο να καταστραφούν τα Αναφιώτικα", σελ.5

Το Βήμα 16/11/1972, "Εγκαινιάσθηκε το Δημοτικό Θέατρο Πατρών", σελ.4

Το Βήμα 19/11/1972, "Θα προχωρήσει η αξιοποίηση και του Πευκιά", σελ.12

Το Βήμα 19/11/1972, Χ. Κιοσσέ, "Εθνικό πάρκο να χαρακτηρισθούν οι Κουκουναριές", σελ.12

Το Βήμα 25/11/1972, Κ. Κουκκίδης, "Θα γίνη μουσείο το σπίτι της Ντάνκαν;", σελ.4

Το Βήμα 6/12/1972, "Κατεδαφίζεται κτίριο 136 ετών", σελ. 5

Το Βήμα 24/12/1972, Α.Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Η Εκκλησία προχωρεί στην επιχειρησιακή αξιοποίηση της μεγάλης περιουσίας της", σελ.17

Το Βήμα 24/12/1972, Δ.Α. Φατούρας, "Δέκα προβλήματα και δυσκολίες για τον καθένα μας", σελ. 15

Το Βήμα 24/12/1972, Γ. Ζαχαριάδης, "Η Ρόδος χάνει πια την ταυτότητά της...", σελ.9

Το Βήμα 24/2/1973, "Επιδιώκεται η βελτίωση των αδρεύσεως εις Κορινθίαν", σελ.5

Το Βήμα 24/2/1973, "Καταστρέφονται οι μνημειακοί χώροι και τοπία της Κέρκυρας", σελ.5

Το Βήμα 9/3/1973, Ι. Μανωλικάκης, "Μόνον η Πλάκα έχει διασωθή", σελ.5

Το Βήμα 5/4/1973, Ε. Παναγιωτόπουλος, "Μνημειώδη Ρωμαϊκά κτίσματα κατεδαφίζονται στο κέντρο των Πατρών", σελ.5

Το Βήμα 6/4/1973, "Το πνεύμα του Πικιώνη στην Φορτέτσα Ρεθύμνης", σελ.5

Το Βήμα 13/4/1973, "Καταστρέφεται ο θησαυρός των παραδοσιακών κτιρίων", σελ. 5

Το Βήμα 21/4/1973, "Ομαδική έκκληση για τη διάσωση της Μονής Πετράκη", σελ.5

Το Βήμα 28/4/1973, Δ. Ελευθεριάδης, "Κινδυνεύει η μοναδική παραλία της Μυτιλήνης", σελ.5

Το Βήμα 29/4/1973, "Τι απέμεινε από το έργο του Ερνέστου Τσίλλερ", σελ. 12

Το Βήμα 4/5/1973, Α.Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Σε μικρό ανάκτορο διαρρυθμίζεται το μέγαρο Μαξίμου", σελ.5

Το Βήμα 17/5/1973, "Επισπεύδεται η διαδικασία απαλλοτριώσεων στο Μενίδι για το Διοικητικό Κέντρο", σελ.5

Το Βήμα 17/5/1973, "Και το Τεχνικό Επιμελητήριο εναντίον του Άλσους των Θησαυρών", σελ.5

Το Βήμα 18/5/1973, "Βάνουσος επέμβαση στην Αρχαία Ολυμπία το Άλσος Θησαυρών τονίζει η Κοσμητεία Τοπίου", σελ.5

Το Βήμα 25/5/1973, Θ. Τριανταφύλλου, "Ανοικοδόμηση και τουρισμός αναζωογονούν τα Τρίκαλα", σελ.5

Το Βήμα 5/6/1973, "Πως θα διαμορφωθεί η πλατεία Κλαυθμώνος", σελ.7

Το Βήμα 6/6/1973, "Βιομηχανική ζώνη στο πιο όμορφο τμήμα του κάμπου!...", σελ.5

Το Βήμα 7/6/1973, Ε. Παναγιωτόπουλος, "Πρέπει να συνεχισθούν οι ανασκαφές στο αρχαίο Κάλλιον", σελ.9

Το Βήμα 9/6/1973, "Πολυκατοικίες και αρχαιότητες", σελ.4

Το Βήμα 21/6/1973, Α. Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Θα αναζωογονηθεί η παλιά πόλις των Χανίων", σελ.5

Το Βήμα 26/6/1973, "Θα κατεδαφισθεί το τζαμί;", σελ.5

Το Βήμα 8/7/1973, Κ. Δάφνης, "Το απαράμιλλο τοπίο Κέρκυρας καταστρέφεται", σελ.8

Το Βήμα 12/7/1973, "Αναφιώτικα", σελ.5

Το Βήμα 27/7/1973, "Θα κατεδαφισθεί το μεγαλύτερο κτίριο της Αθήνας", σελ. 7

Το Βήμα 23/8/1973, Κ.Β. Σακελλαρίου, "Μεγάλο συγκρότημα με ξενοδοχείο και καταστήματα", σελ.5

Το Βήμα 28/8/1973, " Έληξαν οι εργασίες αναστηλώσεων του Αρχαίου Ωδείου Πατρών", σελ. 4

Το Βήμα 16/9/1973, Κ. Δάφνης, "Η Κέρκυρα πέρασε σε ξένα χέρια...", σελ.9

Το Βήμα 22/9/1973, "Μυκονιάτες ξεσπιτώνονται για να επεκταθεί το αεροδρόμιο", σελ.5

Το Βήμα 22/9/1973, "Τουριστικό συγκρότημα με εμπορικό κέντρο κοντά στον Λυκαβηττό", σελ.5

Το Βήμα 27/9/1973, Α. Αλεξανδρόπουλος, "Πληθαίνουν στην Αθήνα τα πολυώροφα γκαράζ", σελ.5

Το Βήμα 5/10/1973, Χ. Κιοσσέ, "Θα αξιοποιηθή ή θα καταστραφή η Σκιάθος;", σελ.5

Το Βήμα 10/10/1973, Ι. Μανωληκάκης, "Στα Χαυτεία το Κεντρικό Ταχυδρομείο", σελ. 5

Το Βήμα 28/11/1973, Γ. Φατσής, "Το Φαληράκι χάνεται", σελ.5

Το Βήμα 21/12/1973, "Πως καταστράφηκε ένα διατηρητέο μνημείο", σελ.4

Το Βήμα 22/12/1973, Γ. Φάτσης, "2.000 αυτοκίνητα θα παρκάρουν στο γκαράζ της πλατείας Κλαυθμώνος", σελ.5

Το Βήμα 3/1/1974, Κ.Α. Δοξιάδης, "Τί θα γίνη με την Πλάκα;", σελ.4

Το Βήμα 19/1/1974, Ε. Παναγιωτόπουλος, "Αξιόλογο το αρχαίο κάστρο της Παραβόλας", σελ.5

Το Βήμα 24/1/1974, Ε. Παναγιωτόπουλος, "Απαραίτητες οι ανασκαφές στην ακρόπολη της Πάτρας", σελ.5

Το Βήμα 1/2/1974, "Ανοικοδομούνται τρεις μεγάλες εκτάσεις της Αθήνας", σελ.5

Το Βήμα 21/2/1974, Γ. Φατσής, "Λιγότερο τουρισμό χρειάζεται η Σκύρος", σελ.5

Το Βήμα 23/2/1974, "Πρέπει να σωθούν τα αρχιτεκτονικά μνημεία της χώρας", σελ. 5

Το Βήμα 2/3/1974, "Ποιός έδωσε την άδεια να κατεδαφισθή η Ριζάρειος;", σελ. 5

Το Βήμα 2/3/1974, "Οι μελέτες για τα κτίρια του Δικαστικού Μεγάρου", σελ. 5

Το Βήμα 7/3/1974, Α.Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Θα εγκαταλειφθούν ή θα αναμορφωθούν τα έργα Φαλήρου;", σελ.5

Το Βήμα 10/3/1974, Ν. Παπαδόπουλος, "Νεώσοικος κινδυνεύει να εξαφανισθή", σελ.4

Το Βήμα 29/3/1974, Γ. Φάτσης, "Διαμάχη για το ειρηνικό λιμανάκι Νηές", σελ.5

Το Βήμα 31/3/1974, "Πλατεία στην Κεντρική Αγορά", σελ. 10

Το Βήμα 3/4/1974, Α. Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Αναζητείται οικόπεδο για να μεταφερθεί το νοσοκομείο Συγγρού"

Το Βήμα 4/4/1974, "Τουριστικό συγκρότημα Ελευθερίας", σελ. 7

Το Βήμα 5/4/1974, "Επισκευάζονται τα Ανάκτορα των Αθηνών", σελ.5

Το Βήμα 12/5/1974, Α. Αλεξανδρόπουλος, "Υπάρχει ακόμη καιρός να γίνει πόλη η Αθήνα", σελ. 5

Το Βήμα 22/5/1974, "Κατά της ανεγέρσεως ξενοδοχείου στη Ριζάρειο τάσσεται η Ακαδημία", σελ. 5

Το Βήμα 22/5/1974, "Σχετικά με την έρευνα του Βήματος η Αθήνα εγέρασε προτού ανθίσει", σελ. 2

Το Βήμα 26/5/1974, Α. Αλεξανδρόπουλος, "Πλήρης η καταστροφή εν ονόματι του τουρισμού", σελ. 9

Το Βήμα 12/6/1974, "Θα κατεδαφισθούν για να γίνει το ΤΑΜΑ", σελ. 7

Το Βήμα 23/6/1974, Α.Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Άγνωστος ο μνημειακός πλούτος της Ελλάδος", σελ.9

Το Βήμα 26/6/1974, "Κινδυνεύει με κατεδάφιση", σελ. 4

Το Βήμα 4/7/1974, Α.Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Τα τρία εικοσαώροφα ξενοδοχεία θα γίνουν εις το Δέλτα Φαλήρου", σελ.1

Το Βήμα 10/7/1974, "Σε ημιωπότεια θα μετατραπούν τα καταστήματα στη Δραγατσανίου", σελ. 5

Το Βήμα 20/7/1974, "Θα διαρρυθμισθή σε πάρκο ο χώρος γύρω στο Νεκροτομείο", σελ. 5

Το Βήμα 29/9/1974, Α. Αλεξανδρόπουλος, " Καταστροφική η πολιτική της δικτατορίας σε θέματα πολεοδομίας-περιβάλλοντος", σελ. 9

Τουρνικιώτης, Π., 2010, Ιδεολογικά και θεωρητικά προβλήματα αναστήλωσης αρχιτεκτονικών μνημείων στην Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, στο Μπούρας Χ., Τουρνικιώτης Π., 2010, *Συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

Φαρμάκης, Κ., 2015, Υπέροχα κτίρια που δεν υπάρχουν πια, χαρακτηριστικά μιας ιστορικής πρωτεύουσας που έχασε τον χαρακτήρα της στο όνομα της ανάπτυξης και μίας στρεβλής αντίληψης περί εκμοντερνισμού, στο *News247* (15/11/2015)

Φιλιππίδης, Δ., 1975, Ακροναυπλία: η κορώνα του Ναυπλίου, στο *Αρχιτεκτονικά Θέματα* 1975, Τεύχος 9

Φιλιππίδης, Δ., 1984, *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, Εκδόσεις Μέλισσα

Χαμηλάκης, Γ., 2012, *Το έθνος και τα Ερείπιά του: Αρχαιότητα, Αρχαιολογία και Εθνικό Φαντασιακό στην Ελλάδα* (μτφ., Νεκτάριος Καλαϊτζής), Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου

Χατζηδάκης, Μ., Η 21^η Απριλίου και το καθεστώς του Γεώργιου Παπαδόπουλου. Πολιτικός χαρακτήρας-Ιδεολογία-Πολίτευμα, Εκδόσεις Πελαργός

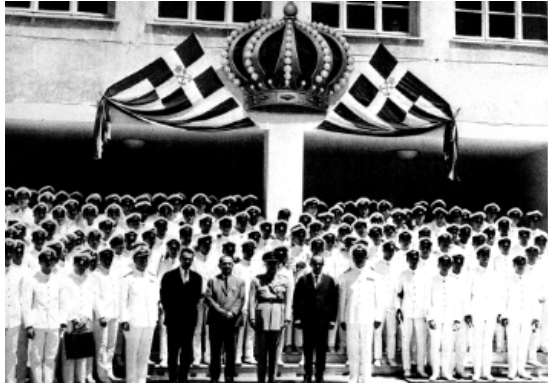
Χατζηνώτα, Δ.,Α., 2009, *Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας (ΤΕΕ), Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας, Θ' Κύκλος σεμιναρίων μικρής διάρκειας Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2009

Χεκίμογλου, Ε., 2001, Τα οικονομικά της μεγάλης αυταπάτης, στο *ΙΣΤΟΡΙΚΑ Ελευθεροτυπίας* (19/04/2001), Τεύχος 79

Χέλμης, Γ., 2006, *Ταραγμένη διετία 1973-1974. Από το προσωπικό ημερολόγιο ενός αυτόπτη μάρτυρα*, Εκδόσεις Καστανιώτη

Ψαρράς, Δ., 2017, *Το Μυστικό του Εθνάρχη. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η χούντα*, Εκδόσεις Η εφημερίδα των Συντακτών

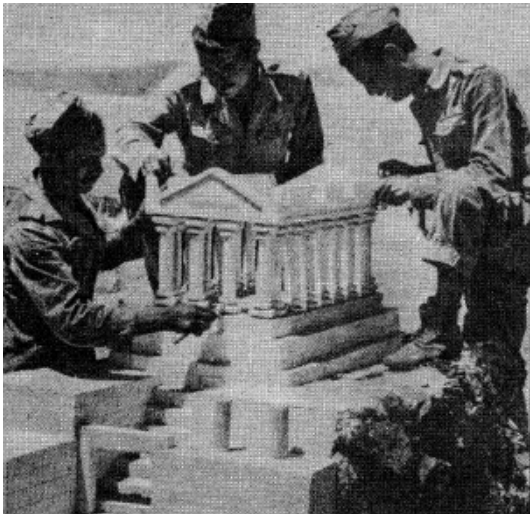
Εικόνες

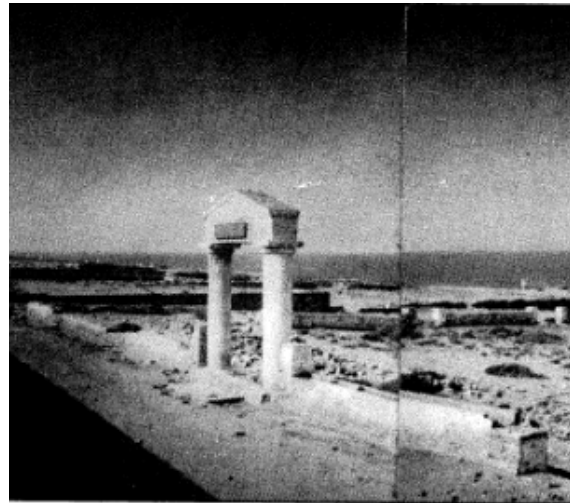
Εικ.1 Ο Ζωιτάκης και άλλοι χουντικοί στη Σχολή Δοκίμων 19/7/1968.
Ραυτόπουλος 1984:88

Εικ.2 Ο Λαδάς κάνει τα αποκαλυπτήρια μνημείου της χούντας.
Ραυτόπουλος 1984:89

Εικ.3 Ομοίωμα του Παρθενώνα
Ραυτόπουλος 1984:86

Εικ.4 Αψίδα από τσιμέντο για να περάσει ο Τζανετάτος να χαιρετήσει τους λόχους.
Ραυτόπουλος 1984:86

Εικ.5 Εσατζήδες μπροστά από το «πουλί».
Ραυτόπουλος 1984:89

Εικ.6 Παρέλαση άρματος στο
Παναθηναϊκό Στάδιο
Ραυτόπουλος 1984:90

Εικ.7 Άρμα παρέλασης 2^{ης} επετείου
Ραυτόπουλος 1984:90

Εικ.8 Άρμα από παρέλαση 2^{ης} επετείου
Ραυτόπουλος 1984:91

Εικ.9 Από παρέλαση 2^{ης} επετείου
Ραυτόπουλος 1984:91

Εικ.10 Από τη γιορτή Σταδίου
Ραυτόπουλος 1984:91

Εικ.11 Από 2^η επέτειο πραξικοπήματος
Ραυτόπουλος 1984:91

Εικ.12 Πολεμική Αρετή Ελλήνων
Ραυτόπουλος 1984:92

Εικ.13 Αναμέτρηση Ελλήνων και Περσών
Ραυτόπουλος 1984:92

Εικ.14 Η Ελλάδα ασπιδοφόρος
περιέρχεται το Στάδιο με τη συνοδεία
αρχαιοελλήνων ιππέων.
Ραυτόπουλος 1984:93

Εικ.15 Το Ρολόι του Πειραιά
Η Βραδινή(3/7/1968):1

Εικ.16 Κεντρικό Ταχυδρομείο
Το Βήμα(29/8/1970):5

Εικ.17 Σταθμός ΣΠΑΠ
Το Βήμα(10/4/1969):7

Εικ.18 Οικία Κ. Παρθένη
Το Βήμα(11/10/1969):5

Εικ.19 Αθηναϊκή Λέσχη
Το Βήμα(13/7/1969):8

Εικ.20 Στρατοδικείο
Το Βήμα(12/10/1969):10

Εικ.21 Φυλακές Αβέρωφ
Το Βήμα(19/10/1969):1

Εικ.22 Οδός Μασσαλίας
Το Βήμα(20/7/1974):5

Εικ.23 Κτίριο ΜΤΣ
Το Βήμα(27/7/1973):7

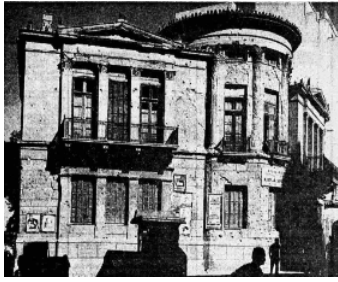
Εικ.24 Ε.Τσίλλερ,Μ.Αλέξανδρος
Το Βήμα(29/4/1973):12

Εικ.25 Οικία Μαυρομιχάλη
Το Βήμα(5/8/1970):5

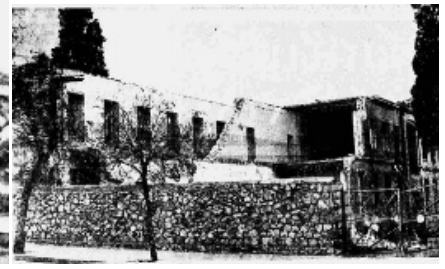
Εικ.26 Ωδείο Αθηνών
Το Βήμα(6/8/1970):5

Εικ.27 Νεοκλασικό οδού Πειραιώς
Το Βήμα(9/5/1969):5

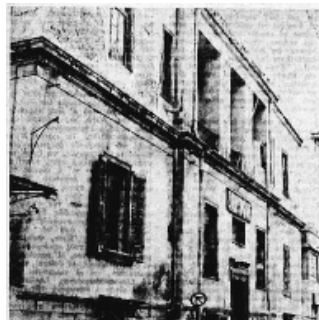
Εικ.28 Οικία Δεληγιώργη
Το Βήμα(23/2/1974):5

Εικ.29 Κατεδάφιση Ριζαρείου Σχολής
Το Βήμα(2/3/1974):5

Εικ.30 Κινηματογράφος ΤΙΤΑΝΙΑ
Το Βήμα(28/8/1969):5

Εικ.31 Ελληνικό Ωδείο
Το Βήμα(6/12/1972):5

Εικ.32 Μέγαρο ΤΣΑΥ, Σταδίου 29
Το Βήμα(24/3/1970):5

Εικ.33 Υπό κατεδάφιση τετράγωνο, Πειραιάς
Το Βήμα(30/3/1969):5

Εικ.34 Ξενοδοχείο Άκταιον Φαρμάκης 2015

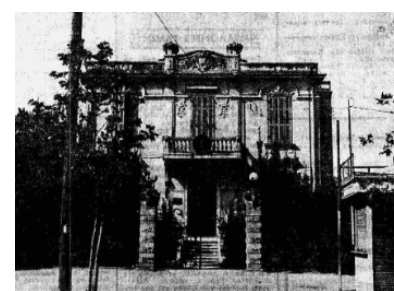
Εικ.35 Βίλα Μαργαρίτα Φαρμάκης 2015

Εικ.36 Οικία Τσοποτού Φαρμάκης 2015

Εικ.37 Νεοκλασικό Αρχοντικό, Θεσσαλονίκη
Το Βήμα(14/10/1972):4

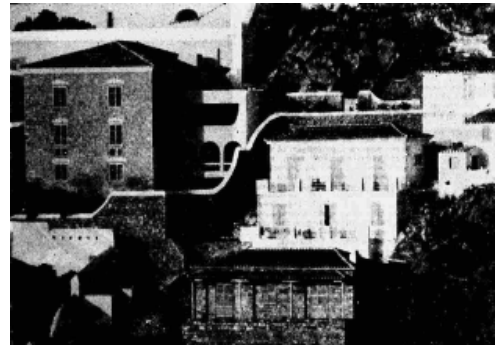
Εικ.38 Ωδείο Θεσσαλονίκης
Το Βήμα(20/9/1969):5

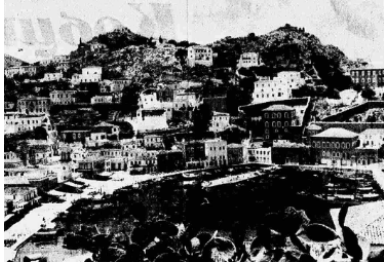
Εικ.39 Οικία Βουρλούμη, Πάτρα
Το Βήμα(17/8/1969):11

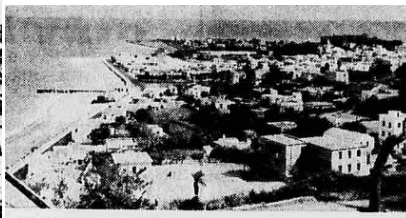
Εικ.40 Θαμμένο κανόνι στο τσιμέντο δρόμου
Το Βήμα(8/7/1971):5

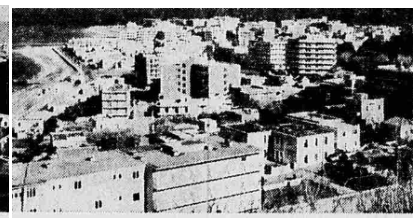
Εικ.41 Οικοδομικές παραφωνίες, Ύδρα
Το Βήμα(3/8/1971):5

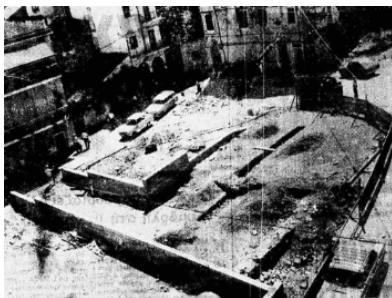
Εικ. 42 Ύδρα
Το Βήμα(3/8/1971)

Εικ.43 Ρόδος 1955
Το Βήμα(18/6/1972):12

Εικ.44 Ρόδος 1972
Το Βήμα(18/6/1972):12

Εικ.45 Πλατεία Δημαρχείου, Κέρκυρα
Το Βήμα(7/11/1971):11

Εικ.46 Έρμονες Μπήτς, Κέρκυρα
Το Βήμα(16/9/1973):9

Εικ.47 Τουριστικό συγκρότημα, Χαλκιδική
Το Βήμα(7/7/1971):5

Εικ.48 Αναφιώτικα
Το Βήμα(28/12/1969):5

Εικ.49 Οδός Αδριανού
Το Βήμα(5/4/1969):5

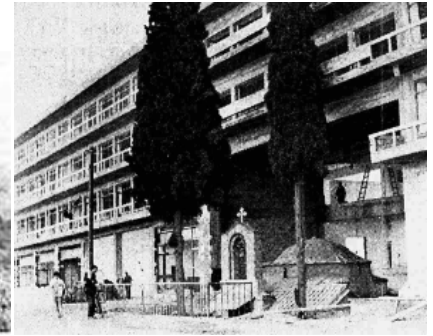
Εικ.50 Οδός Αδριανού
Το Βήμα(24/4/1970):5

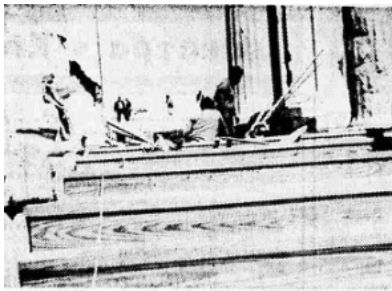
Εικ.51 Οδός Αδριανού
Το Βήμα(7/6/1969):4

Εικ.52 Φυλακές Ακροναυπλίας
που κατεδαφίστηκαν
Φιλιππίδης 1975:221

Εικ.53 Σταθμός λεωφορείων
πάνω σε μνημείο 16ου αι.
Το Βήμα(23/11/1969):5

Εικ.54 Εύλινα τείχη, Ακρόπολη
Το Βήμα(24/5/1972):5

Εικ.55 Παντοκράτωρ Βέροιας
Το Βήμα(1/9/1971):4

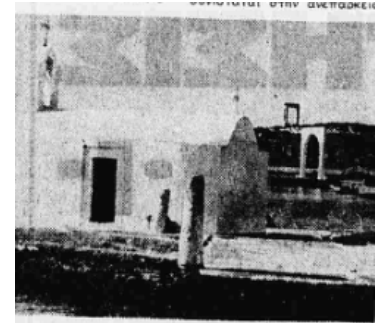
Εικ.56 Ναός Σωτήρος, Ηράκλειο
Gerola 1905-1932:122

Εικ.57 Χώρος Ναού Σωτήρος
μετά την κατεδάφιση
Gratziou 2010:213

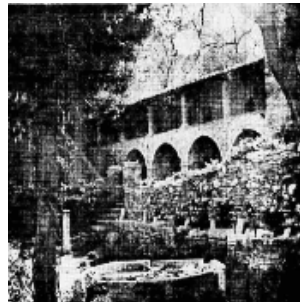
Εικ.58 Βυζαντινό μνημείο,
Θεσσαλονίκη
Το Βήμα(3/3/1972):5

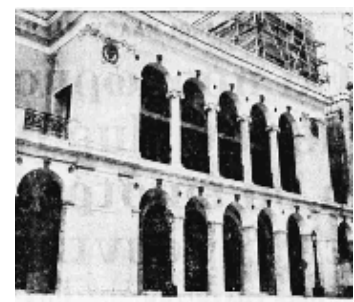
Εικ.59 Δεύτερη Πορτάρα, Νάξος
Το Βήμα(1/7/1972):2

Εικ.60 Ανάκτορα Αθηνών
Το Βήμα(5/4/1974):5

Εικ.61 Μονή Καισαριανής
Το Βήμα(30/5/1972):5

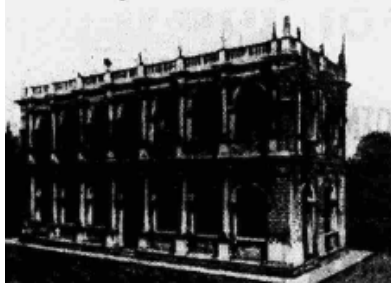
Εικ.62 Δημοτικό Θέατρο, Πάτρα
Το Βήμα(16/11/1972):4

**Ἀρχίζουν οἱ ἀναστηλώσεις
στὴν ἀρχαία Ὀλυμπία**

Εικ.63 Αρχαία Ολυμπία
Το Βήμα(12/5/1970):5

**Ἀναστήλωση ἐνετικῶν
μνημείων θὰ γίνῃ
στό Ἡράκλειο Κρήτης**

Εικ.64 Λόγγια Ηρακλείου
Το Βήμα(23/5/1969):4

Κατάλογος Εικόνων

Εικ.1 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.88, αρ.εικ.222

Εικ.2 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.89, αρ.εικ.225

Εικ.3 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.86, αρ.εικ.210

Εικ.4 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ,σελ.86, αρ.εικ.213

Εικ.5 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.89, αρ.εικ.226

Εικ.6 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.90, αρ.εικ.228

Εικ.7 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.90, αρ.εικ.229

Εικ.8 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.91, αρ.εικ.230

Εικ.9 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.91, αρ.εικ.231

Εικ.10 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.91, αρ.εικ.233

Εικ.11 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.91, αρ.εικ.234

Εικ.12 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.92, αρ.εικ.235

Εικ.13 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.92, αρ.εικ.236

Εικ.14 Ραυτόπουλος, Δ., 1984, Το κιτς ως φασιστόμετρο, στο Κάτι το Ωραίο, εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ, σελ.92, αρ.εικ.241

Εικ.15 Η Βραδινή, 3 Ιουλίου 1968, Αρ. Φυλ. 5791, "Όχι το Ρολόι του Πειραιώς! Είναι μνημείο και σήμα κατατεθέν", σελ. 1-2

Εικ.16 Το Βήμα, 29 Αυγούστου 1970, "Το κτιριακό συγκρότημα στο οποίο επί χρόνια στεγάζεται το Κεντρικό Ταχυδρομείο Αθηνών θα κατεδαφισθή", σελ. 5

Εικ.17 Το Βήμα, 10 Απριλίου 1969, "Εδώ θα εγκατασταθή η αγορά Πειραιώς", σελ. 7

Εικ.18 Το Βήμα, 11 Οκτωβρίου 1969, "Κατεδαφίζεται το σπίτι του ζωγράφου Κ. Παρθένη", σελ. 5

Εικ.19 Το Βήμα, 13 Ιουλίου 1969, Μ. Κυριακίδης "Η Αθήνα που χάνεται. Αθηναϊκή λέσχη", σελ. 8

Εικ.20 Το Βήμα, 12 Οκτωβρίου 1969, Μ. Κυριακίδης, "Το Στρατοδικείο νέο θύμα της μπουλντόζας", σελ. 10

Εικ.21 Το Βήμα, 19 Οκτωβρίου 1969, Α. Ανδρέου, "Δικαστικόν Μέγαρον Αθηνών", σελ. 1

Εικ.22 Το Βήμα, 20 Ιουλίου 1974, "Θα διαρρυθμισθή σε πάρκο ο χώρος γύρω στο Νεκροτομείο", σελ. 5

Εικ.23 Το Βήμα, 27 Ιουλίου 1973, "Θα κατεδαφισθή το μεγαλύτερο κτίριο της Αθήνας", σελ. 7

Εικ.24 Το Βήμα, 29 Απριλίου 1973, "Τι απέμεινε από το έργο του Ερνέστου Τσίλλερ", σελ. 12

Εικ.25 Το Βήμα, 5 Αυγούστου 1970, Ε. Μπαρτζινόπουλος "Δεν θα εκποιηθή η συλλογή κειμηλίων Μαυρομιχάλη", σελ. 5

Εικ.26 Το Βήμα, 6 Αυγούστου 1970, "Χθες σήμερα αύριο", σελ. 5

Εικ.27 Το Βήμα, 9 Μαΐου 1969, Γ. Κοντογιάννης, "Σώστε τα όμορφα παλιά κτίρια των Αθηνών", σελ. 5

Εικ.28 Το Βήμα, 23 Φεβρουαρίου 1974, "Πρέπει να σωθούν τα αρχιτεκτονικά μνημεία της χώρας", σελ. 5

Εικ.29 Το Βήμα Α, 2 Μαρτίου 1974, "Ποιός έδωσε την άδεια να κατεδαφισθή η Ριζάρειος;", σελ. 5

Εικ.30 Το Βήμα, 28 Αυγούστου 1969, "Κατεδαφίζονται δύο κεντρικοί κινηματογράφοι", σελ. 5

Εικ.31 Το Βήμα, 6 Δεκεμβρίου 1972, "Κατεδαφίζεται κτίριο 136 ετών", σελ. 5

Εικ.32 Το Βήμα, 24 Μαρτίου 1970, "Νέο παλιό κεντρικό ακίνητο κατεδαφίζεται", σελ. 5

Εικ.33 Το Βήμα, 30 Μαρτίου 1969, Γ. Κ'ομης, "Θα ανεγερθή νέο Δημαρχειακό Μέγαρο στον Πειραιά", σελ. 5

Εικ.34 Φαρμάκης, Κ., 2015, Υπέροχα κτίρια που δεν υπάρχουν πια, χαρακτηριστικά μιας ιστορικής πρωτεύουσας που έχασε τον χαρακτήρα της στο όνομα της ανάπτυξης και μίας στρεβλής αντίληψης περί εκμοντερνισμού, στο *News247* (15/11/2015)

Εικ.35 Φαρμάκης, Κ., 2015, Υπέροχα κτίρια που δεν υπάρχουν πια, χαρακτηριστικά μιας ιστορικής πρωτεύουσας που έχασε τον χαρακτήρα της στο όνομα της ανάπτυξης και μίας στρεβλής αντίληψης περί εκμοντερνισμού, στο *News247* (15/11/2015)

Εικ.36 Φαρμάκης, Κ., 2015, Υπέροχα κτίρια που δεν υπάρχουν πια, χαρακτηριστικά μιας ιστορικής πρωτεύουσας που έχασε τον χαρακτήρα της στο όνομα της ανάπτυξης και μίας στρεβλής αντίληψης περί εκμοντερνισμού, στο *News247* (15/11/2015)

Εικ.37 Το Βήμα, 14 Οκτωβρίου 1972, "Νεοκλασικό αρχοντικό θα κατεδαφισθή", σελ. 4

Εικ.38 Το Βήμα, 20 Σεπτεμβρίου 1969, Δ. Καΐσης "Κατεδαφίζεται το ωδείο Θεσσαλονίκης", σελ. 5

Εικ.39 Το Βήμα, 17 Αυγούστου 1969, Α. Ανδρέου "Η Πάτρα διασώζει την κληρονομιά της", σελ. 11

Εικ.40 Το Βήμα, 8 Ιουλίου 1971, "Καταστρέφεται σταδιακά ο αρχιτεκτονικός ρυθμός της Ύδρας", σελ.5

Εικ.41 Το Βήμα, 3 Αυγούστου 1971, Α. Αλεξανδρόπουλος, "Σειρά έργων απειλούν σοβαρά την μορφή της Ύδρας", σελ.5

Εικ.42 Το Βήμα, 3 Αυγούστου 1971, Α. Αλεξανδρόπουλος, "Σειρά έργων απειλούν σοβαρά την μορφή της Ύδρας", σελ.5

Εικ.43 Το Βήμα, 18 Ιουνίου 1972, Γ. Ζαχαριάδης, "Ρόδος: Η ανάπτυξη προκάλεσε και ανεπανόρθωτες ζημιές", σελ.12

Εικ.44 Το Βήμα, 18 Ιουνίου 1972, Γ. Ζαχαριάδης, "Ρόδος: Η ανάπτυξη προκάλεσε και ανεπανόρθωτες ζημιές", σελ.12

Εικ.45 Το Βήμα, 7 Νοεμβρίου 1971, Κ. Δάφνης, "Κινδυνεύει η φυσιογνωμία της Κέρκυρας", σελ.11

Εικ.46 Το Βήμα, 16 Σεπτεμβρίου 1973, Κ. Δάφνης, "Η Κέρκυρα πέρασε σε ξένα χέρια...", σελ.9

Εικ.47 Το Βήμα, 7 Ιουλίου 1971, "Σε μεγάλο τουριστικό κέντρο εξελίσσεται η περιοχή Χαλκιδικής", σελ.5

Εικ.48 Το Βήμα, 28 Δεκεμβρίου 1969, "Αναφιώτικα τέλος", σελ.5

Εικ.49 Το Βήμα, 5 Απριλίου 1969, "Ανασκαφές σε τμήμα της οδού Αδριανού", σελ.5

Εικ.50 Το Βήμα, 24 Απριλίου 1970, "Αναμορφώνεται εκ βάθρων η παραλία Θεσσαλονίκης", σελ.5

Εικ.51 Το Βήμα, 7 Ιουνίου 1969, "Ανασκαφές για την Αρχαία Αγορά", σελ.4

Εικ.52 Φιλιππίδης, Δ., 1975, Ακροναυπλία: η κορώνα του Ναυπλίου, στο Αρχιτεκτονικά Θέματα 1975, Τεύχος 9, σελ.221, αρ.εικ.20

Εικ.53 Το Βήμα, 23 Νοεμβρίου 1969, Α. Ανδρέου, "Σταθμός λεωφορείων εκτίσθη επάνω από εκκλησία!", σελ.5

Εικ.54 Το Βήμα, 24 Μαΐου 1972, Α.Κ. Αλεξανδρόπουλος, "Ξύλινα τείχη στην Ακρόπολη", σελ.5

Εικ.55 Το Βήμα, 1 Σεπτεμβρίου 1971, "Τα Βυζαντινά μνημεία κινδυνεύουν", σελ.4

Εικ.56 Gerola, G., 1905-1932, Monumenti Venti nell'isola di Creta, σελ.122, αρ.εικ.72

Εικ.57 Gratziou, O, 2010, Venetian monuments in Crete: a controversial heritage, στο Μπούρας, Χ., 2010, *Η αποκατάσταση των αρχιτεκτονικών μνημείων στην Ελλάδα. Χρονικό πενήντα ετών, 1950-2000.*, στο Μπούρας Χ., Τουρνικιώτης Π., 2010, *Συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, σελ.213, αρ.εικ.5

Εικ.58 Το Βήμα, 3 Μαρτίου 1972, Δ. Γουσίδης, "Βυζαντινό μνημείο είναι υπό κατεδάφιση;", σελ.5

Εικ.59 Το Βήμα, 1 Ιουλίου 1972, "Αντίλαλοι", σελ.2

Εικ.60 Το Βήμα, 5 Απριλίου 1974, "Επισκευάζονται τα Ανάκτορα των Αθηνών", σελ.5

Εικ.61 Το Βήμα, 30 Μαΐου 1972, "Ανεδασώθη η Καισαριανή-Νέος κίνδυνος για τον Υμηττό", σελ.5

Εικ.62 Το Βήμα, 16 Νοεμβρίου 1972, "Εγκαινιάσθηκε το Δημοτικό Θέατρο Πατρών", σελ.4

Εικ.63 Το Βήμα, 12 Μαΐου 1970, "Αρχίζουν οι αναστηλώσεις στην αρχαία Ολυμπία", σελ.5

Εικ.64 Το Βήμα, 23 Μαΐου 1969, Α. Μηλολιδάκης, "Αναστήλωση ενετικών μνημείων θα γίνη στο Ηράκλειο Κρήτης", σελ.4